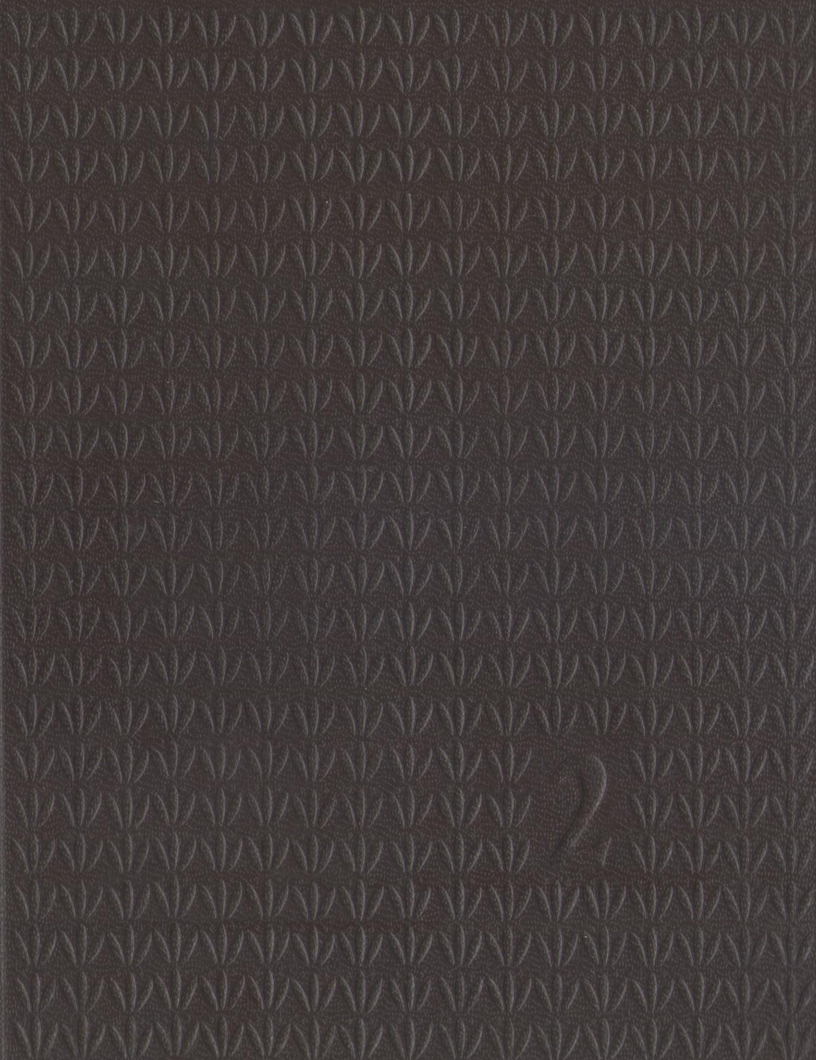

Василь ШВЕЦЬ

84Ук7-5
Ш35

Во второй том
избранных произведений
известного украинского
советского поэта
вошли поэмы и драмы в стихах.
В центре внимания поэта —
подвиг советского народа
в борьбе с фашистскими захватчиками
в годы Великой
Отечественной войны.

Швец В. С.
Ш35 Вибрані твори: — К.: Дніпро, 1987. Поєми,
драми. — Т. 2: 440 с.

Другий том вибраних творів відомого українського радянського поета містить поеми та віршовані драми. В центрі уваги поета — подвиг радянського народу у боротьбі з фашистськими загарбниками в роки Великої Вітчизняної війни.

Ш $\frac{4702590200-119}{M205(04)-87}$ 119.87

84Ук7-5

ПОЕМИ

ГАЛЬКА

Я своє кохання здалеку пізнаю.

Пісня

ЧЕРЕВИЧКИ

Нас двоє було... На світанку
промоклі й, здається, голодні,
зайшли ми з тобою в землянку,
покинуту німцем сьогодні.

Курити в хвилини спочинку —
то сила солдатської звички.
І от, запаливши лучинку,
набачили ми черевички.

Ти став їх ледь-ледь ворушити.
Чого ж так здригаються пальці?
Тобою були вони шиті?..
Зітхнувши, ти вимовив:
— Гальці...

Не крий тасмниці-тривоги:
ми Гальку обидва любили...
Так де ж ті обвітрені ноги,
що в цих черевичках ходили?

ДОПИТ

Я до вашої кімнати
не за здобиччю прийшов.
Я прийшов сюди узнати,
чи жива моя любов.
Та, омріяна ще змалку,
перша радість і журба.
Я питаюся про Гальку.
Галька... Де вона, раба?
Де очей весняна просинь,
кіс проміння золоте?..
Що ж ви бликаєте скоса?
Що ж ви, пане, мовчите?

Біля вашого порога
обірвався Гальчин слід.
Спотикалась босонога
через нього скільки літ?
Розумію, ви по праву
так злякалися мене.
Плачте, пане,
плачте, фрау!
Горе-лихо не мине.
Не подумайте, що кулю
викине в цю мить наган.
Словом навіть не дошкулю.
Ні докорів, ні доган.
Що докір і що догана
для невиданого зла?
Кажуть, що моя кохана
вами куплена була.
Ви на торг самі ходили,
здивували цілий світ:
двадцять марок заплатили
за дівочих двадцять літ!..

То нащо ж тепер до бога
так волаєте?

Вночі
стоїте біля порога
на колінах при свічі...

Дочекаємося ранку.
Не ридайте, не дрижіть.
Розкажіть про неї, бранку,
ну що-небудь розкажіть.
Спала під яким острішком?
Там, де цуцик скавучить?

А цікаво, он під ліжком,
що за хусточка лежить?

Квіти, мов барвінок — сині...
Слово честі вам даю:
в цій поношеній хустині
я щось рідне пізнаю...
Так чийми ж це руками
кинуто її на сміх?
Квапилися... Бачу плями...
Не змогли одмити їх.

Не одмити, не одпрати
кров з хустини, з рук одих!
Руки, руки! Вміли драти
шкуру з мертвих і живих,
над дитиною малою
занести вогонь і меч!..

Що ж ти крутиш головою?
Фрау, ффрау, не переч!
Прийде Галька,
прийде мила,

скаже, як суддя, вона:
— Ти літа мої купила,
заплати за них сповна.

ЗА БРАМОЮ ТЮРМИ

Холод пройняв до кісток.
Сниться затишок намету.
Йду... А вишневий листок
все мерехтить попереду.
То шарудить по стерні,
то, залетівши між сосни,
згубиться десь. А мені
стане то легко, то млосно...

Сонце зійшло. І ми
нетрями та ярами
вийшли до мурів тюрми...
Порозчиняли брами.

Тисячі висохлих рук
раптом до нас потяглося.
Кришиться мерзлий брук,
наче льодок від полоззя.

Чую гречанки крик:
— Не задушить дитину! —
Бачу — француз поник,
фінна штовхнувши в спину.

Той, поборовши ляк,
паспорт спішить порвати.
Згорблений сивий поляк
плаче, обнявши хорвата.

Клекіт і слів, і зітхань.
Ось молдаванка юна

шепче:

— Мамусю, глянь
ти на цього румуна!

Вищає небо руде.
В натовпі лементно, жарко.
Все тут кипить, і гуде:
і поцілунки, і сварки.

Вітер в імлі густій
котить золу гарячу.
Вітре, постій, постій!
Сниться чи справді бачу?..

Бачу — в стомовній юрбі
дивні засяяли ранки:
очі цвітуть голубі,
очі моєї дніпрянки.

Бачу — лице молоде
вкрилося попелом туги.
— Галько! —
озвався.

Не йде.
— Галю! —
гукаю вдруге...

Вітру настирливий свист.
Люди — відтінені тіні.
Лихом занесений лист
з рідних садів України!

Був же ти чистим, як шовк,
мій недоторканий листе!
Як ти змінився, пожовк,
впавши на поле кремнисте.

Де ти по світу кружив,
гнаний чужими вітрами?
Бачу — ти знову ожив
тут, біля чорної брами.

Бачу — обличчя худе,
вбрання зносилося, подерте.
— Галько! —
покликав.
Не йде.
— Галю! —
гукаю вчетверте.

Вітер колише її,
ніжну, розгублену, босу.
Сажі кошлаті рої
смолять розплетену косу.

Що ж це — тюрма чи зола
сонце очей осліпила?
Глянула, ось підійшла.
Та ж, по-колишньому, мила.

Злегка бере за рукав,
каже й не вимовить слово:
— Ти мене, певно, шукав?
Ні, ти знайшов випадково...

Ні, це не наша вина...
Я помарніла сильно?.. —
Як посміхнулась вона!
Як подивилася пильно!

Те, що згубив я в бою,
серцю ніскільки не жалко.

Вкрадену юність твою
ми ще повернемо, Галько!

Ти пригорнись і не плач.
Кривди немає між нами.
Бачиш, я той же сурмач,
з іншими тільки піснями.

Той же розпатланий чуб.
Що ж ти, невже не впізнала
карих очей і губ
тих, що колись цілувала?

Я не забув. Люблю.
Я не забуду ніколи.
Першій тобі посурмлю
в день переможної волі.

Тільки тобі на землі,
де була зустріч остання,
де ми ходили малі,
де нас єднало кохання.

Там сирове полотно
вдвох ми білили на лузі...
Галько!.. Я знаю — давно
луг за тобою в тузі.

Линь же у рідний край!
Тільки не давнім слідом.
Звістку, поклін передай
матері й нашим сусідам.

Не говори про біду
і не бентежся нітрохи.

Я тебе не проведу:
підуть урозтіч дороги.

Піде твоя на Схід,
піде моя на Захід.

Що нас чекає? Світ,
сповнений злагод.

1945

ЯРОСЛАВА ТРОЯН

В моїй руці — окопний зшиток —
скупий історії відбиток:
окремі враження, слівця.
Ані початку, ні кінця.
А як це дорого для мене:
писання це — життя щоденне
тих, з ким дружив, хто мало жив,
хто вічну пам'ять заслужив.
Читаю — пломеніють губи.
Я ці слова зберу до купи
і ними розповідь почну
і про любов, і про війну.

Хтось шамкотить, хоча й несміло:
війна, мовляв, минуле діло.
Відгомонила, відпливла,
які до неї нам діла?
Її забутий гул і морок
нехай висвітлює історик.
Хоч це питання не дрібне,
але поет не почерпне
з її розвіяного гніву
патхнення для гучного співу.
Те, що родилось на війні,
вже постаріло в наші дні.

Не знаю, де подібний критик
сидів, коли вогонь зеніток
лив аж за хмари свій потік,

шукаючи сталєних шулік.
Мабуть, не покидав домівки.
Мабуть, не бив по них з гвинтівки.
Не задрижить його рука
тепер при шумі літака.
Умів зате мітингувати,
в окопи друзів проводжати.
І відмогтися мав талант...
Ну, скажем прямо — симулянт.

А потім і в життя дорогу
він загубив з переполоху.
Я знав не одного, не двох,
яким отой переполох
всю душу витрусив мізерну,
подібну маковому зерну.
До чого ж хитрі та чудні!..
Щасливий той, хто у борні
відстоював священну справу —
для себе честь, Вітчизні — славу,
хто з рідних до чужих осель
проніс прострелену шинель.

Були й такі, що геть тікали,
притулку в недруга шукали.
І з ними — наша боротьба.
Хай очі виїсть їм ганьба!
Про втікача, про боягуза
розповідає гнівна муза:
той зрадив нас у грізний час,
той міряв квас чи кози пас.
І через те йому прилюдно
війну згадати страшно й нудно —
що в час пожежі він беріг?
Від горобців баштан стеріг.

Все зрозуміло. Не питаю.
Але я добре пам'ятаю
оту пожежу. І мені
вона ще й зараз уві сні
ввижається і палить душу.
Я клятву вірності порушу,
коли належне не віддам,
відгороджуся забуттям
від неї, від окопних друзів.
Про них давним-давно вже мусив
згадати словом, і не раз.
Ну що ж, в дорогу! В добрий час.

1

Далеко жевріють Стожари.
Виходить місяць із-за хмари,
світліє сіра далечинь.
Коротшає на лузі тинь.
Ліворуч — боязко до скелі
притиснулись німі оселі.
Праворуч — з балок та яруг
тумани крадуться на луг,
як ведмеді, на сивих лапах.
Вони співають з квітів запах,
щоб переповнити ним світ,
як тільки запалає схід.

Ось місяць вийшов і помітив,
край лугу серед білих квітів
солдат, як неживий, лежить.
Блідою свічкою дрижить
ромашка в головах у нього.
Навколо ніч. Ніде нікого.
Гірського вітру перелив
ромашку нижче нахилив.

Вона до лоба доторкнулась.
В солдата вії ворухнулисьь.
В німих здивованих очах
замерехтів Чумацький Шлях.

Солдат встає. З росою поту
з чола стираючи дрімоту,
ніяк не втямить — що з ним? де?
То він очима поведе,
то вгору здійме руки кволі.
У голові нестерпні болі,
вона важка, немов чужа.
І видно, що його душа —
думок і почуттів руїна,
якій і пісня солов'їна,
і вогники нічних світил
байдужі, як торішній пил.

Та все ж накинув для порядку
через плече шинель у скатку,
гранату всунувши в рукав,
батіг і каску розшукав.
На ній сиділа, як нахаба,
гладка зеленоока жаба.
Коли стрибнула із-під ніг,
по спині холодок пробіг.
Солдат подумав: що ж, буває,
нас іноді й комар лякає.
Під місяцем пагнувся він
і перевірів карабін.

Яка ж біда, яка ж пригода —
чи то хвороба, чи негода
його затримала в путі?
Чого він тут на самоті?
Ще позавчора без вагання

чекали доброго світання
і вірили в спочин і сон
вони, вартуючи кордон
удвох з конем... Кривавим боєм,
а не сподіваним спокоєм,
той ранок воїна зустрів
і сам зайнявся і згорів.

До того дня, до того ранку
на всю Європу-полонянку
була накинута петля.
Орали Аффрики поля
плуги війни — плуги німецькі.
Недоколихані опецьки
навчались вішанню й різні,
співали маршові пісні,
що їм належить світ по праву.
Пообіцяв безсмертну славу
і простір весь аж до зірок
їм новоявлений пророк.

І сам п'янів од перемоги,
як падали йому під ноги
держави, уряди, царі.
Хіба він міг о тій порі
утримати свою жадобу?
Стареньку, німечну Європу,
не те що всіх племен і рас,
він підкорив і світ потряс.
Хіба він міг шляхи загину —
свою ганьбу, свою кончину
провидіти крізь часопад
десь тут, за далечню Карпат?

Карпати — це не просто гори.
Карпати — це живі дозори,
ведуть тисячоліттям лік.

Вони вартують вік у вік
і славу й честь мого народу.
І я хвалю за те природу,
величну й мудру, що вона
сама тут стала, як стіна.
Скрізь нагромадила каміння,
скрізь переплутала коріння,
скрізь від гори і до гори
глибокі вирила яри.

Ударили важкі гармати,
вогнем покрилися Карпати.
Упився в голову свинець —
не встигнув крикнути боєць, —
мого народу перша жертва.
А поруч з ним зозуля мертва
упала, ніби махом крил
змести хотіла з нього пил.
По молодому придібров'ю
кружляло листя, вмите кров'ю.
Але в каміннях і траві
стріляли, билися живі.

Нежданий бій. Нерівні сили.
І раптом крик: — Нас оточили! —
Попереду — броньовики.
Позаду — танки й літаки.
Зім'яли, стерли оборону.
Посипалися геть з кордону
бійці застави — хто куди.
Так сиплються з дерев плоди,
коли гроза гілля охмарить,
а в корінь блискавка ударить.
Два дні тікав сюди на луг
Петро Петрович Твердодух.

Не встиг конем добігти в лози,
як хрестоносні бомбовози
метнули неблаганну смерть.
І полетіли шкереберть
і кінь, і вершник... Дивний вибух
порозкидав їх на відшибах,
холодним саваном імла
і тіло, й глузд оповила,
м'яку траву і чорні ями.
І ось тепер у час отями
солдат крокує навмання,
розшукує свого коня.

То він придивиться, то свисне,
луна покотиться й повисне
над сонним лугом...

— Кось-козь-козь! —

у ніч, у гори понеслось.
І чайка вже летить, кигиче,
немов когось на поміч кличе.
В траві прокинувся деркач.
Он засць кипувся навскач
і кулика переполохав.
Той журно запищав, заохав.
А он, де кущ лози пожовк,
очима блудить, висє вовк.

Як плач людини, як ридання,
почулось болісне іржання.
Ряди оскалених зубів
кінь показав і захропів.
Людина й кінь — сердечні друзі.
Людина каже: — Тузе, Тузе,
ти не покинув, ти не втік?
Ми не розлучимось повік!
Нам зараз бути там обом би,

де свищуть кулі, рвуться бомби.
Вставай скоріше! — Тільки Туз
лежить, неначе в землю вгруз.

Він щулить вуха й головою
пряде пад росною травою,
бійцю очима каже: «Ні,
мені не бути на війні,
поглянь, у мене під боками
не піт, не мило — крові плями,
це нею з'юшено сідло.
Поглянь, обидві, як на зло,
передні ноги перебито.
Тепер не підніму копито,
не грюкну ним об частокіл,
не вискочу на виднокіл.

Не вигну лебедину шию,
грозою гриву не обмию,
тебе ж хтось інший понесе!..»
Хазяїн зрозумів усе
й жахнувся він свої думки.
Дістав із похідної сумки
він цукру грудочку, сказав:
— На, їж! — Та кінь її не взяв.
Красиву голову понурив
і очі втомлено зажмурих,
передчуваючи кінець.
А що ж робитиме боєць?

Прислухався: з-за гаю легіт
доніс гурчання, тупіт, скрегіт.
То йде ворожа солдатня.
Стривожилося пташеня
десь в недалекому гніздечку.
Він зняв з коня сідло й вуздечку

і кинув геть у чагарник,
вернувся й над конем поник.
Так довго-довго шию гладив,
пентав йому, щось ніби радив,
а потім голову обняв.
— Прощай! — і в лоб поцілував.

Пішов і мимоволі свиснув.
Оглянувся. Так страшно блиснув
очима бідний вороний.
«Дивись на нього — серцем пий...
Яка ганьба, яка наруга —
лишати раненого друга
напризволяще ворогам!
Ти чуєш гайвороння гам,
злорадне завивання вовче.
Чи ти оці погрози, хлопче,
своєму вірному коню
прийняв за сон, за маячку?»

Ні, це не сон, повір же зорям.
Дивитись їм на тебе сором,
печалю повили твій слід.
Мабуть, мине багато літ,
а ти ходитимеш у горі
завжди, коли побачиш зорі».
Так в болісну хвилину цю
хтось ніби говорив бійцю.
Хоч сумнівом і скутий розум,
та руки в відповідь погрозам
приклали зброю до плеча
і вистрелили згаряча.

Від диму очі засльозились,
але туди не подивились,
де так раптово нежива

упала кінська голова,
і довго ще здригалось тіло...
З цим пострілом все відлетіло:
вагань і жалоців імла,
яка в людській душі зросла,
життя покірної істоти,
якій чужі людські турботи,
але яка заради їх
сходила тисячі доріг.

Тепер веди бійця, дорого,
подали шляху кам'яного,
не обіцяй для нього втіх.
За ним волочиться батіг,
за батогом снується смуга,
як тінь пристреленого друга.
І зник солдат в чагарнику,
угадуючи нашвидку
глухі стежки, де на сторожі
ще не стоять пости ворожі,
де не торкнулась тишини
кривава пилюга війни...

У Твердодуха на заставі
були товариші ласкаві.
Найкращий з них — Сергій Троян.
Звичайний хлопець із селян,
був родом звідси, з Покарпаття.
Його за вірність та завзяття,
за щире слово та добро,
як брата, полюбив Петро.
Любов та вічна і незмінна...
Якби ж не та проклята міна!..
Там на заставі Трояна
скосила першого вона.

Жорстока згадка серце коле.
Хоч дома в Троянів ніколи
і не бував Петро в гостях,
та міг би розпитати шлях
до їхнього села, до хати.
Він знав, що є в Сергія мати,
є в нього сестри і брати.
«Хіба тепер до них зайти?
А що сказати про Сергія?
Від горя мати посивіє,
печалі сестрам і братам
своєю звісткою завдам».

Міркує так солдат про себе.
Вже зовсім посвітліло небо.
Йде ескадрилья літаків,
вперед розвідник пролетів —
мабуть, на Київ чи Житомир.
Мов жару хто сипнув за комір:
солдат аж крикнув: — Горе нам!.. —
Під Києвом все щастя — там
десь мати і сестричка в нього.
Ця ескадрилья йде для того,
щоб кинути злочинство їм,
щоб зруйнувати мирний дім.

Чому ж не гримають зенітки?
Чому не з'явиться нізвідки
наш самолёт над полем цим?
Хіба у нас немає чим
розбити вражу ескадрилью?
Прокляття хаосу й безсиллю!
Найлегше вийти з боротьби
або за продати в раби
себе, свій рід, свою країну,
перетворитися в руїну,

розпорозити сірі дні
в чужому бруді та багні!

Чому в руках у Твердодуха
нема стотонного обуха?
Об скелі викресав би ним
широкий грім, високий дим,
відгородив би від загину
він землю, матір, Батьківщину.
Чому в цей час його рука
он там на хмарі літака
не схопить, як на шибці муху?
Дай, земле, сили Твердодуху,
а ти, веселе сонце, ти
дорогу помсти освіти!

Але земля сама в нещасті,
чорніє, стогне від напасті.
Солдате, й сонця не зови!
Воно з-під хмарної брови
зачервоніло і сховалось,
мов око те, що наридалось.
У тебе зброя й руки є,
і серце б'ється ще твоє.
Чи, може, ти покинеш зброю,
а серце віддаси без бою.
Бо що за зброя карабін!
Що вдіє проти танка він?

Тому і хочеться кричати:
де наші танки? Де гармати?
Де ті орли, яким парод
не шкодував пісенних од?
Де кований багнет піхоти?
Чому вакують наші доти?
Чому так сталося? Чому

ми пропускаємо чуму
у власний двір, у власну хату? —
Хто відповість на це солдату?
Високий дубе, може, ти?
Тобі видніше з висоти...

Петро вже другий день у горах,
куди не ткпється — всюди ворог:
в долині, в лузі, на шляху.
Збивають танки пилюгу,
летить піхота на машинах.
Не чути пісеньок пташиних.
Далеко в глушину дерев
відкинув їх залізний рев.
Завирувало Покарпаття.
І в світі, і в душі безладдя.
Перепочити на моріг
Петро в гущавині приліг.

Вслухаючись, як шепчуть трави,
він думав про судьбу застави.
В її приміщеннях уже
не наше все тепер — чуже:
шинелі, чоботи, розмови.
А може, стерта до основи,
зіє в ритвинах вона.
Де командир? Де старшина?
Де коні, голуби, собаки?
А друзі? Вийшов хто з атаки?
Кому який припав маршрут?
Хто ще із них блукає тут?

Заворушилась каменюка.
З-під неї виповзла гадюка,
вся в крапках, сіро-полова.
Немов граната, голова

спинається в жаданні крові,
жало показує Петрові.
Слизьким хвостом гіллячку гне,
от-от закрутиться й плигне.
Петро, забувши все, з коліна
по ній ударив з карабіна.
Гадюка, звившись в клубок,
стрибнула й звиснула з гілок.

В ліщині щось зашелестіло,
хтось наближається несміло.
Невже есесівський патруль?
Дивись, пильніше карауль!
Цей постріл необачний може
замкнути тут кільце вороже.
Чи це полюють на крота?
Он висунулась борода.
З лопатою в руках виходить,
сюди-туди очима водить
дідусь в потертому брилі.
За ним чотири патрулі.

Два чоловіки, два хлопчини
неквапно вийшли з-за ліщини
і поставали. А дідусь
Петру сказав: — Не боягузь!
Ти хто?.. Відкрийся перед дідом.
Ми ходим за тобою слідом.
На думку не спадає нам,
ти що згубив чи тут, чи там?
Скажи нам, хлопче молодецький:
ти чий — радянський чи німецький,
чи гостя ми такого ждем?
Як ні — живи! Клянуся днем.
— Нащо клястися вам, дідусю,
я правду скривдити боюся.

Я той, над ким кепкує зло.
Я той, кому не повезло.
Я той, кого вовки обвили.
Я той, що вмер і встав з могили.
Я той, що знищує гадюк.
Я той, що йде на дружній гук.
Я той, що в серці бурю носить.
Я той, що в вас поради просить:
де тут знайти таку рідню,
що не боялася б огню?

Дід відповів: — Ріднися з нами.
Будь тим, хто кине перший камінь! —
Петро цей натяк зрозумів,
але спитати не посмів,
чи їх ще мало, чи багато,
де їхня партизанська хата,
чи є в них зброя про запас, —
на все є визначений час...
За дниною минала днина,
і от настала та година,
коли вночі дідусь привів
Петра в оселю Троянів.

Завішавши хустками вікна,
збентежена, але привітна,
як всяка мати — певна річ,
Троянша затопила піч
заради гостя, наче в ньому
людину вбачила знайому.
У ночви налила води.
— Ану, хутенько йдіть сюди,
ось рушничок вам на онучі...
І де взялись ті німці сучі?
На них і пропаду нема, —
до себе гомонить сама.

А він розчулений, тривожний,
запам'ятовує рух кожний
і кожну іскорку в очах.
І в серці в нього спомин-птах
на волю рветься, наче з клітки,
щоб матері сказати, звідки
прийшов, кого він боронив,
кого він де похоронив.
І мрія схована, глибока,
в цю мить розбуджена, жорстока,
вже виливається в слова,
затуманіла голова.

Крильми ударилася мрія.
— Я знаю вашого Сергія...
— Сергія нашого? — Стара
з рук не пускаючи відра,
на гостя глянула, зітхнула,
мабуть, не все вона розчула.
— Сергія нашого? — Ще раз
перепитала. Дужка — брязь,
майнули тіні волохаті,
вода захлюпала по хаті,
перевернулося відро.
Чого ж пополотнів Петро?

А мати, сівши на ослоні,
притисла до грудей долоні,
чи знепритомніла вона,
чи ця новина їй страшна,
знов голосом питає млосним:
— Сергійка бачив? Де він? Що з ним?
Чого ж додому не зайшов?
Чи десь невісточку знайшов?
Чи не пустили командири?
Не був щось місяців з чотири.

Ну, мий же ноги, мий, синок.
Чого ти встав? Чого замовк?

Але його не чути мови.
Лише зігнулись дужче брови.
Рушник між пальцями заляк.
В житті буває часто й так.
Не вірячи своїм надіям,
що словом праведним розвієм
тривогу іншої душі,
ми стоїмо, як на пожі,
ніяковієм перед нею,
ланцюг між правдою й брехнею
оповиває серце нам
чи розтинає пополам.

Хоч ви ж не видавайте, очі,
того, що вибухнути хоче,—
думок і пристрастей порив.
І ось Петро заговорив.
— Ми з вашим сином в честі й славі
служили на одній заставі,
з одного їли казанка,
його рука — моя рука:
завжди листи писали разом
до матерів своїх. І часом
выводило його перо:
«Вам уклоняється Петро».

— Це ти Петро? — шепнула мати.—
І ким і як тебе назвати?
Будь родичем, будь сином, будь...
Ой, ти ж голодненький, мабуть...—
Розправивши похилі плечі,
заметушилась коло печі,
так міцно гостя обняла

і посадила до стола.
А він говорить: — Ми дружили,
і веселились, і тужили
завжди удвох, у вільний час
водою не розлити нас.

А в ту неділю ми обое
не покидали поля бою,
аж поки лейтенант наказ
про відступ не подав для нас...
Ми відступали, розлучились.
Не знаю, як воно случилось:
мій кінь спіткнувся, я упав,
ледь німцю в лапи не попав.
— А як Сергій: живий, здоровий? —
спитала мати. І Петрові
не шкода стало слів легких:
— Та певно, певно... — Він затих.

А серцю не знайти спокою:
уперше правдою гіркою
погребувало. Це ж те зло,
що в душу матері влило
непевність вічного чекання.
Надворі вже гуло світання.
Війни червоні язики
тяглись в окопи і ліски,
шукаючи кривавих соків.
А в хаті лиш годинник цокав.
Людей натомлених в полон
узаяв подушок білий сон.

У кожного своя турбота.
Петро виходив за ворота,
зникав на день, на два, на три
у хащах Лисої гори.

У ночі світлі, в ранки теплі
він, заховавшись біля греблі
серед гілля чи диких трав,
годинами спостерігав,
як мимо «тигри» та «пантери»
повзли із берега на берег,
і скільки війська та гармат
ішло на Київ із Карпат.

Його ця хата одинока
ховала від чужого ока.
Тут, серед гір, серед гаїв,
він потай спав і потай їв
чи за столом, чи на горищі,
чи то в глухому погребіщі.
Йому ці люди як рідня, —
чекали з розвідки щодня,
ділили радощі й тривоги,
всі турбувалися про нього:
і син, і мати, і дочка,
вродлива дівчина, гнучка.

Скупа на слово, неласкава,
з привабливим іменням — Слава.
Солдат не знав, чо́го вона
при ньому тиха, мовчазна,
тікає геть, як дика сарна.
В простому ділі незугарна,
все в неї падає із рук,
як з вуст його почує звук
чи гляне в вічі ненароком,
відвернеться і пройде боком.
Але ж коли його нема —
себе не пізнає сама.

І веселиться, і пустує,
собі приспівує, танцює.

Аж диво: за вікном війна,
а в хаті бавиться вона.
Снується дим, горить узлісся.
Літак над хатою пронісся.
Снаряд ударив по горі —
стрибає дужка на відрі.
Осколки, як бурульки граду,
вищерблюють листочки саду.
Плоди з гіллячками летять,
об лопушиння лопотять.

З узвишся, де жита пониклі,
чужий солдат на мотоциклі
селом промчався, продерчав,
услід собака загарчав.
І стало тихо. І нікого,
крім голосу цього живого
у білій хаті край села,
де наша дівчина зросла.
Що з нею скоїлося нині?
Від чого в неї очі сині
то пломеніють, як огні,
то раптом зробляться сумні?

У час роботи чи дозвілля
нарядиться, як на весілля,
то біля дзеркала стоїть,
то ніби зовсім мимохідь
вона задивиться на вроду,
коли бере з криниці воду.
Аж дивно: за вікном війна,
а в хаті бавиться вона,
забувши страх, забувши сором.
Кисет розцвіченим узором
із дорогого полотна
гаптує, сівши край вікна.

Щоб крадькома зібгати в жменю,
бійцеві сунути в кишеню.
Що ж він подумає тоді,
як візьме в руки молоді
оцей узор, оцей гаптушок,
оцей простенький подарунок?
Що в серце вкрадеться — чи глум,
чи незнайомий теплий сум?
І, може, де солдат не йтиме,
цей подарунок берегтима.
А може, згубить у бою
кисет і згадку — без жалю.

І що подумає він — хтозна.
Але тривога невиносна.
Тут я сказати не боюсь,
що там лякаються чомусь
усі красуні пречудові
свої першої любові...
Він роздягнувся і присів,
очей не зводить з голубів
та з кучерявого хлопчини,
що їх вигонить із корзини.
У хлопця чуб, як житній лан,
а очі сірі. Це — Роман.

Не розлучається ніколи
він з голубами, бо до школи
порвали стежечку бої,
покривши дзотами її.
А Слава в вишитій кошулі
скликає сизих: — Гулі, гулі...—
Вони з коритця воду п'ють,
з її долонь зерно клюють.
Солдат, піймавши білих пару,
говорить: — Друже голубарю,

оцих чи інших розпаруй,
мені одного подаруй.
Далеко від цієї хати
я буду голуба кохати.
Звелю своєму старшині,
щоб діставав йому пашні,
щоб він на роту господарчу
виписував побільше харчу.
А кошика я сам зроблю,
я це умію і люблю.
Порадує, скажу зарання,
його політ, його турчання
усіх бійців. Повір мені:
вживеться голуб на війні.

І хлопець каже: — Дам охоче
того, що краще всіх туркоче,
того, що швидше всіх летить
і в чорну хмару, і в блакить.—
Боець про голубів розмову
хотів продовжувати знову.
Та мати вже зігріла чай
і нашвидку спекла малай.
Солдат сьорбає, та смакує,
та прибалакує, жартує.
Аж раптом в сінях стук та грюк.
І воїн зброю взяв до рук.

І що робити: чи тікати,
чи заховатися й чекати.
А мати пенче: — Сучий біс
капрала п'яного приніс.—
У сіни вибігла прожогом.
І чує воїн — за порогом
слова погрозливі чужі.

Від них аж холодно в душі.
Хазяйка глухо заридала,
благає, молячи, капрала,
що сала й шкурочки нема,
що в скрині риється дарма.

Солдат збагнув, на вус мотає:
капрал харчі заготовляє.
Де хоч візьми, як хоч зроби
і сало, й масло, і крупи,
картоплю, борошно, олію,
горілки доброї сулію.
Без заперечення знайди,
щоб не набратися біди.
Немає?! З-під землі дістань ти!
Так вимагають окупанти.
Чужинець двері відчинив,
і тут Петро його схопив.

Гуртом накинулись на нього.
Він кожному цілує ноги.
В ягня перетворився кат,
коли забрали автомат.
З капрала чинно, по порядку,
стягнули чоботи спочатку,
а потім весь мундир зняли,
на нього ж свитку одягли.
Коли в'язали руки й ноги,
фашист пручався до знемоги,
вовтузився, хрипів, як міх,
та вирватись уже не міг.

Його у час нічних туманів
відправили до партизанів.
В цей день у хаті Троянів
вже сміх, як вчора, не бринів.

Петро в фашистського мундира
одягся й каже: — Ця квартира
прийшлася до смаку мені.
Мабуть, до неї по війні,
як не загину — повернуся.—
Тут обізвалася матуся:
— Постій, хвилиночку, постій,—
в хатину вибігла мерщій.

В картатій плетеній корзинці
для нього винесла гостинці —
горіхи й сухарі.— Візьми.—
Рясними чистими слізьми
умилась нишком і завмерла.
Полою лейбика утерла
вуста, охочі до розмов,
благословила: — Будь здоров! —
І стала знову лебедіти:
— Десь і мої воюють діти.
Сини мої, орли мої,
в які ви летите краї?

Роман корзинку відкриває
і голуба туди саджає:
Петро малого похвалив,
на Славі погляд зупинив...
Безмовно вирушили з двору,
мовчали, як ішли й на гору.
Коли ж зібралися на плай,
Петро сказав їй: — Клятву дай,
що ти...— Й не встиг договорити.
У неї, мов метеорити,
сльозинки блиснули чомусь.
— Так, я люблю тебе — клянусь!

Не цю він думав клятву брати.
Є глибші таємниці... Брата

покрили тлінністю вони,
плетуть над прахом вічні сні,
Петрові серце прокололи.
— Ще поклянись, що ти ніколи
не скажеш матері своїй...
— Про це? — Про те, що ваш Сергій...
— Загинув? — Так, Сергія вбито.—
Ридаючи несамовито,
приклавши хусточку до губ,
вона схилилася на дуб.

Хто в цьому горі винуватий?
Вслухайся в це ридання, вгадуй.
Чи ти, що вість приніс оцю,
чи вламок чорного свинцю,
відлитого в чужому Рурі,
чи зграї банд, чи їхній фюрер,
чи весь отой протрухлий світ,
що кров п'є тисячами літ
і посилає нам погрози?
А чим спинити муки й сльози
коханих, матерів, сестер?
Не ллються де вони тепер?!

Так міркував Петро, і роєм
його думки неслись над боем,
що десь далеко клекотав
і димом пахощі отав
отруював і кидав сажу,
палив і ранив землю нашу...
Кого взяла земля сира,
ні брат, ні мати, ні сестра
плачем не верне з домовини.
А кара є за всі провини.
Каратись буде не один
за цю провину із провин.

Так міркував. Але ні звуку.
Взяв злегка дівчину за руку,
губами доторкнувся губ.
У горі й щасті так йому б
на цій горі стояти вічно,
із нею дихати ритмічно
під музику дубових крон.
А може, це облудний сон?
Ні, шепче ж листя світлозоре,
що від любові всяке горе
коріння всушує своє,
в душі рости перестає.

Стояла б ще, мабуть, ця пара,
якби не білокоса хмара,
що дуб вершечком зачепив.
З-під неї вечір наступив.
— Прощай! — Ні, ще одну хвилину!
— Я стежку не знайду в долину.
— Тебе та зірка поведе.
— Ти чуєш — там війна гуде?
— Ти навіщаєшся ще нею.
— Я загубив десь портупею.
— Ремінчик? Ось в руці моїй.
— Прощай! — Ще мить одну постій.

Постій ще мить одну зі мною.
— Я зло вчиню, коли постою.
— Тебе затримають пошти?
— Іди сама й мене пусти.
— Ще в лігво попадеш вороже.
— Ні, цей, мундир мені допоможе.
— А може, вдушить, як змія.
— Ні, буде й там любов твоя.
— Прощай! — Прощай! А про Сергія...
— Ні слова мамі, розумію.—

Так розліталось два птахи.
Так розлучали їх шляхи.

Невже надовго?

Друзі, друзі,
Петро в горінні, в силі, в русі
до вас прямує. Знає, десь
без нього ніч і день б'ється.
Та й він тут кинув перший камінь:
щодня між ворожими полками
гуляє месників загін.
З лісів, ярів збирався він
на постріл той, що вбив гадюку.
З-за кручі, з явора, з-за буку
і зараз постріл той гримить,
а камінь світиться й димить.

2

Вдивляється щоночі Слава,
як над загравою заграва
пливе за арміями вслід
і віддаляється на Схід.
Повзе, немов чума, землею
війна жорстока, і за нею
пішло все щастя, все добро,
пішов і він, солдат Петро.
Пішов, і стала рідна хата
сумною без того солдата.
Столітній дуб як сирота.
Верба і стежечка не та.

Як часто зустріч випадкову
і незакінчену розмову
з її негаданим вогнем
ми в серці вічно бережем.

І вже з прихованої мрії
джерела нашої надії
по всіх дорогах розлились,—
гляди, й зустрінємось колись.
Біля вікна стояла Слава.
Селом котилася облава.
Вступив поліції загін,
розшукував капрала він.

Собаче гавкання, гармидер,
хтось кров липку об хвіртку витер.
В вікно постукав поліцай,
ламає двері: відчиняй!
Ввійшов, на дівчину затупав,
свинцеві очі в неї втупив
і замахнувся, та рука
не опустила кулака
на ніжні груди, що, як хвилі,
здіймаються в чарівній силі.
Він відсахнувся і застиг,
розгублений. Ні в сих. Ні в тих.

— Ти тут живеш? Яка ж ти мила!
Не знав, зі мною б не тужила.—
Коли виходив, мовив: — Гут,
я часто, часто буду тут...—
Вона тих слів не зрозуміла,
стояла, мов окам'яніла,
очей не повернула вслід.
Рум'янець на щоках поблід..
І з того дня щовечорини
під мрійний шелест яворини
в ті двері входить, так і знай,
Пилип Зализний — поліцай.

В чужій мишачій уніформі.
Виблискують петлиці чорні

і свастика на рукаві —
гадюки навхрест, як живі.
За тином шепчуться сусідки
(вони видючі, всьому свідки):
— Стара Троянша — ха-ха-ха —
причарувала жениха
своїй безбожній комсомолці.
Тепер назад у богомольці
вона записує дочку,
щоб обвінчати нашвидку.

Сусідкам смішно й гіркуватو:
дитину спонукає мати
зв'язати з виродком судьбу
навік чи на якусь добу.
А потім, знай, виплакуй очі:
не вернуться літа дівочі.
Якийсь пройдисвіт — не жених,
такого втришия жени.
А може, мати (хто ж то знає)
своє безсилля проклинає.
В руках у нього — суд, закон
і поліцейський легіон.

Він не одну спалив оселю.
Він обернув сади в пустелю.
Він ставить шибениць ряди.
Він для ворожої орди
грабує хліб, грабує одяг.
Йому не вгамувати потяг
до диких бешкетів, знущань.
Він перетворить в глухомань
і сад, і хату, і подвір'я.
Одні підозри та зневір'я
він сіє і сичить, як змії.
Йому перечити не смій.

Ось що про нього кажуть люди:
— Такого світ не знав Іуди.
— Він брата і сестру продасть.
— Він — чортом послана напасть.
— Він розпинає комуністів.
— Він з Гімлером весь край об'їздив.
Той кат з катів йому велів
за триста зрубаних голів
віддати, кажуть, всі Карпати...—
Так ось хто зять у тебе, мати!
На щастя гордої дочки
готуй скоріше рушнички...

Хіба чуткам обріжеш крила?
Ти знавш, Ярослав мила,
вже поліцейшею в селі
тебе прозвали люди злі.
Немає в світі вище кари.
Вже краще, наче та примара,
сидіти вік у темноті,
ніж з пим часок на самоті.
Немає в світі більше скуки.
Вже краще вічний час розлуки
з сестрою, братом, ніж бридка
злодюги й ворога рука.

Це Слава серцем відчуває.
Вона спитала поліцая:
— Де ти родився? Де ти зріс?
Звідкіль тебе лихий приніс?
Яка судьба, яка причина,
яка ж тебе лиха личина
закинула у нашу даль
по хатах сіяти печаль?
Скажи мені, скажи, нарешті,
людей в Німеччину береш ти

і гониш їх, і губиш їх
у куряві чужих доріг.

Цей голос правди не збентежив
його душі. Залізний стежив
за виразом очей і губ
і п'ятірнею гладив чуб.
Він морщив лоба хитрувато,
обдумував, з чого почати,
щоб зрозуміла, хто він є,
як викласти життя своє.
Він розстебнув свого планшета,
і звідти випала газета.
Було загорнено у ній
сім фотокарток у сувій.

Він злегка ліктем обіперся,
ті вицвілі картки по черзі
з газети повагом виймав
і перед Славою тримав.
Думки і почуття зібравши,
сказав, на фото показавши:
— Оце шматки мого життя.
Ти хочеш знати до пуття
те, що мене жене і ловить,
тож вислухай. І це не сповідь.
Ні, це відвертість. Ти пробач.
Я справді — вбивця і втікач.

Ось бачиш? Двір і біла хата,
із цегли зроблена, багата.
Комори, клуні, вітряки,
луги при березі ріки.
А за двором поля без краю.
Там я зростав, як серед раю,
але настав суворий час,

і злидень розкуркулив нас.
У мене це — єдина згадка
про той куток землі, про батька.
Він десять років заслужив:
вночі сільраду підпалив.

А це — мій старший брат, якого
запам'ятав я неживого:
він — справжній царський офіцер,
від кулі щорсівця помер.
Це — я в цеху в години праці,
коли навчався на робфаці,
навмисне зіпсував верстак,
бо серце забажало так.
Це, — голову повісив долі, —
як виключали з комсомолу...
Це Києва чудовий кут —
Педагогічний інститут.

А це — ми ешелонам їдем
на фронт з товаришем, сусідом.
А це — по інституту друг —
Петро Петрович Твердодух. —
Дівоче серце затремтіло
та обірвати не схотіло
зухвалих слів зітлілу пить.
А він все далі бубонить:
— Я скільки жив, то снів і мріяв
покинути зелений Київ,
Дніпра високі береги,
долини, селища, луги.

Сестер і матір залишити
і в невідоме поспішити.
Геть в іншу землю утекти,
щоб звідти владу принести

для себе, для свого потомства.
Мене живила дика помста,
з дитинства невгамовний гнів
до комуністів. Я хотів
загальмувати поступ часу
руками цими за образу
батьків моїх, братів моїх.
Я б згуртувати військо міг.

З таким, як сам, зібрав би сили,
ми б комуністів задушили.
Нам Рур поміг би у біді.
І віриш, мав би я тоді
в своїх руках і суд, і владу,
ще ширший двір, ще вищу хату,
комори, клуні, вітряки,
луги при березі ріки.
За хутором — поля без краю:
я знову жив би серед раю.
Увесь наш край, всю далеч нив
я б ґратами обгородив

од комунізму, од Росії.
В своїй сім'ї, в своїй стихії
проводь світанки й вечори,
куліш у казанку вари
і по-хазяйському у полі
ори, ночуй собі на волі...
Так думав я. І от війна.
Відкрила шлях мені вона.
В окопі над глибоким яром
стояли вдвох ми з комісаром.
Аж гляну — німці йдуть вперед.
Я задрижав, схопив багнет.

І комісару — прямо в груди.
Мені довіку не забути

його жахливий блиск очей,
криваву хрипоту грудей.
Я не втішався так відроду.
Я звідав крові насолоду.
Я навіть трупа не пригріб.
Став домовиною окіп.
А далі все тобі відомо.
Сиджу я в тебе, наче дома...—
Залізний глянув і замовк,
завмер, як з переляку вовк.

І стало дівчині востаннє
одне ясним з цього визнання:
це — справді підле вовчєня,
розлючене вогнями дня.
На горе людям, для напасті,
ці зуби виростуть ікласті
і будуть гризти все живе,
аж поки хтось їх не порве.
Не заперечивши нічого,
те фотопрохала в нього,
де він і дорогий Петро,
мовляв, на згадку, на добро.

Взяла, і щоб не чула мати,
тихенько вирядила з хати
в холодну темінь джигуна.
І, залишившись одна,
зраділа Слава до нестямку
і завела те фото в рамку.
До скла торкнулися вуста.
Звук поцілунку неспроста
стривожив материнське ложе.
«Вона його цілує, боже!»
Аж чує: «Сонечко моє,
коханий Петре, де ти є?»

Лягла і не могла заснути.
Одне питання: як же бути?
Як відкараскатись від зла?
Тікати з рідного села?
Куди? А як Ромась і мати?
Він геть їх витурлить із хати
на сніг, подалі од воріт,
двох безпритульних, двох сиріт.
Бо ж нахвалявся: як розлюбивши,
село спалю, село погубиши.
Нащо він розмотав сувій
зухвалих злочинів і мрій?

Щоб вічно гордувати нею?
Щоб страх опанував душею?
Щоб датись в пазурі йому
і проклясти себе саму?
Не розтинай же, серце, груди,
шукай отруту для отрути!
І хто кому вкоротить вік?
А як він поглядом обпік
її за те, що нагадала
йому пропащого капрала.
А потім на коліна впав
і руки слинив, цілував.

Її той погляд зараз палить
і в серце, як гадюка, жалить.
А губ його скажена слинь
гірка й задушна, як полинь.
О серце, як на це дивитись?
Невже не так ти будеш битись,
як нині, завтра перед ним,
перед забродою брудним?
Удар вогнем, удар залізом,
на поєдинок вийде з бісом.

Умри або переможи,
чи, взявшись плісенню, дрижи!

І серце глибоко зітхнуло.
Але ще довго не заснуло.
І щось його тягло кудись —
у прірву чи в блакитну вись.
Надворі вила завірюха.
Вставало з-під її кожуха
світання заспане, бліде.
А серце лине і веде
людей крізь нетрі за собою,
де сходить сонце за горою.
І ось прокинулась вона,
а день ще спить біля вікна.

3

Он під гіллям старого дуба
сіріє хата лісоруба.
Хотіли за якусь вину
його зіслати в чужину.
Він, кажуть, німцю не вклонився,
не так на нього подивився.
Почув нещастя чоловік
і з дому втік, у ліс утік.
Давно в той двір, крім поліцая,
ніхто не йде, не заглядає.
А Слава, як згустіла мла,
в ту хату радощі внесла.

Там лісорубова дружина
недавно народила сина.
Захворіла і не встає,
не їсть нічого і не п'є.
І дівчина на все готова:

мете сміття, рубає дрова,
готує купіль і харчі.
Гогоче полум'я в печі.
І вже погодилася мати
малого Петриком назвати.
Бо дуже хоче так сама
(як жінка Славу зве) кума.

Але сьогодні не до кумів.
Про це ніхто і не подумав.
Все ж свято, хоч яке не є:
цвіркунчик пісеньку снує,
говорить мати, вставши з ліжка,
вже на вустах блідих — посмішка,
і легше їй, і краще їй,
ніж в забутті з дітьми, самій.
Бо знов її життя воскресло.
І Слава, щоб мале не змерзло,
його скоренько сповила
і тихо пісню повела:

«Завірюха полем суне,
плаче серед гаю.
Я тобі, моє манюне,
щастя побажаю.
Спи спокійно, люлі-люлі,
щастя побажаю.

Все життя цвіти весною
і не знай поразок.
Спить у річці під водою
золотий карасик.
Спи спокійно, люлі-люлі,
золотий карасик.

Спить у нірці зайченятко,
ведмежа — в барлозі,
у дупельці — совенятко,
голуб — на морозі.
Спи спокійно, люлі-люлі,
голуб на морозі.

Буде мамин поцілунок
юне серце гріти.
Найдорожчий подарунок —
ти для всього світу.
Спи спокійно, люлі-люлі,
подарунок світу!»

Пісні в годину вечорову!
Вони прикрашують розмову,
з сердець вигонять смуток нам,
дітей колишують матерям.
І як ми з ними виростаєм,
їх несемо над рідним краєм.
Вони і в радості й біді
довічні, свіжі, молоді.
Їх дівчина співає пині
на щастя матері й дитині.
Повивши в пісню немовля,
летить, колишеться земля.

Вона гордиться подарунком.
Вона його безсмертним трунком
напоїть — сонячним теплом
і незахмареним чолом,
покритим найніжнішим рястом,
наперекір вітрам, напастям,
під ноги ляже: йди, рости
і на шляхах будуй мости
для тих, що прийдуть за тобою.

Моя дитино, мій герою,
для тебе і життя, й пісні
беруться з бою на війні.

До ранку можна б їх співати...
Хтось наче ходить коло хати.
Коли почулось, перевір.
І дівчина спішить надвір...
Прийшов хазяїн до господи.
Із світла в темряві негоди
в очах заграло сотні фарб.
Він дівчині вручає скарб —
пакунок, вгорнений у кору,
щось мовив і ввійшов знадвору
з холодним вітром сам на сам.
Не вірять жінка чудесам.

Невже це він? Спитав, як діти,
велить ще трохи потерпіти.
Лоскоче дітям щокі вус.
Регоче старший карапуз.
А менше спить. Воно, одначе,
не засміється, не заплаче.
Та лампу батько дістає,
присвічує: який він є —
чи гостроносий, чи кирпатий,
чи вузьколобий, чи лобатий,
як вигнуті краєчки губ,
чи з нього буде лісоруб.

— З таким, — говорить, — жінко, сином
ніде й ніколи не загинем.
Дивись, який у нього лоб.
А ніс, не ніс — орлиний дзьоб... —
Від похвали не знала мати,
що чоловікові сказати.

Зраділий кіт, старий муркіт,
навколо батьківських чобіт
звивавсь гармонією, лазив.
І от у сінях кладнув засув.
Холодним вітром потягло.
Хазяїна як не було.

Минула ніч. І ніби чудо,
в селі жадану вість почуто:
відкинув німців Сталінград!
Тож скоро знов знамено Рад
і в Києві зачервоніє,
де сяйво древньої Софії.
Оце так справді новина!
Село наповнила вона.
Скрізь до найдальшої домівки
летіли птицями листівки.
Скрізь від села і до села
незнана сила їх несла.

Ганялись, ніби вовчі зграї,
за ними люті поліцаї.
У кожній хаті — лайка, трус.
Залізний — поліцейський туз —
обнишпорив і скрині, й стріхи.
Він скаженів селу для втіхи,
коли в оточенні хортів
німецьку лайку белькотів.
Зайшов до Слави, нахвалявся,
якби він знав, якби попався
йому провинець, десять шкур
він з нього здер би — і під мур.

Та їй нема до того діла.
Вона всміхалась, розуміла,
що шкура в неї лиш одна,

що ці чутки, ця новина
у нього злобу й страх вселили,
а в неї — впевненість і сили.
Ось очі знов зустрілись їх,
у нього розпач, в неї сміх
аж переповнює зіниці.
Щебечуть за вікном синиці:
почули здалеку вони
квиління ранньої весни.

4

Які ж Петра ведуть дороги?
Де він ночує — чи під стогом,
чи спить у когось на полу
десь у ворожому тилу?
І, може, інша в темну нічку
не гасить до світання свічку
чи полохливий каганець, —
гаптує шовком гаманець.
Війна — це час відваги й муки.
А сіє ж не лише розлуки
та попіл, та сльозу, та кров,
а й ніжні зустрічі й любов.

І скільки вас, дівчат коханих,
теплом солдатів осіянних,
при першій зустрічі в цей час
так полюбили перший раз!
Хоч він побув чи день, чи три дні,
хоч не стояв коло ворітні
з тобою в парі на снігу,
все ж руку стиснув дорогу
і взяв адресу. Любо-мило
до серця серце говорило:
«Здорова ж будь!» — «Здоров же будь!»
Ідеш далеко — не забудь!»

Колише вітер сніжну сітку,
Петро збирається в розвідку.
Розвідка боєм! Двоє слів.
За кого ще я так болів,
як за розвідника-солдата?
Не можу зараз пригадати.
Бо суджено лише йому
любити ніч, зрадливу тьму,
улітку — хмари та тумани,
узимку — холод та бурани.
І дощ, і сніг — його брати,
допомагають там пройти,

де неможливо нам із вами
із найяснішими вогнями.
Розвідка боєм! Двоє слів.
А як багато почуттів —
завзяття, остраху, терпіння,
відваги, хитроців, уміння —
в собі містять вони в той час,
коли читається наказ:
пройти лощиною чи яром,
зненацька нищівним ударом
зім'яти ворога пости,
в полон узяти й привести

чи рядового, чи капрала,
чи то й самого генерала.
Такий одержано наказ.
І от солдати в сотий раз
перевіряють автомати,
кусачки-ножиці, гранати,
набої, компаси, ножі
і струни власної душі.
Розказує сапер пригоду
з німецьким танком біля броду,

як, врізавшись у поле мін,
надвоє розколовся він.

Один боєць того не чує.
Сидить він осторонь, сумує.
Ледь-ледь ворушаться вуста,
мабуть, складає він листа.
Розгублено очима водить.
Мабуть, не все гаразд виходить,
нічого путнього не втне.
На поміч кличе він мене.
Скажи, мов, слово поетичне,
щось вигадай таке ліричне,
що кине дівчину в грозу
і з серця викреше сльозу.

Таке, що люблять всі дівчата.
Не легко всім листа почати,
а там пішло, що й на листок
не помістити всіх думок.
Товариш мій розповідає
про дівчину, що він кохав,
де зустрічалися й коли
любитись вірно почали.
Ті дні, звичайно, не забуті.
Вона десь вчиться в інституті,
в евакуації... І нам,
двом побратимам-землякам,

ввижається сумне обличчя,
що воїна з окопів кличе.
І, може, дякуючи їй,
вже інша в пам'яті моїй
воскресла — та, що в снах цілую.
Давай, щось, може, зметикую.
Пиши: «З окопу шлю привіт,

якого ще не знає світ,
гарячий, сповнений журбою
за вічним щастям, за тобою.
Тебе я буду берегти,
як вогник в полі темноти.

Похожа ти на ту жоржину,
що в пізню осінь біля тину
цвіте на згарищі одна,
і світ прикрашує вона.
А я живу по-фронтovому:
серед метелиці та грому
стою ночами на посту,
паляю очима темноту,
ходжу в розвідку, сплю в землянці
на встеленій гіллям лежанці.
А зараз наступає ніч.
Ми підемо ворогу навстріч.

Пиши мені, пиши, Наталко.
Люблю тебе. Цілую палко!»
Бовць крізь усмішку зітхнув,
трикутником листа згорнув.
— Оце утнули ми, земляче,
не засміється, так заплаче.—
Адреси написав слова.
І перше в них було — Уфа.
Уфа — і серце стрепенулось:
я сам з її далеких вулиць
чекаю дорогих вістей,
як вірних друзів, як гостей.

Чекаю крізь нічні тенета
листи від старшого поета.
Павло Григорович, про вас
у серці спогад не погас.

Сюди, на фронт, в окопу сирість,
ви пишете, і ваша щирість
хвилює душу, гріє кров
велика батьківська любов.
Листа я вашого отримав,
читаю серед побратимів.
І світ мені стає не тим:
війни розвіюється дим.

І світить сонце над полями,
І я іду на зустріч з вами.
Іду на суд, іду на звіт:
несу поезій першоцвіт.
І серце наче розкололось,
вслухається в бадьорий голос:
— У вас хороший цей рядок.
Це досконалості зразок.—
Або: — А це, як у Тараса,
лунає гнівно...

Хай образа,
що завдали нам вороги,
вам дасть натхнення і снаги.

Ви ростите. На те ж ви й молодь.
А молодь — це могутній жолудь.—
Так як же їх не берегти,
листи на фронт! Живі листи...
Листи жорстокої години
від вас і вашої дружини.
Спасибі їй. Вона мені
допомагала: то пісні
з окопів передрукувати,
то їх в редакцію послати,
відповідала на листи.
Як добре жити і рости...

Лягає на окопи сутінь.
І шарудить поземком грудень.
Солдати встали. Гасне день.
Всі документи геть з кишень,
з душі — тривогу, з пліч — погони.
Лише смертельні медальйони
з собою воїни беруть.
І ось вони ідуть, ідуть
чагарником у сніжну темінь.
Ніде ні гілочка, ні ремінь
при боці в них не зарипить.
Здається, вся планета спить.

Лише моторний рій сніжинок
забув про сон і відпочинок
та ці розвідники-бійці.
Граната в кожного в руці.
Кусачки-ножиці в сапера.
Це він, Петро. Повзе поперед.
За ним бійці — плече в плече.
Так хвиля з хвилею тече:
одна з одною не розтане,
не обжене і не відстане.
Так лине журавлиний ключ
у тісноті холодних туч.

Його веде крізь непокої
жадоба далечі нової.
Солдатів теж веде вона,
та далеч — мирна і ясна.
Вона десь там, за бліндажами,
за вогневими рубежами.
Летить вогонь — за валом вал.
Свистить і кришиться метал.
Це наші вдарили гармати.
За валом крадуться солдати.

Земля — стовпами. Біль та жах.
Вогонь лютує в бліндажах.

Обвалює окопи, ніші,
Петро заліг, колючку ріже.
На лобі виступає піт.
Скрегоче, скручується дрiт.
Тріщать, подібно до костриці,
іржавий дрiт і рукавиці.
І кров з розпоротих долонь
на сніг тече. Ущух вогонь.
І ось отямлюється ворог,
гримить і метушиться в норах.
Та вже прорізано прохід.
Бійці один одному вслід

біжать по вражій обороні.
В траншеях сутички, погоні.
І зик, і стогін. І приклад
по ворогу товчеться влад.
І хтось когось під ребра лупить,
і в'яже, й за мотузку цупить.
І вже комусь іржавий штик
у серце з холодом проник.
Весь фронт ожив в одну хвилину,
мете шрапнельну хуртовину.
Вогнем розлючений мороз
не припинив своїх погроз.

Він сковує машини, танки.
Петро добрався до землянки,
гранату гепнувши в трубу,
припав на мерзлому горбу.
І чує під квиління кулі
знайомий голос: — Гулі, гулі... —
Чи це вона? Чи це удар

в душі роздув незгасний жар?
І серце б'ється ще скоріше.
Петро біжить, руйнує, ріже.
І впливає мовчазна
серед метелиці вона.

Єдина мить — і сніжне тіло
вочу розтало, потемніло.
Це вперше в клетоті, в диму
вона привиділась йому...
Нарешті... «Язика» добуто.
Він рветься і плюється люто,
Впирається і гнеться він.
Впаде — не встане сам з колін.
Радіти рано ще героям.
Ще шлях відходу, шлях з відбоєм.
Ще оборона тут чужа —
від рубежа до рубежа.

Ще від лощини до лощини
багато буде стріляпини.
Солдати крадучись ідуть
і полоненого ведуть.
І десь за північ по етапу
передадуть його до штабу.
Попросять в старшини курці
свої кисети-гаманці,
покурять мовчки на привалі.
Їм вручить генерал медалі,
спитає, чи немає втрат.
...А де ж той друг? А де ж той брат,

з яким писали ми коханій?
...То лист від нього був останній.
Не прийде воїн з темноти.
А лист ще буде йти і йти.

Буває так — зоря погасне,
але від неї світло ясне
ще ллється в просторінь і час,
мільйони літ горить для нас.
Так світ летить у мрійну далеч,
де прапор воєн — чорна галич —
вже не розгорне крила злі
над молодим чолом землі.

5

Я не повірив сам ніколи б
у те, що може мирний голуб
так бити крилами в вікно.
Дзвенить і деренчить воно.
Підбігла Слава, відчинила.
І він згорнув тривожні крила.
На лапці білий папірець.
Як ти летів, з війни гонець?
Що ж ти приніс крізь ніч і хугу —
відраду чи довічну тугу?
Якби ти говорити вмів,
ти б, милий госте, розповів

про воїна, про друга-брата
і про безсмертя Сталінграда,
яке собі в огні тривоги
вони завоювали вдвох.
Ти б розповів про ту землянку,
в якій бійці тобі щоранку
у пучках терли, наче дріб,
черствий або замерзлий хліб
і під мороз тріскучий з льоду
для тебе добували воду.
Купали ранками в росі
і другом називали всі.

Одне лиш слово: — Друг! — і ти вже,
поважно крила розпустивши,
на поклик той ішов, летів
і надувався й туркотів.
Ти б розповів про те, як часто
господар твій тебе квітчасто
вбирав у трави польові,
з тобою сидячи в рові,
пригадуючи дні минулі,
тебе голубив: гулі, гулі —
або твердив одне ім'я
і говорив: любов моя.

Але ти голуб, тільки голуб.
Тобі ходити серед столу б,
клювати хліб або зерно
і поглядати на вікно,
де сходить сонце у тумані.
Та зараз ти в такій пошані,
в якій не був ще жоден гість.
А дай записку. Що за вість?
Жадані звуки лле записка:
«Спішу до тебе. Я вже близько.
Мене турбує лиш одне:
чи не забула ти мене?»

Широкий світе! Все радіє.
Здається, й голуб розуміє
биття закоханих сердець.
Ні, він не голуб, не гонець.
Він — буревісник, що з дороги
наблизив голос перемоги.
У Слави труситься рука,
в столі шукаючи листка.
І задзвеніла перед нею
сльоза іскристою зорею,

і відбивається на ній
проміння з-під вологих вій.

Пашить її обличчя жаром.
Так сонце, давши волю хмарам,
розгонить їх і сушить їх
громам на зло, собі на сміх.
Вона і дише і не дише.
Схиляється і дрібно пише:
«Ми вас чекаємо. Ідьте!»
І чується походу мідь,
рев літаків і брязкіт зброї.
Вже видно, як ідуть герої,
і серед них — поперед він,
цій хаті віддає поклін.

Вона поставила три крапки
і в'яже голубу до лапки
тонкий блакитний папірець.
І знову полетить гонець
під небесами, над полями,
що задимілися боями.
Від небезпеки утече.
Солдату сяде на плече.
Нестримний запал спонукання
виводить дівчину в світання
із білим голубом в руках.
Ось, крилами змахнувши, птах

у просторінь шугає з двору,
все далі вгору, вище вгору.
Десь раптом постріл пролунав.
І голуб каменем упав...
До нього дівчина підбігла
і, кров побачивши, застигла.

Майнула тінь із темних лип.
Став перед Славою Пилип.
На папірець вказавши, глянув:
— Ти слала в ліс, до партизанів?
Гукаєш, значить, щоб прийшли,
мене живого розп'яли?

— Так, так! Душі твоєї прокляття,
а тілу — на хресті розп'яття! —
Вона шепнула: — Все одно! —
і стала наче полотно.
Погасли на щоках рум'янці.
А він додав: — Сьогодні вранці
зійтися нам на віки варт.
Ти пробачай мені за жарт.
Про це ніхто не буде знати.
Ходім, благословить нас мати
і дружкам видасть рушники.
Ходім, якраз тепер з руки.

Не на розп'яття, не на згубу
я поведу тебе — до шлюбу... —
А Слава, наче у вогні,
здригнулась: — Так не вийде, ні!
Цю рану скоро не загою.
Ти сповідавсь переді мною,
пригадуєш, у хаті в нас.
Тепер настав для мене час.
Твоя любов, твоє кохання,
твоє докучливе зітхання
в душі не зачепило струн,
промчалось мимо, як бурун,

що ген заколихав тополю
і геть розвіявся по полю,
замівши за собою слід.

Так. Я люблю. Вже троє літ.
Люблю не вбивцю, не гульвісу,
що сам себе запродав бісу,
за що і прозваний же ним
тепер попихачем чужим.
Ти зненавидів слово рідне
і небо сонячне, блакитне.
Ти проміняв на чужину
своє життя, свою весну,

ліси, поля, озерні плеса.
Це ти історії колеса
рукою млявою схотів
затримати на п'ять віків.
Ти хочеш Україну в ґрати
загородити, закувати.
Ці мрії плюсклі та гнилі
полощеш у своєму злі.
Ні, я люблю того, що нині
десь по лісах чи по рівнині
іде в Карпати з-за Дніпра,
як легінь правди і добра.

Іде крізь гул війни й стихії
в шерензі з хлопцями Росії
і ділить з ними хліб і сіль,
печаль, і радість, і постіль.
Оберігайся: він на тебе
впаде як грім неждано з неба.
Він голуба цього ростив,
якого зараз ти убив.
Це він украв твого капрала.
Це я йому допомагала.
Колись він був для тебе друг —
Петро Петрович Твердо дух!

Хотів би, знаю, він з тобою
зустрітися на полі бою.
Та що ти проти нього — вуж,
а він — орел. Очей не мруж.
Звикай дивитись правді в вічі,
як воїн смерті серед січі.
Я вірна не тобі — Петру.
Його кохаючи, помру,
прийму за честь напасть і згубу,
ніж з нелюбом іти до шлюбу.
Запам'ятай же вирок цей.
Геть, пропади з моїх очей!

Вона пішла. А що Залізний?
Весь світ для нього ненависний.
Він ладен за Урал іти,
щоб тільки десь Петра знайти.
Хіба спинили б кулі, бомби.
Він очі виколов обом би,
загнав би в нетрі, де удав
їх і душив би, і ковтав.
Ні, він би кинув їх за ґрати
і сам ходив би перевіряти
і в очі реготав би їм.
І то б не регіт був, а грім.

О ні! Щось інше. Більшу кару.
Обох підняти б їх під хмару
і звідти кинути на лід,
щоб це побачив цілий світ.
Ой зло! Яке ти непазитне.
Все, що зухвале, що огидне,
тебе живило вік у вік.
Малих сиріт, старих калік
ти вже занадто наплодило,
по всій планеті розпустило.

А що ти зараз робиш, зло!
Ти в руки голу́ба взяло.

Голі́вку чо́ботом розтерло.
Все тільце на шма́тки подерло
і з реготом жбу́рнуло в двір.
Ну, хто ти є — потвора? Зві́р?
Бредеш в мишачі́й уніфо́рмі.
Виблискують петлиці́ чорні.
І свастика на рукаві́ —
гадюки навхрест, як живі.
А ти ж цю хату добре знало,
ти часто-густо в ній бувало.
Не скрізь добро тебе змело.
Знай, і в добра є зло на зло.

6

— Це ти, Ромасю? Милій брате,
скажи мені, чия це хата?
Ми як потрапили сюди?
Дай хоч цятиночку води...
Та зачини скоріше двері...
— Цить, Ярослав. Ми в печері...
— В печері? — Дивиться вона —
над нею стеля кам'яна.
Сіріє камінь збоку, знизу.
За ліжко — оберемок хмизу,
солома, листя, очерет.
І ні подушок, ні верет *.

В очах нестяма і зневіра.
А звідки ця шинеля сіра?
Хто нею дівчину прикрив?

---

* В е р е т а — товста ряднина.

Таку шинель Петро носив.
Знов подивилась на Ромася,
води з горщечка напилася
і невиразно, мов крізь сон,
згадала станцію, перон.
І стало страшно Ярославі:
а де ж ті троє? І в уяві,
ще затуманеній, скупій,
клекоче, оживає бій.

І раптом стало до дрібниці
ясним усе: на залізниці
стоїть пімецький ешелон.
На каторгу, в тяжкий полон
відправлять ним дівчат-гуцулок.
Чужа земля — страшний притулок.
Із Косова їх приженуть
і післязавтра повезуть.
І ось досвітньою порою
прийшло до Ярослави троє
від лісоруба, з полонин.
В шинелі сірій був один.

Він мовив: — Проберись негайно
на станцію, як слід узнай-но,
чи там великий гарнізон,
коли відправлять ешелон
і скільки дотів біля колій
за мостом, на вершині голій.
Тобі, як справжньому бійцю,
ми довіряєм справу цю.
Узнай на завтра це, на ранок,
ще до приходу полонянок.
Твої відомості, твій план
нехай нам передасть Роман.

А як на станцію пробраться?
Дванадцять верст! І сум, і радість
в дівочій борються душі.
Хто там знайомий? Всі чужі.
Збентежена, садочком ходить,
чогось шукає — не знаходить.
Толочить росяний квітник,
то чорнобривець, то гвоздик
зламає чи пахилить долу
і топче ніжну матіолу.
І раптом крикнула вона:
«Який же привід! Новина!»

Рішуча думка Ярославу
веде в поліцію, в управу.
Вона Зализного знайшла
і так розмову почала:
— Що можеш ти зробити з лихом?
На станції хворіє тифом
сім'я диспетчера. Сім'я,
яку не знаю зовсім я.
Але мені сказали люди.
І я не можу без огуди
на тебе глянути тепер:
хтось, може, там уже й помер.

Тобі це байдуже. Я знаю,
що не до цього поліцаю,
такому оберсту. О ні!
Зроби ж добро хоч раз мені!
Не зможеш? А казав, що любиш.
Любов жорстокістю не купиш...
Там гине мати, дівора.
Я — санітарка. Я — сестра.
Допомогла б... Та пошесть може
звалити всіх на смертне ложе,

звести в могилу цілий край,
і пан, і хлоп — усе вмирай.

Готуй коня, сідло, вуздечку,
звели, щоб видали аптечку
та хрест червоний на рукав,
щоб кожен пост мене пускав
по всій дорозі без затримки.
Немає вільної хвилинки.
Тебе не вразить горе тих,
кого в лабети візьме тиф.
Але ж ти знаєш, що відразу
нічим не вб'єш таку заразу.
Тож дай перепустку мені
на три чи на чотири дні.

Залізний мовчки потягався,
здавалося, що він вагався.
Насправді ж він кипів, холов:
вернулася його любов.
Наївна: замутилась тифом!
Він співчуває Трояникам:
без нього жити їм — біда.
Стара сяк-так. А молода?
Воно ж дівча, хоч і сумлінне,
та недосвідчене, голінне.
Він розуміє: це дівча
обурилося згаряча.

За що? За голуба якогось?
Зникають сумніви і строгість
в його зневірених очах.
Він скалить зуби. Він прочах.
Він думає: нащо ж погроза,
коли прийшла коза до воза?
Він з нею лагідним стає.

Він розпорядження дає.
Він голосом гукнув сердитим —
і, ось ударив кінь копитом.
До Слави підвели коня.
Глузує нишком солдатня.

В стремена поги й, паче птиця,
вона летить, конем гордиться.
І тільки тупіт, тільки пил
лягає на зелений схил.
Спинилася. Малому брату
вона дала якусь пораду.
І знову — шлях з камінних плит,
срібляться іскри з-під копит.
Чого ж це ти спіткнувся, коню?
І що почув ти — чи погоню,
чи невідому западню,
чи запах пороху й вогню?

Вагони. Станція. Сторожа.
З дротів колюча огорожа.
Уламки. Бруд. Чортополох.
Чужий солдат провів у льох
до хворих діток... Два уколи.
По дві таблетки. Ти ніколи
таких не зазнавала мук.
Біль серця і тремтіння рук.
Бо жар малих твоїм став жаром.
Всміхнулась оченятам карим.
Всміхнулась ти з німим плачем,
схилившись до дверей плечем.

А потім, всівшись на клені,
точила всякі теревені
з отим солдатом до смерку,
тамуючи жагу терпку —

довідатись, установити...
А потім стала звук ловити:
кричав у лісі вовк чи сич.
Ні, то людський знайомий клич.
Прохаш дозволи: по-вовчи
сама завила серед ночі.
Деся птах сполохався в траві.
Позавмирали вартові.

Ти засміялася. Чекала.
У відповідь луна примчала
від партизанів з гір чи лук
сподіваний протяжний звук.
А день настав, пішла по воду
і біля мосту, біля броду,
то ноги мила без турбот,
окинувши очима дот,
то по траві ходила боса,
на міст поглядаючи скося.
Вдивлялась, розуміла ти,
звідкіль зручніше підповзти.

А потім знову ніч. У тиші
ти чула, як пищали миші
над тим потоком в осоці.
Позаду кралися бійці
тихіше, ніж липневий ранок.
А з того боку до землянок
так само воїни повзли
під крилами густої мли.
Навколо доту кам'яного
блукала постать вартового.
І раптом хтось її звалив
і амбразуру затулив.

І в ту ж хвилину — іскра, вибух.
І міст у скреготах, у скрипах

скрутився, вигнувся убік.
Вогнем заплескотів потік...
— А далі що? Скажи, Ромапе.
— Тебе внесли три партизани
в глуху печеру. Ночі й дні
ти провела у маячні.
Казали: динамітна сила
тебе повітрям оглушила.
Кинь пити воду! На ось хліб.
Не їла майже вісім діб...

Так брат на самоті з тобою
ділився хлібом і водою
в печері темній і радів,
що не знайшли твоїх слідів.
Так воля подруг, що гнітілись,
твоею доблестю купилась.
Жили б вони, цвіли б вони.
Для них тобі не жаль весни.
Здолаєш все: недугу й скруту,
погроз та наклепів отруту.
Душа твоя, що хоч роби,
не проживе без боротьби.

Любити рідну Батьківщину
і не боятися загину —
це право має тільки той,
хто серцем чистий, хто герой,
хто вірить їй, як вірять брату,
хто поговор людський і зраду
зуміє знищити, змести,
а Батьківщину зберегти.
Добитися такого права,
щоб в неї не померкла слава,
щоб невідомим був їй гніт —
твій найсвятіший заповіт.

В санбаті вигоїли ногу.
 Хоч і в Берлін давай дорогу.
 Не заболить, не запече.
 Найпрудший ворог не втече.
 Осколок воїна поранив,
 коли атакували Канів,
 ще на Дніпрі... Нога міцна.
 І знов бійця зове війна.
 Крюкує воїн без упину,
 розшукує свою частину.
 «Осколок був, як молодик,
 що ген за клунею поник».

Солдат подумав так про себе
 і руку простягнув до неба,
 мов хоче взятися рука
 і зважити молодика.
 Коли ж наблизився до клуні,
 почув — у ній дівчата юні
 хихикають, і їм баци
 відповідають: — Попроси
 цієї в друга баяніста! —
 Музика грає, гики, свисти.
 — Що за okazія? Зайду.—
 Зайшов і бачить молоду.

На ній вінок. На ній намисто
 переливається барвисто.
 Баян мазурку виграє.
 А бубон б'є, а бубон б'є.
 Яка краса! Яке привілля!
 Петро потрапив на весілля...
 Бійця до рідного села
 дорога боем привела.

І генерал (у час походу!)
йому за мужність — нагороду —
відпустку на чотири дні:
побудь, мовляв, біля рідні.

А дівчина: — Якраз неділя,
давай-но справимо весілля. —
Не заперечив їй боєць,
повів, як кажуть, під вінець.
Дідів, жінок, дівчат накликав.
Погано — обмаль чоловіків.
Без них не те — не той же толк!
Аж запасний ударний полк
в село ввійшов і хід затримав.
Біжи, запрошуй побратимів.
Що ж, це буває не щодня.
За всю війну така гульня!

Солдату в парі ніч поспати,
а там хоч з чортом воювати!
Баян мазурку виграє.
А бубон б'є, а бубон б'є.
Від звуків ніжного баяна,
як сніг від сонця, серце тане.
Так скоро буде і в Петра.
О, тільки б — до її двора.
А там... І він потупив очі.
І вже не плеще, не хихоче.
Про що ж він думає? Про те,
що завірюха не мете,

що, може, голуб і прилине,
але в землянці при долині
не знайде вже нікого він
і через нього свій поклін
не передати їй ніколи...

Тут хтось Петра шарпнув за поли
і з силою за руку — смик.
На груди впав йому кісник.
Ось очі — в очі. І ні слова.
Стоїть зірниця світанкова
і місяць, що на цілий світ
від засоромлення поблід.

— Гей, з молодю! З молодю!
— Гей, щоб не знався ти з бідою! —
І він пішов у вихрі пар,
зібравши дух і серця жар.
Веде весільну чарівницю.
Ні, він її поніс, як птицю.
Удар — і полум'я з підків.
Стрибок — і подив юнаків.
Ось коло розійшлося по клуні.
Стоять, дивуються красуні:
Оце так-так! Оце так-так!
Оце герой! Оце мастак!

В Петра великі чорні брови.
Були б і кучері шовкові,
та поголила їх війна.
Кому це зараз дивина?
Що? Розповзлися черевики
чи потомилися музики?
Була б здорова голова!
Ще коло — раз. Ще коло — два.
І невідомо ні для кого,
що випробовує він ногу.
І переконується він,
що дійде навіть за Берлін.

А там?.. А там і відпочинок!
І рік у рік після обжинок

в своїх садах, в своїх полях
води її по весіллях.
Бери її, цілуйся з нею,
ходи без остраху землею,
дивись на зорі, на гаї,
люби її, втішай її.
І це за всі труди й походи
тобі — найвища нагорода,
від світу найцінніший дар,
нічим не скривдь і не охмар!

8

Як велелюдно на майдані.
Снуються поліцаї п'яні.
І видно ген за десять верст
новий серед майдану хрест.
Кого під ним похоронили?
Чому ж не видно ні могили,
ні квітів, ні вінків на ній?
І раптом, наче буревій,
заклекотало, зашуміло,
у натовпі загомоніло:
— Ведуть! Дивіться! Вже ведуть!..—
Чотири поліцаї йдуть.

І п'ята дівчина між ними
з блакитними, як світ, очима.
То — Слава в хустці голубій.
Петля скрутила руки їй.
Золотить сонечко з-під хмарок
на ній гаптований киптарик.
І дивно в погляді її
заколихалися гаї.
Немов нічого більш не бачить,
немов не знає, що то значить

цей натовп і високий хрест,
що видно ген за десять верст.

І раптом голос: — Цього ранку
ми страчуємо партизанку,
бунтарку з нашого села...
У партизанів ти була?
— Була! — гукнув дівочий голос
і обірвався, наче волос.
Знов ворухнулися вуста,
коли обкурював хреста
старенький піп старим кадилом,
коли драбину прикрутили
і вчотирьох звели по ній
її в хустині голубій.

— Була!.. І прийде їхня кара.
Ви згинете, як чорна хмара.
Ромасю любий, брате мій,
за хлопцями біжи мерщій.
Пошли Петра на цих тиранів,
щоб він лукаве серце ранив
чи вирвав би з грудей пустих.
Почути б голос мій устиг.
А ти, розбійнику, приبلудо,
чужий запроданцю, Іудо,
від зла чи страху почорнів?
Поб'є тебе священний гнів!

Нема для гніву перепони.
Камінням сиплються прокльони.
Залізний їх не обмине.
— Ти розпинаєш не мене!
Ти розпинаєш Україну! —
гукнула Слава.— Я загину,
та їй не знати вік ярма...

Ромасю, де ж це ти?.. Рома... —
Але Ромась не відгукнувся.
Ще дужче натовп сколихнувся,
як затріщав дубовий брус,
товстий гвіздок в долоню вгруз.

Кати взяли за руку Славу.
Прибили ліву, потім праву.
Ось від руки і до руки
течуть по тріщинах струмки
гарячої людської крові.
Внизу озерця пурпурові
розходяться навкіл хреста.
Кривавиться земля свята.
О руки!.. Дівчина хотіла
зробити вами стільки діла.
За десять чи п'ятнадцять літ
перетворити вами світ,

усе забувши, до нестями
коханого пестити вами,
носити вами немовля
і вами гладити поля.
За те спасибі, руки білі,
що ви зробили, що не встигли
зробити за короткий вік.
За те, що бій огнем вас пік,
за те, що звідали ви, руки,
жадобу праці і науки.
За те, за те, що ви були...
Кати драбину прийняли.

Відбився хрест у водах ставу.
І цілий світ побачив Славу
з відкритим сонячним чолом,
розп'ята над своїм селом.

Хустина спала, і волосся
неначе інеєм взялося,
за мить покрила сивина...
Яка безмежна далина
пливе ген-ген перед очима
з лісами й горами крутими.
Живуть у пам'яті гори
її дівочі вечори.

Чекала милого з дороги.
Немає птиці, щоб до нього
хоч би частинку донесла
її останнього тепла.
Як птиця, мати Трояниха,
припавши, закричала стиха:
— О люди добрі, пропустіть.
Мене за неї розіпніть! —
Цей голос ятрив Славі рану,
Тікали люди із майдану.
Ридали діти і жінки.
А в чоловіків кулаки

стискались так, що у долоні
вгрузали нігті. І солоні
росинки поту потекли
по тілу й душу опекли.
— Прокляття злу! Прокляття кату
за нашу совість розіп'яту!..—
Дівчата в горі — та зітхне,
та схлипне, та сльозу змахне,
а та прикусить ніжні губи,
немов перед порогом згуби
сама стоїть. Для всіх для них
той голос подруги не стих.

Десь тут чи там ще так недавно
вона заспівувала славно,

ровесниць ведучи в танок.
Немов струмок, немов дзвінок,
лунав і хвилювався голос.
Під ним хилився в полі колос,
листок на гілочці тремтів,
назустріч соловей летів.
Чи не забудеться, дівчата,
та пісня, Славою почата?
Ой, не забудеться повік.
Шумітиме, як цей потік,

що з покоління в покоління
напоює життям коріння...
За юнаком пішов юнак
в глибокий Довбушів байрак.
Пішли на голос помсти лісом —
один з пожем, а другий з крісом.
Настала ніч, і в темноті
засяяв місяць на хресті
ще не заплющені повіки,
але погаслі вже навіки.
І перед ними вартовий
стояв, непаче неживий.

Але весь час дрижали губи,
оскалюючи білі зуби.
І невідомо — сміх чи страх
перебігав по тих вустах.
Він стрепенувся, бо здалося,
що мертве тіло зайнялося,
горить над світом, як свіча.
Він кинувся навікача —
назустріч прірві чи домівці...
З-за лісу вийшли ковпаківці.
Біг збоку підтюпцем Роман.
Минився місяць крізь туман.

І знов у цих лісистих горах
 для бою окопався ворог.
 Ідуть у розвідку бійці
 через узгір'я навманці.
 Вовками лютими завія,
 знай, завиває, скаженіє.
 Куди іти і як іти
 серед снігів і темноти?
 Занепокоїлись солдати:
 дороги ні в кого спитати.
 Аж глянуть — з-за кущів густих
 щось раптом котиться на них.

Один говорить: — Це гілляка.—
 А другий каже: — Це собака.—
 А третій каже: — Це ведмідь,
 як хочете, в полон візьміть.—
 Четвертий каже: — Це хлопчина
 скотився, наче горошина,—
 і подає команду: — Стій!
 Хто йде? — Почувся відгук: — Свій! —
 То був Ромась. У час буранів
 із лісу йшов від партизанів.
 Башлик і чорний кожущок
 на ньому вибілів сніжок.

Від льоду стали рукавиці
 кошлаті, наче крила птиці.
 І весь віп був, як чорногуз.
 Він брів, ставав, котився, груз.
 Бійці спинились, придивились.
 Хлопчина з кучугури виліз.
 Заговорив одип боєць:
 — Ти, видно, справжній молодець,

що не боїшся вовка й ночі.
У тебе добре світять очі.
Ти нам дорогу покажи
і, де тут німці, розкажи.

Гуляє лісом хуртовина.
Скрипить промерзла яворина.
Гримить в ущелині буряп.
Веде бійців малий Ромап...
Що ж душу юному герою
живить відвагою такою?
Чи він про це не знає й сам?
Веде бійців — то тут, то там
щось раптом блисне перед ними —
трухлявина чи вовк очима.
З гори уступами униз,
немов з карнизу на карниз,

ступають, ковзаються ноги.
Та він не відстає нітрохи.
Сплелися й виснуть з висоти
кущі ожини, як дроти,
слизьке коріння, як гадюки.
Хапаються за нього руки.
Он перехрестя двох доріг,
обшарпаний соломи стіг.
А далі — балка, і за нею
бійці помітили траншею,
горбочки сірі на межі —
ворожі кубла — бліндажі.

Бійці наказують малому
тепер вернутися додому.
І залишився він один.
І бачив він: мов п'ять сніжин
вниз покотилися і зникли.
І скаляться, як вовчі ікла,

ген загородження з дротів.
Роман щось крикнути хотів,
але замовк, присів на камінь,
підперши голову руками.
Сидить він, стиснувши уста.
Навколо тиша й пустота.

І раптом чує — там у липах,
над балкою, холодний вибух
і автоматну тріскотню.
Він бачить спалахи вогню
і куль трасуючих намисто
разком повиснуло барвисто.
І в'ється полум'я ракет.
І хрипло свище кулемет.
Усе вогнем заговорило
і хлопцю серце розпалило.
Шкодує, заздрячи бійцям:
чого він тут, чого не там?

Він у бійців хотів спитати,
чи не прийшлося зустрічати
їм двох братів, двох Троянів
десь на війні — та й не посмів.
«Тепер питаю, — він подумав,
себе самого корить з глумом: —
Де взявся той у мене страх?»
Ось поруч нього міна — трах!
Вогнистим деревом пад нею
злітає сніг із клоччям клею.
На щастя, хлопчика обрив
від смерті каменем прикрив.

Він дочекався. І з бійцями
прийшов додому манівцями.
І тільки тут, біля двора,

пізнав розвідника Петра.
Їх спогади не притомили.
Сходили вранці до могили,
де спить кохана і сестра.
І хлопець бачив, як Петра
нагнув тяжкий солдатський смуток
до свіжих, вкритих снігом грудок.
А з губ краплинками потік
на білий сніг вишневий сік.

І він один пішов у гори.
Спокою, забуття, підпори
не намагався він знайти.
Пішов без стежки, без мети.
В німій журбі, в німій печалі,
не чув, як струмені дзюрчали.
Пішов і раптом остовпів:
побачив пару голубів.
Вони, зустрівшись, вітались.
Вони у хмарах цілувались...
А він піднявся на обрив,
до себе так заговорив:

«Щасливий голуб, що крізь хмари
прилинув до своєї пари
у рідний затишок гнізда!
Чого ж це очі і уста
у мене, наче після бою,
палають заздрістю такою?
Кому я заздрю?.. Голубам?..
Кохатися отак би й нам,
моя голубко сизокрила!
Але мовчить твоя могила.
Шуліка в дикому бою
згубив тебе, любов мою.

Клянуся, поки сонця й віку
шукатиму того шуліку.
Ненависть у душі моїй
клекаче, наче вогневій.
Вона не дасть мені спокою.
Вона помре лише зі мною.
Не уявляю, як мені
без неї жити на війні.
А серце... Хто б повірив тому,
що винесу тебе із грому —
із сталінградського вогню —
і в тиші цій похороню?»

Він день провів у Троянихи.
Сидів, передивлявся книги.
Від них, тоненьких та товстих,
узнати він багато встиг.
В одній знаходив він помітку,
а в другій — висушену квітку
чи кілька молодих листків.
Він вчитувався й розумів:
де про війну розповідалось,
там папороттю позначалось,
а листям дуба та верби —
сторінки туги й боротьби.

Ось про народження маляти
почав захоплено читати,
де Ярославина рука
підкреслила все до рядка.
Чому ж вінчає цю сторінку
зелений пагінок барвінку?
А ось, де йдеться про любов,
дві незабудки він знайшов.
Він бачить дівчину на лузі...

Бере одну в задумі, в тузі,
і мимохідь кладе рука
до комсомольського квитка.

10

Натхнення в юності позичу.
І їй за це від серця зичу
здоров'я, невичерпних сил.
Іди ж, мій вірше, в дощ і пил,
назустріч битвам та загравам,
услід за ворогом лукавим.
За тим, хто любить кров і дим,
на батьківщині жив чужим,
її боявся, ненавидів,
пішов у найми до бандитів,
кого вона, як вічний гріх,
жене з своїх осель, доріг.

Тепер в дорогу невідому —
і не додому і не з дому
йому прийшлося ніч брести.
На грудях в нього два хрести,
а на плечах — чужі погони.
Все, що не гони — важчі гони.
Аж раптом чує — не вітри,
летить машина з-за гори.
І він стає серед дороги,
показує на кволі ноги.

— Візьміть! — благаючи сказав...
Але Залізного не взяв
сердитий німець: сам тікає.
Залізний далі шкутильгає.
Ще й голод мучить, як на зло.

У роті крихти не було
вже дві доби. Хоч би — скоринку.
Хоч би — годину відпочинку,
так чується ж війни виття,
услід женеться каяття.
Скажіть мені, для кого радість
навіки з світом попрощатись?
В баклазі бовтається спирт.
Ген понад шляхом біля скирт

підбиті танки та гармати,
їх кинули чужі солдати.
Їх тут, на березі ріки,
бомбили наші літаки.
Ще дим над кладовищем зброї
курить із кухні польової.
Голодний чує: пахне суп.
І зуб не попаде на зуб.
Звернув, бреде на запах страви
він через трупи та канави.
І раптом бачить, мов крізь дим,
знайома постать перед ним.

— Петро?.. Скажи, узявся де ти?
— Йшов за тобою аж в Судети!..—
У відповідь облудний сміх.
Три кроки розділило їх.
В них разом випнулися груди.
Вогонь, сильніший від отрути,
в очах раптово спалахнув.
Петро з огидою зітхнув.
Пилип розправив злегка плечі
і погляд, повний ворожнечі,
він кидає на земляка,
і пістолет його рука

вихоплює.

В цю ж мить дихнуло
на нього автоматне дуло
смертельним запахом. І він
нагнувся й глину стер з колін,
відчувши, як слабіє воля.
Ще крок — і вирішиться доля
його майбутнього. Ні, тут
вже куля не розірве пут
беззастережної кончини.
Холодний морок домовини
чи то над власним трупом дим
в уяві звисли перед ним.

Чи мить, чи вічність проминула
тут, перед виблисками дула?
Нарешті, він із забуття
знов повернувся до життя.
Вгорі висока встала круча.
Внизу потік шумить гримуче.
Обидва глянули углиб
ровесники — Петро й Пилип.
Сиділи вдвох колись на парті!..
Але не варто, ні, не варто
минуле згадувати їм!
Пташину пісню глушить грім.

Лютує грім. Важким ударом
понад ущелинами, яром
летить, обтрушуючи мох,
і їх освітлює обох.
Ні, не одні лягли дороги
до перемоги їм під ноги.
Але зійшлися віч-на-віч —
блакитний день і чорна ніч.
Людина й звір у вічній злобі,

хоча він і в людській подобі.
Із вуст — ні шепоту, ні слів.
Залізний пістолет навів.

І опустив без оборони.
— У мене вийшли всі патрони...—
І плазма бухнув на моріг.
Ось він повзе Петру до ніг.
Звивається огидним гадом
і називає другом, братом.
З обличчя витирає піт.
Пилюку злизує з чобіт.
— Не смій торкати жалом гада
цей пил святого Сталінграда! —
презирливо сказав солдат.
— Який ти друг? Який ти брат?

Ти розбудив жалі поснули:
для тебе шкода навіть кулі:
метал цей в матері землі
із серця брали ковалі.
І він святий. А ти — Іуда.
Тебе ним вбити — грішно буде...—
і шию стиснула рука.
І тільки прірва гомінка
внизу озвалася луною.
Каміння сплеснуло водою.
Долинув невиразний крик
і над ущелиною зник.

Цвіте калина край узвишшя.
Після грози яке затишшя!..
Заснули навіть вітерці.

Ішли з походу три бійці.
Ішли з німецької столиці,
спинилися біля криниці.
А як напиться без відра?
Гукнули хлопчика з двора.
Для них, закурених, веселих,
він виніс і відерце, й келих.
Питає: — Ідете з війни?
— З війни, — відповіли вони.

Стоять і вказують руками:
— Отой високий білий камінь
звідкіль узявся на горі?
— То пам'ятник моїй сестрі.
Його поставили солдати. —
І хлопець став розповідати
про те, що вам повідав я.
Не камінь, дороге ім'я
щодня, щоночі так яскраво
сіяє людям... Ярослав,
як наша перемога, ти
для нас і поколінь світи.

Кує зозуля на калині.
Вівчар співає при долині.
В цій непорочній тишині
твій голос чується мені.
Шуми в піснях, живи і слався!
Я сам у тебе закохався,
як тільки твій натрапив слід.
Живу тобою стільки літ
і розлучитися не зможу.
Тебе я ставлю за сторожу
моїх тривог, моїх натхнень.
Будь джерелом нових пісень!

Не раз, бувало, в ночі пізні
твій образ — передвісник пісні —
натхненням душу напував,
їй очерствіти не давав.
І шарудів папір. І в тиші
мені світилися очі хижі
підступних виродків, катів.
І весь я гнівом клетотів.
І тріпотіли їхні тіні
перед очима героїні.
Ти спопеливши привид зла,
душі моїй добро несла.

А зараз голубіє небо.
Легенда твориться для тебе.
Зозуля їй літа кує,
оспіває життя твоє.
А скільки літ легенді жити —
ніхто не зможе полічити,
бо тут зозуля спорану
кує допізна — всю весну.
Легенді шляху не питати —
пішла далеко за Карпати:
на всі краї, на всі кінці.
...Уважно слухають бійці.

Ще не закінчена розмова.
— А мати як?.. — Жива-здорова.
— Чи Твердодухи й Трояни
всі повернулися з війни?
«Не всі», — шумить трава з могили.
Вони для світу захистили
безсмертний пам'ятник — життя.
А звідки це глухе виття,
це клетотання? З-попад яру?
Аж дивляться — орел під хмару

гадюку в пазурах несе.
Підняв і кинув на шосе.

По голові ударив дзьобом.
...Отак і ми, Романе, зробим
з тим ворогом, що нам хоч раз
завдасть тривогу, завдасть образ.
Ні, не подружить мир з війною.
Не здасться зло добру без бою.
Це розумієм — ти і я.
Лежить розтоптана змія.
А він, орел, шумить, клекоче,
мов людям розказати хоче
про поєдинок у яру.
Хвала безсмертному добру.

1954

СПОВІДЬ

*Моїм сестрам,
чоловіки яких
полягли за Дніпром*

Край шляху — могили й окопи.
За ними — покоси і копи.
Здається, що наші солдати
не встигли врожаю зібрати.
Спочили, як вечір наліг,
не треба тривожити їх.

Поволі з надхмарних заглибень
дрімоту розсіював липень.
Я з пагорбу стежила з болем,
як сонце прощається з полем.
Зайшло, і в годину таку
все стало у нас на току.

І раптом із шляху з-над війська
долинула пісня російська.
Солдати, солдати, солдати!
І я вже не в силі стояти,
окрилена злетом надій:
а може, між ними — Сергій!

А пісня... Біжу перед нею
стежиною, житом, стернею.
Ну, що це з очима?.. Погляну —
все військо неначе з туману:
злилося в обличчя одне...
Та він би нагледів мене.

У житі, дорослому житі,
ми спали, соломою вкриті.

Я рано прокинулась — тільки
почувся привіт перепілки,
тоді по росі й побрела
полями на шлях край села.

Ще досвіт як слід не розцвівся,
під сутінком пикнули вівса.
І раптом крізь хмарну завісу
проглянуло сонце з-за лісу,
непачеб насправді воно
чекало на мене давно.

Заграли разочки намиста.
Якась я привітна, пречиста,
суцвіттям лугів заросилась,
уперше для світу розкрилась,
і світ, і барвистий покіс
от-от заплетуться до кіс.

І тут розпустилися коси —
ті самі, не вицвілі досі.
О, він їх любив розплітати,
коли ще не йшов у солдати.
Любив, щоб тремтіли вогнем
і пахли терпким полинем.

Ех, коси мої, не сивійте!
А може, він справді надійде.
І ти мене, жайворе щирій,
тепер не запрошуй у вирій,
не слід обіцяти мені
шум пальми в чужій стороні.

А як вітерця не вітати!
Теж просить — брести на левади,
там трави які! — по коліна

і скирта пахучого сіна.
Та кличе коханого тінь
мене в степову далечінь.

Від рук непутящих, нечистих
врожай наш ніколи б не вистиг.
Невже нас один його подих
не гріє в дрібненьких турботах?
Невже я прийшла до копи,
щоб знов полічити снопи?

Чого ж я в нестямі схилилась?
Ні разу ще так не дивилась
на явір та білу тополю.
Ні разу не мліла від болю,
відчувши — їй весело з ним
шептатися ранком ясним.

Ще вчора чогось я вагалась,
наблизити зустріч боялась —
не щезла б у зустрічі з тінню
довіра моему сумлінню.
Дівчата, послухайте, вам
я словідь свою передам.

Вітрець обвіває могили.
У нього вже вистачить сили
мій голос прослати над степом.
А може... А може, й не треба
мені цього ранку було
виходити в степ за село.

Занадто вже боляче пині
вдивлятися в обрії сипі
і в те, як дерева пад шляхом
радують і сонцю, і птахам.

Їм добре: з весни до весни
шепочуться в парі вони.

Скажу не скажу — запімію.
А думка — про тебе, Сергію:
дивуюсь уяві — чого б це
тій дівчинці бігати з хлопцем?
Це ти там до нитки промок —
рвав квіти мені на вінок.

Вовчок, горобинець, горошок,
пучки сокирок та волошок,
рожевих, зарошених, сизих.
Вінок той обсипався, висох.
Та пам'яттю ще дорожу —
і досі його бережу.

На покуті, наче ікона,
висить він, і стрічка червона
його повиває ще й досі,
і знає він, скільки в тривозі
прошептано слів перед ним,
немов перед свідком живим.

І знає він, скільки в поклонах
сльозинок, гарячих, солоних,
упало на чисту підлогу.
Так, мабуть, не моляться й богу,
як часто я в тиші нічній
молюся любові своїй.

Згадалося наше весілля.
Була невесела неділя —
ні радощів, ні насолоди.
Весь ранок гули самольоти,
солдати ішли мимо хат.
А ввечері — сам ти солдат.

З нас доля сама кепкувала:
з'єднала в той день — роз'єднала.
Той день, що мав бути прекрасним,
нам видався надто нещасним.
Три літа, чотири зими
його сподівалися ми.

В той день я весілля справляла,
в той день я солдаткою стала.
Одну лише пічку з тобою
під ковдрою спала одною.
Та нічка, як пісня орла,
занадто коротка була.

Пройшла, промайнула. А вранці
рушали в похід новобранці.
На фронт я тебе проводжала,
неначе билинка, дрижала
он там, на старому шляху,
де вітер підняв пилюгу.

Далека, загублена радість!
Я там не могла відірватись
від шиї, від буйного чуба,
як гілка від рідного дуба.
Рука за твого піджака
взялась — і залякла рука.

Так втрачують розум і силу,
коли проводжають в могилу
товариша, друга чи брата.
В той час і благання, й порада
не можуть до серця дійти...
Я все пам'ятаю... А ти?..

Це звідки — не шелест, не щебет —
я чую твій голос, твій шепіт:

— Як матимеш сина — витішуй,
він буде для нас найрідніший.
Витішуй... Мене виглядай.
І двері не всім відчиняй.

Як матимеш сина — вирощуй,
він буде для нас найдорожчий.
А сльози тепер не до речі.—
Ти взяв мене стиха за плечі,
вустами торкнувся щоки
і випустив руку з руки.

І ще жартома чи серйозно
сказав, щоб за верби, за сосни,
на річку й вечірні левади
сама не ходила гуляти,
бо може спіткатися вовк...
Бровою повів і замовк.

Ще й досі хвилює той голос.
А серце немов розколось —
не билось, тільки щеміло
і слова сказати не сміло.
Забуло спитати воно,
в яке ж виглядати вікно.

Там вперше повірила в сина,
де наші доріжки-стежини
пішли протилежно без краю.
Чи зійдуться знову — не знаю.
Ночами пошині цей шлях
сльозиться, куриться в очах...

Коли повернулась додому,
сама дивувалася тому,
як чудно було все між нами.

Я щось говорила з нестями.
З нестями — докори і плач.
Пробач мені, рідний, пробач.

Я знала, не був ти байдужим,
в розлуці обоє затужим.
Ну, що я на світі без тебе?
Захмарена зірочка в небі.
Нікому в ніяких полях
вона не показує шлях.

Ні, я не втрачала надію
в чеканні на тебе, Сергію.
Бувало, зустрінуть солдати —
я стапу про тебе питати,
услід на прощання гукну:
— Скоріше кінчайте війну!..

Війна ж того літа в цю пору
прийшла аж до нашого двору.
Стогнала над хатою й садом,
зрубала три вишні спарядом,
спалила вогнем півсела
і далі на схід попливла.

У ніч душогубну, свавільну
ту карточку нашу весільну,
що в мене висіла над ліжком,
втоптали у грязь під обніжком
забруднені ноги чужі.
Зосталась печаль на душі...

О, як я нудилася світом —
не важко було й посивіти
від кривди, від муки, від болю
в чеканні на тебе, на волю.

Що діяти? В ночі сумні
ніхто не порадить мені.

Я часто в це поле ходила,
над шляхом тоді й посадила
із явором білу тополю
на пам'ять про тебе, про волю.
Ми там у годину тривоги
востаннє прощалися вдвох.

Як добре вони прийнялися,
як швидко вони піднялися.
Під ними прохожий спочине,
ночами сімейство пташине,
коли прилітає здаля,
сідає на їхнє гілля.

От нам би з тобою сьогодні
посидіти там і голодні
серця свої втішити словом
і поглядом не випадковим,
допитливим, повним огню,—
про це я і мрію, і сню.

Чи просто під тінню сидіти,
дивитися в небо крізь віти
на сонце чи зоряні шати.
Мовчати, мовчати, мовчати,
вбирати грудьми вітерці,
тримаючи руку в руці.

І звідати щастя блаженне:
що явір шептав би про мене,
а біла тополя про тебе...
А може... А може, й не треба
мені цього ранку було
виходити в степ за село...

Я щастя шукала в роботі.
Зимою ситняг на болоті
косою твоєю косила.
Твоя збереглася в ній сила
і те чоловіче тепло,
що душу жіночу пекло.

Тривожила думка єдина
про тебе, про нашого сина.
Минули сподівані строки —
ні батька, ні сина... А роки
пливуть, як оці небеса.
За ними — здоров'я, краса.

Нас мрія обдурює часто,
але я без неї ні щастя,
ні втіхи не мала б ніколи.
Без неї давно б охололи
мої сподівання, жалі,
тривоги великі й малі.

Верталися хлопці додому,
назустріч тобі, дорогому,
я тисячу свят готувала —
до станції стежку топтала.
Тебе не явивши, як сон,
спливав за вагоном вагон.

Ровесники, друзі, сусіди
втішали: він скоро приїде.
Ти тільки готуйся, Христіно,
припасуй закуски та вина.
А дехто перечив — не жди:
він кинув тебе назавжди.

А хтось мовив певно, як свідок:
він має дружину і діток

далеко-далеко — за морем...
(Ах, люди, аж слухати сором!)
А інші казали мені:
— Він спить у чужій стороні.

Так віра утратила спокій.
Минали за роками роки.
Летіли — четвертий, десятий.
Узнаєш про це — не досадує:
шпориш цього літа заплів
ту стежечку до поїздів...

Тривожила думка єдина —
про тебе, про нашого сина.
Хотілося матір'ю стати,
але ти пішов у солдати.
Тебе не вернула війна,
а я все одна та й одна.

Бувало, на личко дитини
дивлюся — ковтаю сльозини.
А щось усередині палить,
заниє і жалем обжалить
обкрадену душу мою,
сама не своєю стаю.

Не родиться зерно без цвіту.
Як тяжко ні роду, ні сліду
від себе в житті не лишити!
Навіщо ж боротися й жити?
Хто пехтує ці почуття,
той зрадник і вбивця життя...

Сергію, далекий Сергію!
Не знаю... Мабуть, не зумію...
Мабуть, розказати не вдасться

про горе вдовине й про щастя...
Отам, де зруйнований млин,
зустрів мене хлопець один.

З ним яюсь на річку ходила.
Любила його, не любила? —
себе не спитала ні разу.
Сприймай це як гнів, як образу,
як зраду... як хочеш, сприйми.
Неслава пішла між людьми.

Ну, що ж! Поговір та неслава
чи глуму отрута лукава
принизили душу? Не каюсь!
Я вчинку свого не зрікаюсь.
Хай буде провина з провин.
А щастя: у мене є син!

Ти віриш — я помолоділа.
Та й справді — побільшало діла:
коли народила — виховуй.
А він чорноокий, бідовий...
Твоє навіть в нього ім'я.
Невже ж це неслава моя?

Пересуди, голос огуди?
Можливо. Та є справжні люди:
не скривдять мого соколятка.
Ех, був би ти... був би за батька,
ніколи б не знали журби.
Аби ти вернувся. Аби...

Ходитиме скоро до школи.
О, світе, вволи мою волю,
вблагую в тебе як мати,
зроби так, щоб хлопцю не знати,

не чути, як виє снаряд,
не бачити попелу хат.

Зроби, щоб не кидав кохану
в полях на поталу туману,
в полях серед битого шляху,
пеначе підстрелену птаху,
в полях на поталу снігам,
на кривду її ворогам.

Почую розмови про війни,
і довго душа безпадіно
щопочі тріпоче пад сином,
німіє над щастям єдиним:
невже хтось розбої почне
і знов обікраде мене?

А може, не сміє почати,
і сину походів не знати,
а може, в справді вершина
ще більшого щастя: Христина
Сергія діждеться з війни,
всі житимуть вкуші вони.

Сергію, скажи мені, де ти?
Які тебе гори, замети
від мене сховали, закрили?
Синіють братерські могили,
скажи мені, соколе мій,
в якій же лежиш ти, в якій?

Я буду щовечора класти
на неї любисток — не раз ти
почуєш мій голос печальний,
правдивий, живий, сповідальний
про мене, про сина, про те,
як в радощах смуток росте.

Так мовлю й не знаю, для чого?
Ти в цьому повинна, тривого,
в зневірі й неправді повинна:
Сергія діждеться Христина!
Мій милий, ти, знаю, живий,
розбий цю тривогу, розбий!

Якщо ти живий і здоровий,
мовчанкою серця не сковуй.
Полину возулею, пішки
піду через гори і піски,
скажи мені тільки — куди,
і сам не барися — іди!

Нехай ти безногий, безрукий,
ти тільки у шибку постукай.
Ти тільки прийди до порога.
Є в тебе опора й підмога.
Неси мені скарги й жалі.
Я найщасливіша в селі.

Я найщасливіша у світі.
Ще б тільки в твоєму привіті
побачити милу усмішку.
Я вистелю цвітом доріжку,
щоб ти не шукав мій поріг,
вночі заблудити не міг...

На що не погляну — зомлію.
Про тебе щебече, Сергію,
цей жайвір у чистому небі.
А може... А може, й не треба
мені цього ранку було
виходити в степ за село.

1956

БАГНЕТ — У ЗЕМЛЮ!

1. КРУК

Ми залишали Кременчук
і вийшли на Потоки.
В долині Псла спіткався крук,
посиливши неспокій.

Ліниво плавав у диму —
чи жертву десь розгледів,
чи заманулося йому
черкнутися багнетів?

Мій друг Іванко Богодай
націлився на нього,
але махнув рукою: — Хай...
Це вбивство ні до чого.

Він об зруйновану стіну
гвинтівкою постукав:
— Не крук породжує війну,
війна збирає круків.

Вночі на березі Дніпра
ми вирили траншею.
І на світанні, як мара,
з'явився крук над нею.

Шугне з-під хмари в осоку
за здобиччю безстрашно
або на свіжому піску
розгулює поважно.

Об трави крилами терне,
так близько пролітає,
що прямо в очі зазирає
мені чи Богодаю.

І ми не позбулись біди:
прорвались того ранку
з похмурої Калєберди
до нас німецькі тапки.

Я тільки й бачив, як рука
важку гранату стисла,
як із рамена вітряка
червона смуга звисла.

Вогні звивались, як вужі,
на димних оболонях.
І хтось, упавши на межі,
схитнув поживклий сонях.

До ночі глибшала й росла
війни кривава смуга.
У голубій долині Псла
ми загубили друга.

Війна безсилому бійцю
закрила всі дороги:
осколки вражого свинцю
йому впилися в ноги.

Лежав товариш Богодай
під соняхом зернистим.
І був ранковий небокрай
над ним прозоро-чистим.

У голубому холодку
ні хмарки, ні пташинки.

Якраз у пору отаку
справляються обжишки.

— О, тільки б наступив кінець
походам і загравам,—
уголос міркував боєць,—
тоді й обжинки справим.

Зникали сутінки пільми,
батьорішало тіло.
І от почулося: крильми
щось десь пролопотіло.

Зустрів очима Богодай
голубку між травною.
І тихо шепче: — Не тікай,
побудь, побудь зі мною...

Насіння соняшника він
посипав перед нею.
Вона ж йому кладе уклін
над самою землею.

Далеко гримнули громи.
Солдат зажмурив очі.
І знов почулося: крильми
щось перед ним лопоче.

Він головою повернув,
зігнула брови мука:
то крук у вічі зазирнув.
І він злякався крука.

Та слово гнівне Богодай
сказав, хоча і слабо:
— Моеї смерті не чекай.
Геть, пропади, нахабо!

Чого снуватися в траві?
Ще, бач, я ворущуся
І очі маю ще живі.
Без бою не скорюся!

У крука очі злі-презлі,
криваво-чорне воло.
Він крила тягне по землі,
ступає кволо-кволо.

Даремно кличе небосхил
купатися в блакиті.
Не в силі розгорнути крил:
осколками пробиті.

В одній біді людина й птах,
війна своє зробила:
солдат не встоїть на ногах,
крук не розгорне крила.

Одним серпанком повила
обох зелена лука,
і кров однаково текла
і з воїна, і з крука.

І сонце для обох встає
високе та пекуче.
Солдат гвинтівку дістає:
загинь, проклятий круче!

І стало боляче до сліз:
в обіймі — ні патрона.
Та крук спинився, не доліз.
Ослабла й оборона.

Гвинтівка випадає з рук.
Заплющуються очі.
Солдат завмер. І хижий крук
поник чорніше ночі.

Опівночі, коли з левад
спливли тумани-хмари,
бійця забрали у санбат
невтомні санітари.

А де ж той крук? Чи він, чи ні
над нами потім каркав
і в Польщі, і в Німеччині
серед полів і парків?

2. ПРОЩАЙ, ГВИНТІВКО!

Як провісницю кривди, провісницю бурі,
змайстрували гвинтівку в далекому Рурі.
Змайструвавши, вручили солдату її
та й послали солдата в неznані краї.

Наказали солдату: розстрілюй і вішай!
Будеш богу і фюреру ти наймиліший.
Там, де куля не візьме, багнет і приклад
незакінчений справі даватиме лад.

І пішов той солдат у негоду і темінь.
На плечі безупинно поскрипував ремінь,
в дулі вітер свистів, і холодний багнет
виглядав з-за плеча, ніби гад із тенет.

В голубенькій хустині дівчатко майнуло.
Та на нього з кущів націляється дуло.
Тільки постріл — і помах тонесеньких рук.
На хустину з-під хмари спускається крук.

Він родився, щоб стати супутником згуби.
Він викльовує очі, розтерзує губи.
Це побачив солдат і, не стримавши сміх,
вже сприйматиме круків за друзів своїх.

Він під чорними крилами повзав, і бігав,
і дійшов мимо древніх могил печенігів
на моїй Україні до самого Псла,
де його з Богодаєм дорога звела.

Був упертим і довгим у них поєдинок.
Смерть одного другому несла відпочинок.
Тільки шкода, що кулі розстріляно всі.
Непритомні обидва лежали в росі.

Із-за річки надходили сутінки сині.
Вже стемніло, коли на зеленій долині
бій ущух і прочуняв німецький солдат,
Богодая забувши, відлазив назад.

Лікувалися довго в шпиталях обидва.
Повернулись на фронт — і продовжилась битва.
Їхня битва із краю котилася в край:
переслідував німця Іван Богодай.

Де вони розійшлися — не можу згадати:
переплутала пам'ять дороги і дати.
Той солдат повернувся до рідних країв
і дізнався, що фюрер себе отруїв.

На великій ріці, за піщаним наметом,
він гвинтівку застромлює в землю багнетом.
— Я за тебе, — говорить, — уже не візьмусь! —
І пішов, і здаля озирнувся чомусь.

І були, мабуть, очі побачити раді,
як спочити присів чорний крук на прикладі.

Що ж мінялось тоді у солдата в очах —
чи сльоза на усмішку, чи спокій на жах?

Подивився навколо — і свіжі могили,
петлі шибениць тісно його обступили,
наступали на нього крізь морок і дим
всі розстріляні ним, всі повішені ним.

З-за куца голубенька хустинка майнула,
ніби дротом колючим його обгорнула,
з-за якого дивився живий Богодай...
Німець крикнув йому чи гвинтівці: **п р о щ а й!**

Я ж гукаю солдатам всієї планети:
розлучіться з гвинтівками, в землю — багнети!
Щоб не каркали круки з кривавої тьми,
будьмо справжніми друзями, будьмо людьми.

*

Багнет — у землю, приклад — угору.
Ніхто не сміє звести курок!
Позбавмо землю страждання й мору.
Прощай, гвинтівко! І швидше крок.

Доволі диму, вогню й отрути.
По війнах предки лічили час.
Мечі й багнети їм рвали груди,
а бомби й танки глушили нас.

Мої нащадки, далекі внуки,
чи доведеться родитись вам,
якщо не зв'яжем розбійні руки,
криваві руки всім паліям?

Із ними битись я знову згоден,
упасти в полі без голови,

щоб тільки в бомбу не брався водень,
щоб народились, нащадки, ви.

Багнет — у землю, приклад — угору.
Ніхто не сміє звести курок!
Позбавмо землю страждання й мору.
Прощай, гвинтівко! І швидше крок.

3. ПОРТРЕТ

Кожна птаха на шляхах у вирій
пам'ятає тисячі прикмет.
Я ж помітив на стіні в квартирі
пожовтілий фронтний портрет.

Ця маленька незначна прикмета,
що висить в людей серед прикрас,
послужила спогадам поета
за поновлений дороговказ.

І насправді, спогади — це птахи,
гнані смутком — холодом душі,
в ірій полетіли, в край відваги,
на залиті кров'ю рубежі.

Де подіти радощі й досади?
Бачу фото, паче крізь туман,
а на тому фото два солдати —
Швець Василь і Богодай Іван.

По коліна в глині чи в мазуті
(фронт не знає втоптаних стежок),
на пілотках — зірочки погнуті,
і прилип до зірочок сніжок.

Швець притиснув до грудей гвинтівку,
мов боїться, щоб не впала в грязь.
Богодай дочитує листівку —
народився в нього син Михась.

Так дружина пише... Погляд з фото
я на стіл поспішно перевів
і згадав тебе, моя піхота,
уявив огні твоїх полків.

Так виразно — спалахи й багнети,
на дорогах — пилюга і лід.
Вицвілий сніжок, що на портреті,
не розтав за вісімнадцять літ.

Біля столу... Хто ж це біля столу
з друзями сидить серед книжок?
Це Михась — окраса комсомолу,
муляр, агітатор, ватажок.

Я Михасю в очі заглядаю,
ніби чийсь передаю уклін.
Молодість Івана Богодая
повторити може тільки він.

Не в рядах піхоти, не в траншеї
з нею він шукатиме чудес.
Ні, він творить пам'ятник для неї
на будовах палаців і ГЕС.

Він про шлюз розповідає друзям,
як з бригадою бетон кладе.
І вони захоплюються шлюзом,
і, напевне, їм цікаво, де

і коли яка потрібна суміш
цементу, заліза і піску.

Мати каже: — Ти ще напоумиш
хлопців по твоєму йти слідку.

— Підемо,— гукнули хлопці хором.—
Буде він учителем для нас! —
Мати їм своє: — І вам не сором?
Ви ж кінчаєте десятий клас.

Хай уже Мишко до інституту
не пішов. Для матері-вдови
став опорою, бо мала скруту
і частенько хворіла... А ви?

Живете в достатку. Запорука
у науці — батькове плече.
— Мамо, я ж вам говорив: наука,
інститут нікуди не втече...

Син мовчить. Моя тривожна згадка
болем серце повиває знов.
Виростав Михась без ласки батька,
виглядав, та батько не прийшов.

Син мовчить. Нікому не зламати
сили й волі юного орла.
Я здригнувся: неспокійна мати
чомусь до портрета підійшла.

Ніби щось помітивши знаменне,
дивно зашарілася вопа.
Пильно-пильно глянувши на мене,
раптом побіліла як стіна.

Я мовчу. Пізнала — не пізнала?
Я чи ні зображний з отим,
з мріями про кого засинала,
хто зберігся у душі святим?

Знаю, що не той, не той я нині.
Після бою відпалав, прочах.
Хоч немає ще зими в чуприні,
та й не та весна цвіте в очах.

Що сказати? Як же зараз бути?
Не схиляйся до мого лиця!
В душу звісткою ввіллю отрути:
відповідь не матиме кінця.

«Ти мене й себе не розтривожуй,
не випитуй про моє ім'я,
бо для тебе я — лише прохожий,
і на цьому ф'ото я — не я.

Ти не розтривожуй, не випитуй,
що з ним сталося, куди він зник.
Двоє слів найтяжчих «він убитий»
при тобі не вимовить язик».

Так я мовчки думаю про себе.
Жінка догадалась наперед,
пошепки сказала: — Ні, не треба...—
і притисла до грудей портрет.

Ось вона стоїть, ніяковіє,
стала нижча — ніби та й не та.
Випросталась — непорушні вії
скинули сльозинки на уста.

Схаменулась і говорить сину:
— За розмовами забули: гість,
може, й не обідав. Клич людину
до стола, хай з нами попоїсть.

Дивиться на мене так ласкаво,
наче рідна мати чи сестра.

Подає на стіл наливки, страви —
все, що зберігала для добра.

Хто прийшов до сина по науку,
чемно запросила до стола.
А мене взяла вона під руку
і на саму покуть завела.

Подає мені найпершу чарку,
будь, мовляв, як дома: пий та їж.
Про твою гостинність, подарко,
варто написати ніжний вірш.

Із тобою (не лічи нас оком)
шестеро сидить кругом стола.
Так нащо ж ти, наче ненароком,
сьому, зайву чарку налила?

Може, й справді ненароком. Тільки
чому ти, не розумію теж,
проти мене ставиш дві тарілки,
дві виделки, два ножі кладеш?

Я хотів уже пожартувати:
в чому провинився, що за двох
маю поїдати, випивати?
Тільки жарт мій у душі заглох.

Затремтіла ти, печальна лебідь,
мов почувла лебедя політ:
— Сьомий?.. Сьомий прийде коли-небудь
чи на цей, чи на якийсь обід.

Друг. Дружина. Мати. Заридала.
І мене питає: — Де він? Де?
Я ж узнала... Зразу вас узнала,
так чого, чого ж ви мовчите?

Сам, буває, інколи ридаю:
втрати виростають у жалі.
Бойовому другу Богодаю
низько поклонюся — до землі.

Птахом над шляхами, де тумани,
мій тривожний спогаде, витай.
Десь у Польщі є село Віжани,
там поліг товариш Богодай.

А бліда рука пожовкле фото
підняла, поставила на стіл.
Я так само, як у час походу,
скибку хліба розламав навпіл.

Ні, не до портрета, до живого
друга Богодая говорю:
ми ділили воду, хліб, тривогу
і любили вдвох одну зорю.

Ти, поранений у час погоні,
сплющив очі серед шелюги.
З тебе, непритомного, в полоні
вирізали серце вороги.

Прикривав те серце у двобої
Ленінської партії квіток.
Той квіток тієї ночі злої
кров'ю забагрянився, промок.

Недаремно лезо пощербилось:
серце — кремій, задрив я тобі.
Довго-довго не стихало, билось,
прагнучи розплати в боротьбі.

На зорі тебе знайшли танкісти
і рішили, як затихне бій,

поховати серце комуніста
на своїй Вітчизні дорогій.

Біля нього згинули вандали.
Ми за тебе мстилися в бою.
У Віжанах тіло поховали,
серце — у дніпровському краю.

Між барвінком насадили маків,
залишили напис на добро,
щоб ніколи не скучав, не плакав
за тобою кинутий Дніпро.

По дорозі на далекий Данціг
ти оспівував свою ріку,
мріяв про вогні електростанцій...
Син будує станцію таку.

З мріями твоїми в нього в жилах
та ж, гаряча, б'ється кров — твоя.
Чуєш, пісня на дніпрових схилах
славить Богодаєве ім'я.

Та хіба ти вмер? В цьому бетоні,
що вкладає синова рука,
сяють очі батькові бездонні,
і від них дзеркалиться ріка.

*

Вечоріло. І зоря все нижче
впливала з хмари до води,
на бетонну ГЕС, на Табурище
золоті спускала проводи.

Розчинивши вікна опівночі,
я стояв і стежив, як пливе
та зоря по греблі, а клекоче
не вода — щось трепетне, живе.

Я по ритму добре пам'ятаю:
у години відступів, атак
серце комуніста Богодая
клекотало, билосся отак.

Там, над серцем,— квіти й зорі теплі,
і тонкіше ніжного руна
тягнеться до нього прямо з греблі
між дротами золота струна.

Котиться по ній жива росина
з тихим звуком до нових споруд.
Може, то вітає батько сина,
дякує за пам'ять і за труд.

Спить моя земля. Година пізня.
Та в полях над шепотом трави
ще по радіо лунає пісня
з Києва, Берліна чи з Москви:

«Багнет — у землю, приклад — угору.
Ніхто не сміє звести курок!
Позбавмо землю страждання й мору.
Прощай, гвинтівко! І швидше крок.

Як від зарази, як від отрути.
По війнах предки лічили час.
Мечі й багнети їм рвали груди,
а бомби й танки глушили нас.

Мої нащадки, далекі внуки,
чи доведеться родитись вам,
якщо не зв'яжем розбійні руки,
криваві руки всім паліям!

Багнет — у землю, приклад — угору.
Ніхто не сміє звести курок!
Позбавмо землю страждання й мору.
Прощай, гвинтівко! І швидше крок».

1959

ПОЕМА ЮНОСТІ

Я бачив... що таке —
по смерті розповім,
Бо мовою живих того не розказати.

А. Міцкевич

1

Чи буй-тура чи зубра
присмерк вигнав з-за обрію?
Меркнуть смолки чи хутра
попід хащею мокрою?
Хто там? Що там? Постою.
Звірів з'юрмилось тисячі.
Хлищуть синь водопою.
Чи не виводки лисячі?
Ні, то присмерк так збури
квітно-килимні настили,
стирдувавши буй-турів:
Княжий луг захарастили.
Стада збилися в натовп.
Розпитати б історію,
чим його налігати б,
як повити б оборою.
Чи не вереском вепра
вмить віки розімкнулися?
Хрясь! — і випнулись ребра.
Блись! — і роги метнулися.
Біг би й біг: не байдуже,
чим і як поналигую.
Де ти, де ти, пастуше
з батогом та гирлигою?
Хто без тебе заверне
Розполохану череду?
Щось лискучо-химерне

зіп'ялося попереду.
Ах, то ключ, ключ і цебер
степового колодязя.
Пил — ні рогів, ні ребер,
тільки серце колотиться.

Мчіться, мчіться, буй-тури,
викопитуйте вистук!..

Де це грають бандури?
Де це пахне любисток?

О віки, о буй-тури,
все тихіший ваш вистук.

Вечір — грають бандури.
Стежка — пахне любисток.

2

Мліє в тиші густій
сад під нашою школою.
— Ще хвилинку постій! —
це я в Гальки вимолюю.
Заперечливий жест —
і відчахнено пагінок,
а потому — протест
із дошкульністю хахоньок.
Голос — жар, голос — лід,
аж хрястить між отавами.

— За хвилину як слід
ми крапок не поставимо!
— Ні крапок, ані ком.
Хлопці бачили потайці,
як під зорі... з Грицьком

ти літала на гойдалці.
Як до двору зайшла,
як з городу протурила
ти чийогось козла —
всіх сусідів обурила.

Мов зрослося плече
з круглим наростом яблуні:
Галька вже не втече,
навіть жести послаблені.

— То буй-тур. Як би міг
обернутися в козлика?
Це від хлопців твоїх
розточилася пославка.

Побрехецькам не вір.
Вір йому, волохатому:
приженеш у мій двір,
то й з тобою літатиму.

Страх від щастя: в саду
плями вирости в натовпи.
Я буй-тура знайду...
Тільки б Гриця віднадити!

Сипле регіт сова.
Я ж під нею, хворобою,
розсицаю слова:
— Що ж, як волиш — попробую.

— Знаєш, князь Мономах...
— Знаю, мав їх аж тисячу.
Завтра в Княжих лугах
зранку стану та й височу!
— Завтра зранку — сльота.
Щойно радіо слухала.

Ну й чудна, мов не та.
Я!.. злякаюся пугала?

Проти гроз, проти бур
маю наміри доблесні:
буде в Гальки буй-тур,
хтось хапатиме облизні.

Здурманіє в чаду,
тільки Гальку попівночі
в її двір поведу
під перегуки півнячі.
Я не чую землі —
ох же й буде він каятись.

— Не проводи! Вчителі
ще побачать, сховайся десь.

Хай і так. Все одно.
з-поміж нас Гриця видалю.

Я стук-стук! — у вікно:
похвалитися вчителю.
Не побаченням, ні
(школярі не цілуються), —
треба знати мені,
де буй-тури тирлюються,
як живуть, скільки літ,
чи нема в Касяпівщині.
А почув — і поблід:
всі буй-тури понищені.

— Вчені вперто ведуть
облік прахів по прірвищах.

А буй-тури живуть...

— Де це, де?

— ...в наших прізвищах.

Не зітхай, брів не хмур,
і тобі все проясниться.
Ну хоча б: Галька — Тур,
це ж твоя... однокласниця.
— А в Скопцях їх нема?
— В світі — жодного ж особня.

За вікном пил чи тьма?
Ні, мабуть, світорозсипня.

— Тур останній поліг
триста літ... під Варшавою.

Тут я гульк за поріг —
та й застиг між гущавою.
Вже не блід, не зітхав,
довіряючись істині:
як я довго кохав
(триста років) на відстані.

Зорі — свідки. Хотів
я пройти б за буй-турами
по шляху чумаків
серед вічної куряви.
В нього з-попід гілля
чи багпети, чи паколи
націляла Земля.
Зорі плакали.

3

Світе мій,
не змарній!
Мрії сон покарали:
ніч у ніч б'є прибіій,
там я Гальці своїй
добуваю корали

з островів, а з морів —
намистини-перлини.
Через те й помарнів —
став білішим од глини.

Я — глибишник, мій хист —
по канату пірнати
в самоцвіття намист,
що згубили пірати.
Внижуть перла канат,
буду сяйвами пестити
голубинь оченят,
яскравіших за всесвіти.

Хлюпотить пінограй,
перекраюю хвилю.

— Вже світає... Вставай!..
Час рушати, Василю.
Поки вогко, пораль.
Ось я витоплю й вийду.—
Материнську печаль
треба звіяти з виду.
— Не виходьте, я сам
за сьогодні доралю.—
Ще верзеться очам
дикий острів з коралю.
По хвилині — стерня,
паморозь, мати боса.
Я, застрігши копя,
скинув рало на воза.
Їду. Ген край села
квола тінь із туману
відпливла-напливла.
Хто? Чого так порану?
Галька! — сон уві сні:

плеще слово — не виплеще:

— Ти... Бариш-Поле...

— Ні!

Їду ралити — в Глибище.

— Ти... А втім, ти постій,—

з пею, голубокою,

кінь вітається мій.

Я сиджу та попокую.

Вийшла! Вийшла сама...

Тут вона й докорила:

— Раз буй-тура нема,
подаруй Гальці крила.

— Подарую: одне
з шовку, друге ж — із лубу.—
Галька ні — та й зітхне,
та й засмоктує губи.
— Що той шовк? Що той луб?
Хочу справжніх, не плутай!
Хочу — в аероклуб.
Є в Бариш-Полі клуб той.
Будь же добрим та з'їздь,
розпитайся про іспити.
Може, гадапу вість
ще й сьогодні привіз би ти.—
Я коня — лясь та лясь! —
аж присвистує пужално.
Свище й пташка якась,
наче з болю — затужено.

Кінь привіз на межу.
Як омріяне здійсня?
Давно думу ношу —
не про хліб, не про пісню.
Обрій — ліс чи прибій?

В нього душу занурив:
де планеті моїй
роздобути буй-турів?
Ні одного! Ніде!
Світ очима пронизую.
Хто це йде? Гриць іде!..
І куди він — з валізою?

— Ралиш?
— Ралю.
— Здоров! —
Бгаю віжечки жужмом.
— Я на курси...

Пішов.

Рушмо, конику, рушмо!
Нелегкий наш тягар:
важко грузнуть копита,
важко ралиться пар,
важко хліб нам робити —
не коралові сні.
Проривається вихором:
— Зачекай до весни!
Чуєш? трактором виорем,
по теплу, по до-щу-у!.. —
Нумо, конику, нумо!
Віжок я не впускаю,
не позбавлюся думи.
Гриць на курсах... Коли
стане він трактористом,
я вже справлю воли,
буде Галька з намистом...

Вірше мій,
не змарній,
не піддайся хворобам,

йдеш по ниві своїй,
будь і ти хліборобом.

Світ збагнеш — помічай
між половою зерна,
щоб зібрати врожай,
викорчуймо терня.
Зіп'ємо з колоска
дух перлинного свічення.

Гриць на курсах: близька
ніч мети — ніч освідчення!
Другий рік ніч оту
прикрашаю коралами.
Пил і кінь, я — в поту,
брєдемо — поле ралимо.

Вічний піт, вічний пил.
Свище пташка-химерниця:
— Не даруй Гальці крил,
як злетить — не повернеться.

4

До грудей, до чола
сонях золото ліпить.
У міжбрів'ї — бджола,
сонце крилами сліпить.

Стежці край... Сам-один,
озираюсь нестямлено:
безлад — хилиться тин,
зяє шашіллям цямрина.

Не таївся б, добро
за годину поладив би,

злютував би відро,
підобручив би кадуби.

В тінях дятел повис,
не спурхнеться, не стукне,
видивляється вниз:
де взялась, біла сукне?

— Галько! — хтось погукав.
Я ж тривоги не спричинюю.
Зачепився рукав,
певно, соняшничиною.
Відчинила. Внизу
Галька тупає згинці.
Так ще згубить красу
в тій безладній долині.

— Ох! — аж зойкнулось «ох!»
скоком, скоком, як сарна,
через квітлий горох...
Я погнався, та марно.
Страх! Подумати страх,
як із рук виривалась.
Жаль. Та в мене в губах
волосина зосталась.
Ще не знати мені,
що в'юнку волосину
пронесу по війні:
не згублю — не загину.

Був не шепіт, не зик:
— Чула? Ввечері вийди.
Показала язик:
— Ну який ще дурний ти.

Полетіли поля —
горб на горб — до зеніту:
поламала Земля
вісь, а може, й орбіту.

5

Я не відав, якої доби
знову стали на місце горби,
бо планета навколо світила
мій Іванків без мене зносила.
Не зламалася вісь,
не порвалася орбіта.
Я тут начебто гість,
я — студент з того літа.
Вже в колгоспі мій кінь,
віз і рало — всуспільнено.
Польову далечінь
від обпіжечків звільнено.
Все нове, тільки в снах
ще ті самі перлини.
Я на гору свій шлях
торував із долини,
скрізь до крапки, до коми
розставляв без прокволу,
взнав — існують райкоми
партії й комсомолу.
Викликали на зліт
(пригадати не сором:
я з п'ятнадцяти літ
був «активним сількором»)
Там збагнулось одне:
кожен допис мій — сила.
Ще до зльоту мене
Галька перша хвалила.
Їй аж чудно самій:

з'ясувати не тямить,
як це вірш — допис мій —
сам завчився напам'ять?

Що ж від неї завчу?
То ж вона край городу
оповита в парчу —
в ранішню позолоту.
Мружу зір з-під руки,
йду, обтяжений млостям.
Йду не босий: шнурки
стежку злунюють хльостом.
Конопляно-руде
поле нишкне від хльоскань.
Галька в ньому бреді,
вибираючи плоскінь.
Як це добре, що мчусь
несподіваним гостем!..

— Галько! —
Галька чомусь
уклоняється горсткам.
— Бог на поміч!
— Ах ти ж,
не писав більше року.
Це куди так летиш?
— Я?.. До тебе, нівроку.—
В неї — ляк і не ляк:
погляд міниться — в іскрі,
губи шерхнуть, а як
роздимаються піздрі.

Не було в нас оман,
тож і слів бракувало.
Потім — аероплан
ще завадив немало:

губ та й губ, десь петляв
з Бориспільського шляху.
Я вдивлявся та кляв
ту настирну комаху.
Кляв дарма: на село
вперше тхнуло бензином.
Що ж то, що ж то гуло
поза полем озимим?
Зиркну: Галька — струпа,
хоч приладнуї до скрипки:
вмить заграє вона,
випинається дибки.
Ні, створилось чудне
з отією струною:
пригорнувши мене,
потягла за собою.
Де ж ми ще бігли так?
А, до школи в час диспутів.
Зупинились. Вишняк
пе відразу нас вистудив.
Трактор десь гуркотів.
Захарастилась вулиця —
вздовж тендітних тинів
люди, як з остраху, тулиться.
Бриль у бриль — то діди.
Бачу — в кожного палиця:
ладні в поле піти —
як то поле розралиться.
— Хто веде? Хто веде?
— Хто ж — Грицько!
— Чий?
— Та Ламашів. —
Трактор, трактор іде!
Став на мить. Став — і сам ожив.
Сам здригнувся й поліз.
Ми, розгублені, стежимо

за слідами коліс:
ніби вишив — мережками.
Збоку двоє шептань
проповзало крізь куряву:
— Розпишалася, глянь!
— Ти про кого?
— Про Турову.
— Що ж, приїхав жених.
— Ну, а як той — Шевчишин?
— Заховався, притих.
Тут ми вийшли з-під вишень.

Гул захоплень, забав,
просинь димного звою.
— Бачив? Гриць кермував
однією рукою.
— Вшанувати Грицька —
вийти в поле з обідами!
Думка Гальки яка:
— Підемо?
— Ні, не підемо.

6

Правду, правду кажу —
тяжко бути закоханим:
хліб вожу, вірш пишу —
всюди ревності стогоном.
Крізь дрімоту ланів
чую — хтось насміхається:
— Наш студент запанів:
жнивування цурається. —
Ні! Я сплю на сполах.
Що задумав, те здійсняю:
пара коней і шлях
під луною залізною
струсить потрух образ.

Ті снопи, що я звожую,
сипле соломотряс
околотом з порошею.

Гриць — герой-тракторист.
Маю віршем прославити.
Сором, страх і не хист.
Я тікаю навзаводи.
І тоді був утік,
заховався під скиртою.
Гриць обнишпорив тік:
— Де Василь? — перепитує.
Ніч холодна була.
Він приніс мені ватянку —
мати передала.
Все... Про Гальку ні натяку.
В жнивній тиші полів
ми здавались байдужими.
Жар неприявні тлів,
буде час — розворушимо.
Зараз інше — брати.
Як ласкаво говоримо!
— Чим же вкриєшся ти?
— Я — соломою, зорями.—
Він бере в руки жмут.
Я розпростую ватянку.
— Хоч — примощуйся тут.—
Все... Про Гальку ні натяку.
Як щільніше вляглись,
душу злістю захмелюю.
Він цю душу колись
так прикриє шинелею.
Ні, він душу мені
захистить власним тілом.
Через те на війні
залишуся вцілілим.

Лупну — жевряться день.
Б'ються навхрест од ватянки
струми пари з легень:
ми насправді як братики.
Супостат, а не брат.
Зблизька слід придивитися.
Дивно, мій супостат
дуже схожий на витязя.
Брови, чуб та й чоло —
все козацьке, Мамаєве,
над очима зійшло
сонно-сонячне маєво.

7

Я сиджу на снопах —
що задумав, те здійсняю:
пара коней і шлях
переповнено піснею.

Бурякові рядки,
там десь Галька з дівчатами...
Стійте, стійте, гнідки,
доки пісня звучатиме.

«Як у вас, так і в нас
по полю курчата.
Хлопці ловлять та цілують,
думають — дівчата.
Як у вас, так і в нас
мороз у петрівку.
Два парубки на печі
зморозили дівку».
— Но!.. Чого стоїте? —
зрушив коней погрозами.—
Як пішло вже на те —

ми себе вдвох зморозимо,
а не Гальку... Но-но!
Що ж мені, нежонатому,
вихід — через вікно?
Ні, є двері! Ще ждатиму.

8

«Хтось казав, як про нас,
що любов — малярія:
трусить, палить: погас
жар — нас попів не гріє.
Ми вже не горимо.
В хаті — дух короваю.
Я троюся в трюмо.
Я... вінок приміряю.
Мало в ньому краси,
та не стане він карою,
знала: крил не даси,
в дівуванні постарію,
кращого не зів'ю.
Кара вкралася потайцем,
ще як Гальку свою
ти впустив... за колодязем.
Почалось од верби,
з найчистішої правди:
мати кажуть — аби
він любив, то догнав би.
Розтропив би й замок,
засуви перегриз би.
А так що ж, став — замовк,
не добіг і до призьби.
Ще й показував кий
та розтрушував посуш.
Пристрамили — який
шоколад з міста возиш,

дешевенький, мабуть!
Я сміюся — ніякий!
Мати віри не ймуть,
аж зітхнули — балакай...
Дорікнули мені:
«Що ж ви — й не цілувались?»
Я призналася — ні.
Я по правді призналась.
Кажуть: це не любов.
Не любов, я вже знаю:
ти в науку пішов,
я ж у землю востаю.
Вирве з пам'яті час
те, чого ніби й жалко.
Так хіба тільки в нас?
Ні... Забудьмося!
Г а л ь к а».

9

Місто, парти — вві сні.
Справді — в нежиті кисну.
Бачу — мати мені
вже готує білизну.
Голос — плач солов'я
(ще, диви, й сам розплачуся):
— Вже постарілась я:
вушко голки не бачиться.
Та ще й мжить у вікні,
сліпоть — нитки не всилю.
Як потрібна мені
в хаті поміч, Василю.
По селу весілля,
ти ж качаєшся в нежиті,
женять всі й Василя...
— Мамо, дайте полежати!

За вікном чи сльота,
чи Дніпро так розлився?
— Боже мій, молода!..
Встань! Або хоч прикрийся.
Та чия ж це, чия?

Мій кораловий берег
принесла течія:
він і Галька — на дверях.

Дух морської трави
завитав наді мною:
знав я, знав острови
з клетотанням прибою —
бешкет снів і думок,
а тепер ось у дверях —
мій перлинний вінок,
мій кораловий берег.

Значить, снів не було.
Значить, був я глибинником.
Двоє дружок зайшло,
в тиші святості виникло
материнське ім'я,
освятилось хліб-сіллю:
— Батько, мати і я
просимо на весілля.—
Чи кололись громи,
чи навіяно затінком
біль, коли за дверми
проквилилось: — Ой матінко,
де впустила хліб-сіль...

Кажуть, поки
весілля скоїться,—
що боліло, загоїться.

От би в шумі весіль
опустошити біль!

10

Знов Земля круг світила
мій Іванків
без мене зносила.
Протягли крізь тунель
хлопці кабель з катушкою.
За тунелем — шрапнель
час від часу полускує.
Попід скелею дріт
встав колючою лісою.
Насип, ліса, граніт
захищають поліцію.
Втратам губиться лік.
Втрат повік не воскресимо.
На вулкан схожий пік:
вчора звергся — ересами *.
Дим, осколки проклять
вітер крутить по насипу.
Поліцаї сидять
у фортечному Гарсибі **.
Звідкіля не зирни:
то — справжнісіньке сито,
кам'яний круг стіни
чи не гаспидом звито?
Командир доповів,
що воно заподіяло:
сто сімнадцять життів
в батальйону відсіяло.

---

* Реактивні снаряди.
** *Harsieb* — сито (нім.).

— Першу ціль — коминак —
ще б з повітря помацати! —
проказав і замовк...
Чи не сто вісімнадцяте?
Ні, замовк апарат:
перервався десь кабель.
А за гротом парад —
передзвін перших крапель:
в Альпах розталъ, пройти
неможливо по розталі,
затяглися фронти —
стріли смерті розпростали.
Йде в уяву стріла
допотопного пращура —
та, що вперше звела
десь буй-гура, десь качура.
Інший вік, проти нас
інші стріли — мільйонами:
то шрапнель, то фугас.
В горах — бій, в крові тонемо.
В грот зарилися ми —
в допотоп'я печерне.
— Та в прапращурів тьми
Гітлер нас не оберне,—
так Рахім говорив,
доки смерть не заграбила.
Певно, клятий розрив —
посередині кабеля.
Ще кручу телефон —
врешті!.. врешті намацую
штурмовий батальйон,
що просив авіацію.
Нікудишній зв'язок:
шамотіння — знов нелади.
Вогнемет коминак
починає кушпелити.

Знову лізти комусь
крізь тунель — аж до заводу.
Хто на черзі — дивлюсь,
раптом чую:
— Відставити,
раз Рахім не доліз!..
— Не доліз — метрів сорок. —
Жаль Рахіма до сліз,
був тямущим — історик...
Мокне серед луки,
як дістати — не втямиш.

— Хто це тут земляки?
— Земляки — Швець і Ламаш.

Зрушились мимохідь.
А рука генерала
повеліла — сидіть!
У вогонь корч поклала.
— Це я так, це я так...—
начебто вибачається.—
Не один мій земляк
тут, але не спіткається.—
Ми спіткались. Несе
нас додому розмова:
я про те, він про се.
Та про Гальку — ні слова.
Темний грот — як тунель,
вогник в'ється над потрухом.
Розіслав я шинель,
а Грицькова — за ковдру нам.
Брижить кашу казан.
І розмова знов точиться:
— Лисавета Галян —
хто подумав би — льотчиця!

— Пробував, що за борщ варить?..

— Хто?

— Лисавета.—

Генерал дме на корч,
розгортає планшета.
Відмахнувши димок,
дістаю, розгортаю
комсомольський квиток,
шелешу — вививаю
те, чим більше не сню,
те, що пестив для когось:
витяг проти вогню.

Встав Грицько:

— Що за фокус? —

Як він пальці простяг!
Як він, з видом невиспалим,
знов думками в гостях
побував за Борисполем.

— А, з блондинки — руда.

Бач, а в мене — шатенка.—

Не впізнав. Не біда:

волосина тоненька.

Не біда і не гріх!

Ми все ті ж — не підмінені:

з вуст його, з вуст моїх

не промовилось імені.

11

Буде час, я засну
в едельвейсах — на сні,
це коли вже війну
доконаю в Берліні.
В ночі мирних щедрот,
мов живими очима,

цей світитиме грот,
в гроті — голос Рахіма:
«Самарканд, Самарканд...»
Слух і зір мій загострить,
а з цвітіння троянд
вийде ще одна постать.
Все це буде вві сні,
а можливо, й не буде...

Як потрібно мені
слово, битвою куте!

Я забуду цей пік,
«сито», бескид, ереси...
Тільки в горах повік
не забуду берези.

12

Ні, не кожне село
має трьох бандуристок.

Де це грають бандури?
Де це пахне любисток?

Я ступив через рів
та й спинився — не вкрасти б
мрію трьох матерів:
очі — вдаль, руки — навхрест.
Певно, молодичок
у прикметах якихось
біля зграї качок
серед озера вигас.
Тиша. Вечір, а втім,
я відчув начеб опік:
що ж привиділось їм
так далеко — по той бік?

Прислухаються? Ні,
матерям не до бринькань.
Стало сумно мені,
відступаю навшпиньках.
Тоне рокіт бандур.
А піщо й не шелесне.
За плечима, як шнур,
пнеться щось довжелезне.
Трісь-трісь-трісь! Ах, це тин
проламався та й хилиться.
Помелом павутин
обліпилась потилиця.
Холод сколює спину:
сніжить маком околиця.
Перестою хвилину...
Хай старенькі помоляться:
на Молочній горі
обеліск — білий промінь.

Шепотять матері,
а мене глушить гомін.
— Ти живий?
— Неживий.
— Грицьку, Грицьку, ачумо.
— Рук бинтами не вий,
зранив, клятий, дум-думом *.
Жаль, Василю, повір,
що навіки під віями
скрию лінію гір,
а не степ, де ми сіємо,
за житами — баштан
і веселка — підковою.
Знаю: горами ран
я не позаліковую.

---

* Розривні кулі.

Медальйон мій — держи,
генералу залишиш.
Матері ж не пиши,
Чувш?.. Гальці напишеш-ш...

Помолились, ідуть.
Старша — мати Грицькова.

Очі тру — каламуть:
то баштан, то підкова.

Звідки знати всім трьом,
як їх оберігали
то вогнем, то пером
рядові й генерали?
Як їм розповісти,
що бувають листи
вразливіші від куль?

Слово, не шелести,
не зривайся, не шуль!
Краще вік сподіватися,
ніж за день посивіти.

- Це сьогодні вже п'ятниця?
- П'ятниця. Діти
ще завидна вибрипкують.
- Наша й не попоїла.
- Ні, наш дома — над скрипкою.
- І скажіть, а до діла?..
- Е, прив'язуй налігачем.
- Утече — силь не силь.

Я озвався: — Добровечір.

- Хто це, хто — не Василь?
- Боже мій, скільки літ!

— Роздивляєшся маки? —
Я зітхнув, стерши піт.
Наче вийшов з атаки,
де й спіткало мене
вразливіше за розпити —
звідкілясь потайне:
— Де ти взявся? О господи.

А нікого. Внизу —
сонце захід розцвітило.
Півень врочить грозу —
трощить крилами сідало.
Шепотить білий мак
поза тином розхилистим:
ще зітхається так
тільки вдовам та сиротам.

Будьте ж прокляті ви,
хто начинює бомбами
погреби, острови!
Поткнетеся — угробимо.

Не вернулись буй-тури.
Не копититься вистук.
Вечір — грають бандури.
Стежка — пахне любисток.

ДРАМИ

ВЕСІЛЛЯ НА ВІЙНІ

ДІЙОВІ ОСОБИ

Микола Коваль — солдат.
Василина Тур — його наречена.
Туриха — мати Василини.
Генерал — командир дивізії.
Майор — командир полку.
Шилик — інтендант дивізії.
Скуба — лейтенант, працівник
відділу СМЕРШа (смерть шпигунам).

Березіль }
Ламаш } солдати.

Ірен Кук — санітарка.

Іванко Січовик — лісничий.

Лисавета — перекладачка.

Грицай — батько Лисавети.

Ходко — товариш Грицай.

Джон Смоль — кореспондент агентства
Асошіейтед Прес.

Юродивий.

Парламентер.

Кухар.

Лікар.

Невідомий.

Солдати й офіцери.

Сільська молодь.

Санітари.

Дівчата-снайпери.

Місце дії: Україна—Берлін,
1944—1945.

ДІЯ ПЕРША

Діброва. На передньому плані старезний дуб. Під ним лежить оберемок зеленого гілля, біля нього Василина й Микола.

Микола

Я піду. Бувай здорова!
Не журися, Василю.
Прокидається діброва,
незабаром сонце злине.

Василина

Ще хвилиночку, хороший!

Микола

Подивися, блідне обрій.

Василина

Командира перепрошуй.
Знаю, він у тебе добрий.
Сам когось, напевно, любить,
сам комусь близький і милий.

Микола

Від уставу не відступить.
Залишитися не силуй.
Що йому казати стану?
Що зустрів тебе в діброві?
Зразу винесе догану.

В а с и л и н а

Що догана для любові?
Вітром піднята пилина.

М и к о л а

Полетить — не зупинити,
бо неславою полине.

В а с и л и н а

Сонця ж їй не заступити,
не охмарити ніколи.

М и к о л а

Прощавай... та не зарощуй
з іншим тут свої подоли.

В а с и л и н а

Не гніви мене, хороший.

М и к о л а

Не забудь цього світання.

В а с и л и н а

Не забудь цієї нічки.

М и к о л а

Пригорни мене востаннє.

В а с и л и н а

Проведи мене до річки.

М и к о л а

Стежать снайпери ворожі
з Половецької могили.
Я постою на сторожі,
щоб вогнем не підкосили.

Підеш так — попід горою...
Не дивися легковажно.

В а с и л и н а

Із тобою, мій герою,
нічогісінько не страшно.

М и к о л а

Обіцяюся, клянуся,
як живим зостанусь, люба,
через літо повернуся
до цього старого дуба.
Поспішу на ці левади
під оце шатро зелене,
щоб тебе доцілувати,
щоб не гнівалась на мене...
Чому я не зріс поетом?
Я б для тебе, найрідніша,
кров'ю серця чи багнетом
написав на дубі вірша.
То була б найкраща пісня
про побачення й розлуку...
Прощавай... Година пізня.
Чому ж ти відводиш руку?
Чи немає в тебе часу,
щоб востаннє пригорнути?
Чи приховуєш образу?
Одвернулася чому ти?
Чи й тобі сьогодні квіти
серце пахощами колють?
Не вернуся через літо —
посади весною жолудь.
Де мене зустріне згуба,
я не знаю. Та потому
жолудь розів'ється в дуба.
Кров моя тектиме в ньому.

Буду я усім красуням
добрим затишком під громом,
про любов шуміти юним
всім — далеким, невідомим.
Буду літом і зимою
не скидати буйне листя.
Сумувати за тобою
років триста, років триста...
Прощавай!

(Зникає).

В а с и л и н а

(заплітаючи коси)

Агов!.. Миколо!..

Не оглянувся. Не треба.
Чую, шепче все навколо:
ой дурепа, ой дурепа!
Знов одна. Простоволоса.
Як сновида серед гаю.
Не злиняйте, чорні коси!
Він розплів. Я заплітаю.
Ні образ, ні заперечень.
Тільки й спогад про солдата —
біля дуба свіжа клечінь
із травною перем'ята.
Ще й пучечок незабудок,
синіх, чистих, як світання.
Теплий біль, солодкий смуток
залишають нам прощання.
Що зі мною? Наче хвора.
Наче випила отрути...
Він мене забуде скоро.
А чому б і не забути?
Не дружину ж, не солдатку —
легковажну Василицку.
Що б узяти ще на згадку?

Що?.. Хіба оцю лозинку?
Це його рука із клена
безваганно відламала.
Вчора ще була зелена,
а сьогодні вже зів'яла,
як і ти, дівоча доле,—
в землю втоптана фіалко...
Що ж це так у серце коле?
І чого мені так жалко?..

Г о л о с

Ось вона, моя діброва!
Повна щибету й зітханья.
І яка ж вона чудова,
особливо в час кохання.
В час кохання на світанні
вийди в затишок узлісець —
мліють обрії туманні,
гаснуть зорі, гасне місяць.
Он, тікаючи від ласок,
ховрашок стає навдибки.
Розлітався волопасик.
В озері заграли рибки.
Над лисицею сороки
підняли нестямний галас.
Вслід коханому два кроки
ти ступила й завагалась.

Лунає вибух.

Чуєш, вдарили гармати,
чорний вибух коло лісу
з молодого рути-м'яти
димову підняв завісу.
В моріжку не видно ласок.
Не стає ховрах навдибки.

Стиснув крильця волопасик.
В глибину пірнули рибки.
Все живе умить завмерло,
поховалося до нірок,
бо йому гарматне жерло
винесло смертельний вирок.
Усьому живому треба
в тиші, в темряві сидіти
в час, коли сіяє небо
і цвітуть навколо квіти.
Все живе — німотне, кволе,
тільки й чує, мов спросоння,
як туди, в криваве поле,
вилітає гайвороння.

В а с и л и н а

Чий це голос? Може, мати?
Мова ж ніби не жіноча.
Стало клечіння ламати.
Що воно за потороча?
Може, пімець приблудився?
Може, вийшов на розвідку?
Он зігнувся, нахилився,
щось бере — листок чи квітку.

Недалеко грає сопілка.

Це Іванко, наш лісничий,
пізнаю його сопілку.
Він ізмалку має звичай
оглядати кожну гілку.
Він жаліється дібровам,
дорогим полям і лукам:
на війну ішов здоровим,
а вертається безруким.

Інший голос

Майор від гніву побілів,
тамуючи образу,
шукав і не знаходив слів
для грізного наказу.
Того безпутного бійця
велів арештувати,
з того безпутного бійця
велів погони зняти.

Василипа ховається.

Хіба не дивовижна річ?
Під вечір з батареї
пішов солдат і цілу ніч
не повертався до неї.
Пішов з допесенням у штаб.
Тут півгодини ходу.
І от нема. Яка могла б
з ним статися пригода?

З'являються Березіль і Ламаш. У них на плечах
гвинтівки, в руках одного палка, в другого сокира.

Л а м а ш

Оце так дуб! Він буде паш.
Такої деревини
для генерала на бліндаж
не піде й половини.
А з решти витешем кілки
для кріплення траншеї,
для кухні...

Б е р е з і л ь

Ну, а все-таки
боєць той з батареї
куди подівся? Де пропав?

Л а м а ш

Хоч місяця випутуй!
Чи в лапи ворога попав,
чи десь лежить убитий.

Б е р е з і л ь

Шукати на війні бійця,
що на покосі голку.

Л а м а ш

Мене зустріла звістка ця
у командира полку.
Із батареї посланець
доповідав про горе,
мовляв, загинув десь боєць,
товаришу майоре.
Майор наказує — дозир
на пошуки послати.
Зійшов дозир на косогір,
а там...

Б е р е з і л ь

Що там?.. Завади?..

Л а м а ш

Завади... Там за кроків п'ять
на брості чи помості —
солдат і краля, сплять — не сплять
у гарячковій млості.

Б е р е з і л ь

Ох-ах!..

Л а м а ш

Схилилися на дуб —
голівка до голівки.

У неї — диво! — проти губ
горить багнет гвинтівки.

Б е р е з і л ь

Не диво! То стерігся жар
короткої любові.

Л а м а ш

Еге ж. А місяць із-під хмар
крізь віточки дубові
їй груди вибілів.

Б е р е з і л ь

Наш брат,
мабуть, не розгубився.

Л а м а ш

Хмелівкою таких відрод
і ти б, старий, упився.

Б е р е з і л ь

Ха-ха!.. Бентежити красунь
я здавна маю звичку.
Це правда. Тільки-но підсунь
охайну молодичку!

Л а м а ш

Ну, ще охайну! Баламут.
А, будь-якій задрипі,
якщо зуспієш десь отут,
співатимеш спасибі.

Б е р е з і л ь

Ти часом не попів синок?
Огудь моє зазнайство —
що ж, я покинув п'ять жінок,

і всіх — за неохайство.
Люблю охайну будь-коли
і з чистою душею,
та щоб і ніженьки були,
мов пляшечки, під нею.
В ногах і сила, і краса:
як ступить, то вже ступить.
А тонконіжка — то коза,
стрибати в гречку любить.

Л а м а ш

Так ти, виходить, ловелас,
не тільки що базіка.

Б е р е з і л ь

Я зустрічаю перший раз
такого чоловіка.
Не чуствує його душа
принадностей любові.
Любов, як сонце, хороша.
За нею ми готові
полізти навіть у петлю,
не то що у віконце.
Охайних женщин — ух — люблю.
Любов — це друге сонце.
І правильно зробив дозір,
що не сполохав пару.

Л а м а ш

Поговори... З яких це пір
обходить злочин кару?

Б е р е з і л ь

Наказано: бійця знайти.
Була ж не в тому строгість,
щоб воїна свого вести,

як німчика якогось.
Нехай паніжиться солдат
за всю війну з тією,
яку багато літ назад
найменував своєю.
Яка в розлуці вечорів
томилася, як хвора.

Л а м а ш

А може, він її зустрів
недавно...

Б е р е з і л ь

Хай — і вчора:
війна, і може, на посту
сьогодні він загине,
недоголубленою ту
красунечку покине.

(Наспівує).

На обліг-переліг
з радістю й печаллю
я за дівчиною біг,
а ти — за медаллю.
Утекла через вал
дівчина-куниця.
Тебе любить генерал,
мене — молодиця.

Л а м а ш

В голубощах нема біди.
Я іншим непокоюсь:
як можна воїну піти
за бабою якоюсь?
А може, то насправді є
шпигунка із шпигунок.

І він Вітчизну продає
за підлий поцілунок...
Рубай... Не там!.. Отут рубай...
Чи вже нема охоти?

Б е р е з і л ь
(стає на коліно)

Все є: охота й сила.
(Заганяє сокиру в дуба, відлітає скипка).

В а с и л и н а
Ай!..
(Вискакує з-за дуба).

Б е р е з і л ь
Русалка!.. Звідки? Хто ти?

В а с и л и н а
Іванку! Гов! Рубають ліс!
Іванку! Чуєш, де ти?

І в а н к о
Іду, іду!.. Який там біс
протяг свої лабети?
Грає сопілка.

В а с и л и н а
Тоді зрубаєте цей дуб...

Б е р е з і л ь
(вбік)

Яка ж вона охайна!

В а с и л и н а
...як переступите мій труп.
Геть звідсіля негайно!

Л а м а ш

Яка ж ти, дівчино, чудна.
Немов не знаєш того,
що йде війна. Цей дуб вона
бере для перемоги.

Б е р е з і л ь

Без перемоги по гаю
не бігати й русалці.

Я все для неї віддаю.
А ти?..

(Торкається спідниці).

В а с и л и н а

А ваші пальці?
Злодійкуватий цей усач:
і дуба, і спідницю
украсти хоче.

(Б'є лозинкою по руці).

Б е р е з і л ь

Ой, пробач
мені таку дурницю.
Гляди, бійця не покаліч!
За що така нешана?
Сто раз помилювала січ,
а тут — від баби рана.

В а с и л и н а

Сам гірше баби!

Б е р е з і л ь

Ось диви,
як червоніє палець.

В а с и л и н а

Герой... Бував у січі... Ви
і там отак хапались?

Б е р е з і л ь

Відкинем шуточки на бік.
Іди, русалко, з миром.
(Замахується сокирою).

Василина стримує.

Л а м а ш

Пилипе Івановичу...

Б е р е з і л ь

Вік
зовуть мене Порфіром.

В а с и л и н а

Невже?

Б е р е з і л ь

Порфірій Березіль
із Березані родом.

В а с и л и н а

Вона якраз отам, звідкіль
устане сонце згодом.

Б е р е з і л ь

(встаючи, наспівує)

Березань ти, моя Березань.
Солов'ї в золотому тумані
так не вміють співати ніде,
як у рідній моїй Березані.
Березань ти, моя Березань.

Березань ти, моя Березань,
молодиці й дівчата кохані
так не вміють любити ніде,
як у рідній моїй Березані.
Березань ти, моя Березань.
(Говорить).

Шкодує Березань тепер,
що я, меліоратор,
усіх не висушив озер,
покинув екскаватор.
Від мене в глушині боліт
його сховали петра,
замулила за троє літ
маленька річка Недра.
Далеко звідси Березань,
навіки серцю люба...

І в а н к о

А що тут скоїлося?

В а с и л и н а

Глянь,
понівечили дуба.

Б е р е з і л ь

На те, русалочко, й війна.

В а с и л и н а

Вигадайте причину.

Б е р е з і л ь

Вкриває ранами вона
людину й деревину.

І в а н к о

Для чого знівечили дуб?

Л а м а ш
Для перемоги, брате.

І в а н к о
Цей дуб?

Л а м а ш
Цей дуб!
Б е р е з і л ь
Ну, а чому б
його і не зрубати?

І в а н к о
Цей дуб за тисячу дібров
один в усьому краї.
Не сік тече у ньому — кров
прапредків наших.

Б е р е з і л ь
Знаю,
такий дубок — не дивина:
я більших сотні бачив.

І в а н к о
Під ним Хмельницький Богуна
за подвиги відзначив.
Під ним ще Гонта й Залізник
не раз ножі точили.
Дуб історичний...

Б е р е з і л ь
Як-не-як,
а ми б його звалили.

І в а н к о

Ви зрозумійте, це — жива
історія народу.

Б е р е з і л ь

А ми б різнули — раз і два,
і получай колоду.

І в а н к о

Нічим історію віків
підрізати не можна,
знов оживає із пеньків
у неї гілка кожна.
Її, буває, довгий час
продажні пера тешуть.
Але не обдурити нас!
Нехай писаки брешуть.
Хоч як біснуються вони,
на дно сідають брехні,
а чиста правда з глибини
спливає до поверхні.
Які за четверо століть
отут були двобої!

Л а м а ш

Цей дуб з Гетьманщини стоїть!

І в а н к о

З Хмельниччини святої...
Лежать з тієї сторони,
де вчора ви стріляли,
такий же дуб і три сосни.
Їх німці попиляли.

Солдати йдуть праворуч, Василина ліворуч.

Б е р е з і л ь
(п а с н і в у с)

Утекла через вал
дівчина-куниця.
Тебе любить генерал,
мене — молодиця.

В а с и л и н а
(о г л я д а ю ч и с ь , д о І в а н к а)

Ти ж напиши мені листа,
коли піду з війною.

І в а п к о
(з а м а з у ю ч и н а д у б і р а н и)

Хіба це Василина та
зустрілася зі мною?
Морозить од її слівця!
Де, з ким гуляла поспіль,
мені розкажує оця
зеленолиста постіль.
А думав — будеш ти моя.
Іди! Його розшукуй...
Занадто несміливий я,
до того ще й безрукий.
Байдужа, вибач і прости
за те, що так подобав.
Верни ж мені оті листи,
що слав тобі з окопів.

Із лісу виходить Т у р и х а.

Т у р и х а

Іванку, хто це тут кричав?
Хто витоптав ожинку?
Ти часом тут не зустрічав
сьогодні Василичку?

Не легко на душі мені:
додому не приходить.
Де цілі ночі, цілі дні
і з ким вона проводить?

І в а н к о

Із нею був один боєць.
Хвилин із десять тому,
як попрощались. Навпростець
вона пішла додому.

Т у р и х а

Я так і знала... Та певже
оце свої солдати,
коли дочки не вбереже
від них ніяка мати?
Кажу — в діброву не ходи:
не підступай і зблизька...
Ні, схопитесь й біжить сюди.

І в а н к о

Ліс ловен страховиська.

Т у р и х а

При німцях — і згадати жах! —
ночей не досипала,
у бур'янах, у погребях
дочку свою ховала.
Свої прийшли — і на тобі:
як вечір-вечорина,
когось в яру чи на горбі
чекає Василина.
Або стоїть під ворітьми,
ні слова, ні привіту.
Свою неславу між людьми
розвіює по світу.

Або з солдатиком іде
у ніч на луговини.
Ну, що її, спитайся, жде?
Що?.. Доля Катерини?
Та я крізь землю провалюсь
від поговору злого!
Того солдата я боюсь
ще більше, ніж чужого.

І в а н к о

Таке... Ваш ворог — свій солдат?
Ніщо йому не раде?

Т у р и х а

А він спокушує дівчат —
і честь, і совість краде...
Ти щось порадити хотів?
Послухай-но, Іванку,
зашли до неї старостів
сьогодні... завтра зранку.
Коли зручніше — сам дивись,
але щоб не барились.
Мені здається, що колись
ви начебто любились.
Позавтра п'ятниця? Ачей
субота і неділя.
Якраз покличемо гостей
та й справимо весілля.
До нас і жити переходь.
Щодня волаю бога,
щоб навернув тебе господь
до нашого порога.
І буде горе не страшне.
Що маю, пийте, їжте,
лише на старості мене

внучатами утіште.
Чи ти не згоден?

І в а н к о

Я? Та ні...

Нам заважає дещо.
Я вам не зять, а ви мені...

Т у р и х а

Що-що?.. Тобі — не теща?

І в а н к о

Хотілося, щоб навпаки
хоч зараз те збулося.
Але... Людина без руки,
що нива без колосся.

Т у р и х а

Так, руку начеб у вогні
згубив, коли щось крав ти.

І в а н к о

Смачніше від зерна брехні
гірке коріння правди.

Т у р и х а

Облиш!

І в а н к о

Не наздогонить кріт
козулю прудконогоу.

Підходить І р е н із санітарною сумкою.

І р е н

Чи ви до Голубих Воріт
не вкажете дорогу?

Т у р и х а
(оглядаючи Ірен не то з цікавістю, не то
з презирством)

Куди?

І в а н к о

А ось через місток,
а там понад рікою.

Т у р и х а

Скажіть, а правда: без жінок
війна була б нудною?

І р е н

Не розумію?

Т у р и х а

Так воно:
без вас, дівчат, солдати
уже розбіглися б давно,
не стали б воювати?

І р е н

Що?

Т у р и х а

Жінці ж воювати гріх!

І р е н

Гріх ворогам служити
або, пустивши в хату їх,
ретельно їм годити.
Як мати рабські мозолі,
то краще навіть жінці
гнисти в землі, ніж на землі,—
говорять українці.

Т у р и х а
Хіба не українка ти?

І р е н
Ні, я із Польщі родом,
так прагну волю зберегти
всім людям, всім народам.

Т у р и х а
А що ж ти робиш?

І р е н
Що? Скажу.
В тяжкі години бою
пораних перев'яжу
і заберу з собою.

Т у р и х а
А звати як тебе?

І р е н
Ірен.
По-вашому — Ярина.

І в а н к о
(вказуючи в далечінь)
Ото уже й село — ген-ген,
де мріє сокорина.

Т у р и х а
Таке дівчисько молоде...

І в а н к о
А бореться за волю.

Т у р и х а

Так ось, дитино: поведе
ця стежечка по полю,
за ставом — церква на виду —
то Голубі Ворота.
Я теж туди, додому йду.
Зажди, коли охота.

(До Іванка).

Тож засилай та не барись
і будеш ти щасливий.

І р е н

По вашому селу колись
тинявся Юродивий.

Т у р и х а

Хто?

І в а н к о

Макоцвітний, Опанас.
Тому нема просвітку —
ще спить.

І р е н

А де він?

Т у р и х а

Той у нас.
Обжив мою повітку.

(До Іванка).

Прощай.

І в а н к о

Прощайте.

Т у р и х а
Тож заходь!

І в а н к о

Ідіть живі-здорові.

(Після паузи, коли Ірен і Туриха зникли).

Твоя, мій дубе, кров і плоть —
у нашій плоті й крові.

Непереможна плоть. Вона
пережила і пана,
й чужі напасті: не одна
загоїлася рана.

ДІЯ ДРУГА

На узліссі видно землянку, замасковану гіллям. Біля її входу — ящики з-під снарядів, столик і лавочка, на якій сидить майор. На столику телефон. Проти майора стоїть Микола Коваль без ременя і погонів.

М а й о р

Ганьба!.. Яка ганьба: із вогневих позицій
без дозволу піти за шелестом спідниці,
пропасти безвісти у темряві нічній
в той час, коли гримить за рідну землю бій,
коли твоїх сестер згвалтовують бандити.
Таку страшну ганьбу з душі нічим не змити.
Честь воїна згубив ти в любощах пустих
з якоюсь кралею. Коли ж це ти устиг
із нею здибатись?

М и к о л а

Товаришу майоре,
не кривдіть почуття і ніжне, і суворе —
не називайте ви отак мою любов.

Тут винен тільки я. І я на все готов.
В душі моїй нема ніяких червоточин:
ні страху, ні брехні. Я знаю, всякий злочин
карається завжди. Я помилку свою,
повірте, виправлю у першому ж бою.
Пошліть мене в огонь: без їжі піхотинці
четвертий день лежать, оточені в долинці.
Я проберусь до них. З появою зорі
доставлю їм усе: патрони, сухарі,
у термосі окріп, газети і новини,
ви тільки накажіть...

М а й о р

О, за такі провини
це надто вже легким покарання було б:
під кулю ворога підсовувати лоб
в німому розпачі — хоробрість дурнувата.
Упевненість — броня, а малодушність — вата,
не захистить вона життя під градом куль,
підставиш під вогонь — горить, як житній
куль,
або, як решето, зіяє від пробоїн.
Ти зрозумій одне, що дезертир — не воїн.

М и к о л а

Хіба я дезертир? Лякаюся атак?

М а й о р

Свавілля на війні — це те, що й переляк!
Куди тобі до тих, оточених в долинці?
То справжні воїни. Такі ж, як ти — злочинці,
що зрадили свою Вітчизну в грізний час
по злому наміру хоча б єдиний раз,
душею вбогою скривили перед нею, —
не допускаються в шеренгу чи в траншею.
Не допускаються до зброї, бо вона
священна. І без них обходиться війна.

М и к о л а

Куди ж тепер мені? Вертатися до тилу?
Ні, краще я собі сам вирию могилу!

М а й о р

Тебе судитиме військовий трибунал...

М и к о л а

За те, що я...

М а й о р

Ага, якраз і генерал.
(*Встає назустріч генералу*).

Г е н е р а л

Добрідень, гармаші!.. Як ніч пройшла?

М а й о р

Спокійно.

Г е н е р а л

(*до Миколи*)

А що з тобою? Га?.. Чого ти безнадійно
у землю дивишся? І кривишся чомусь.

М и к о л а

Ні, я з великою надією дивлюсь.
Чекаю присуду — правдивого удару:
прийму однаково помилування й кару,
як вирішите ви, товариш генерал...

М а й о р

З ним сталося лихе. І я про цей скандал
хотів на самоті поговорити з вами.

Г е н е р а л

Щось надзвичайне?

М а й о р

Так.

Г е н е р а л

Ну, хоч двома словами.

Який же тут секрет? Із остраху заслаб?

М а й о р

Увечері пішов з донесенням у штаб,
а звідти завернув до дівчини в діброву.

Г е н е р а л

І що робили там? Ти часом на «корову»,
на ту, що перейшла від німців, не набрів?

М и к о л а

Ні, я не зустрічав ніяких там «корів».

Г е н е р а л

Вона за довгу ніч (казати правду треба)
ніяких тасмниць не видоїла з тебе?

Скажімо, скільки в нас тут бойових полків,
як розташовані, і скільки в них штиків,
і хто командує? Де склади й батареї?

Чи не питала, як окопи і траншеї
ешелоновано? Де запасні ходи?

Чи ти не розказав — нащо, коли й куди
послали снайперів і танкову бригаду?

Чи не жалівся їй, як подрузі, як брату,
в пориві ніжностей на труднощі свої,
як пашу армію виснажують бої?

М и к о л а

Про що говорите? «Корова»... Таємниці...
Я з дівчиною був і можу до дрібниці
все розказати вам.

Г е н е р а л

Цікаво, хто вона?

І звідки?

М и к о л а

Я зустрів її біля млина
десь надвечір, коли убито всю прислугу.
Я був з гарматою один. Вона із лугу
до мене підповзла, питає: чим тобі
я можу допомогти в нерівній боротьбі?
Якщо наступить смерть, нам разом помирати...
«Он з того бліндажа носи, — кажу, — снаряди».
Так і стріляли ми удвох до темноти.
А після капітан дозволив провести,
і я провів її. А хто вона і звідки?
Із Голубих Воріт ішла в Катрань до тітки
і тут дорогу їй перетяли бої,
до мене підповзла...

М а й о р

Як прізвище її?

М и к о л а

Звуть Василюною, а прізвище... Не знаю.

Г е н е р а л

Фамілії, мовляв, ні в кого не питаю.
Це як у приказці.

М а й о р

Ви бачились не раз?

М и к о л а

Разів чотири-п'ять.

М а й о р

(до генерала)

Він потайки від нас,
без дозволу, тікав щоночі з батареї.

М и к о л а

Я не казав, що йду до дівчини тієї,
але мені було потрібно то в санбат
за ліками...

М а й о р

Але, коли ішов назад,
до неї завертав на цілу ніч?

М и к о л а

Це правда.

Г е н е р а л

Нехай розберемось. А поки що відправте.

М а й о р

А де це вартові? Покличте вартових!

Дзвонить телефон, майор бере трубку.

Схопили? Де? Коли? На самих вогневих?
Ведіть її сюди! Та щоб живу й здорову
доставили!

Г е н е р а л

А що?

М а й о р

Спіймали ту... «корову»...
(*В трубку*).

Ніяких обшуків!.. Не треба і дознань...
Нехай сержант веде, а ти на варту стань!

Г е н е р а л

Негайно сповістіть це лейтенанту Скубі!

М а й о р

Ось він.

Підходить лейтенант Скуба і два солдати, які
забирають Коваля.

Г е н е р а л

Що нового?

С к у б а

Розвідник, що на дубі,
в Кирейках вогники помітив уночі
і рацію засік. А наші приймачі
перехопили ось...

(*Розгортає папірець*).

Коли розшифрували,
то виявилось те, що німці готували
удар не на Катрань, а з Голубих Воріт
нас мали вибити, відрізати нам брід,
кільце оточення сьогодні розімкнути...
Щось перешкодило їм, видно.

Г е н е р а л

А чому ти
про це не доповів раніше?

С к у б а

П'ять хвилин,
як перехоплено цю звістку. Ні один
приймач радіограм більш не вловив —
ні слова.

Г е н е р а л

Так-так. А де ж ота ховається «корова»?

С к у б а

Розшукуємо слід. Її останній раз
в діброві бачили. Потрібно ваш наказ:
із чотирьох боків діброву прочесати.

Г е н е р а л

В твоєму голосі — ні болю, ні досади.
Це коштуватиме...

С к у б а

Товаришу комдив...

Г е н е р а л

...яких зусиль і втрат.

С к у б а

Що міг, я все зробив.

Г е н е р а л

Зусиль і втрат часу, а ще й немало крові.
Невже вона сидить в одній лише діброві?
Е, так ми зажемо самі себе в капкан:
чи не оголимо противникові план?
Щоб не затіяли, йому стає відомо.
У нашому тилу вона, як в себе дома.
Я танки ще не встиг до броду підвести,

як німці в той же день посилюють пости,
підтягують туди теж танки і гармати,
ескарпи ставляють...

М а й о р

А ми ніяк піймати
шпигунки не могли донині.

Г е н е р а л

Дивина!..

Ви переконані, що саме це вона?

М а й о р

Не переконаний, але надій не втратив,
що це один ланцюг.

Г е н е р а л

(до Скуби)

А я б вам от що радив:
якщо це не вона, цивільних залучіть
на пошуки її. Із них розкиньте сіть.

М а й о р

(до Скуби)

Дзвонили тільки що мені з дивізіону,
що там затримали бійці якусь персону.

С к у б а

Це не вона.

Г е н е р а л

Чому?

М а й о р

Ти думаєш?

С к у б а

Ні!.. Та

так низько не впаде. В тієї висота
далеко не така і значно ширші сфери.
Та бестія торік у Черчілля папери
із-під семи замків із сейфу потягла.
Майстриха на тонкі та на складні діла!
Ми знаємо її...

Г е н е р а л

Тому такі й безсилі?

С к у б а

Все буде зроблено. Вона вже при могилі
одною ніжкою стоїть.

Г е н е р а л

Ще не двома?

С к у б а

Не буду хвастати: на те підстав нема.

Конвой приводить Василицу. У неї в руках вузлик
і пара чобіт.

М а й о р

Сідайте!

В а с и л и ц я

Дякую.

Г е н е р а л

Що, завітали в гості?
Чи то з Німеччини тікаєте?

В а с и л и н а

Ні, просто
навідати прийшла знайомого.

М а й о р

Кого?

В а с и л и н а

Свого спасителя, коханого свого.
Вам поклонитися прохали наші люди:
ви врятували нас від каторги й огуди.
Тож від усіх людей із Голубих Воріт
прийміть низький уклін, подяку і привіт.

(Кланяється).

С к у б а

Ви звідти родом?

В а с и л и п а

Так.

С к у б а

Що робимо?

В а с и л и н а

Нічого...

Стягаємо колгосп. Сказати б, із старого
лицюємо нове, зшиваємо латки.
Погано із тяглом: усього три бички.
І жодного коня. Ні трактора, ні жатки,
ні чоловіка... Все, що не зови,— солдатки:
до всього звиклися: до ціпа і коси.

Г е н е р а л

А як з коровами?

В а с и л и н а

По дві, по три кози
тримаємо... Корів щось є, та небагато.

М а й о р

Хто вам знайомий тут?

С к у б а

Як прізвище? Як звати?

В а с и л и н а

Микола, в чоботях з брезенту чи сукна.

М а й о р

А прізвище?

В а с и л и н а

О...

М а й о р

Як?

Г е н е р а л

Не знає і вона.

Забула прізвище спитати? Хто він? Що він?

В а с и л и н а

Красивий, молодий, що на Катрані човен
із німцями тоді снарядом потопив,
чотири танки сам біля млина підбив.

Г е н е р а л

Хто ж він?

В а с и л и н а

Я здибала його біля гармати.
Він був один живий. Товариші солдати
лежали трупами. Не вірилось очам,
що можна одному так битися...

Г е н е р а л

Що — сам
гармату наведе, зарядить і стріляє?

В а с и л и н а

Здається, ворог сам навмисне підставляє
для нього човен, танк чи ще якусь мішень.
Такий порив завзять, такий порив натхнень
властивий не завжди й поетові, їй-богу.
Не здобував — творив Микола перемогу.
Мені здалось тоді, що він прийшов з легенд,
він управляв огнем, як хором диригент.
То гаснули, то знов горіли очі карі
неначе в забутті...

М а й о р

Ви з ним були у парі?

В а с и л и н а

Так. Я ішла в Катрань...

Г е н е р а л

Це ж подвиг!.. Ну й орли!

М а й о р

Товаришу комдив, ми досі не могли
установити, хто...

Г е н е р а л

Чия стріляла зброя?

Реляцію в Москву готуйте — на Героя.
Покличте Ковалю.

М а й о р

(до вартового)

Покличте Ковалю.

Погони й ремінь хай одягне.

С к у б а

(до генерала)

Я здаю

спостерігав тоді із вашим ад'ютантом
за тим побойцем, обидва ми талантом
наводчика були захоплені.

Г е н е р а л

На жаль,

його забули всі!

Входить К о в а л ь.

В а с и л и п а

Миколо, ти — Коваль?

М и к о л а

Коваль...

В а с и л и н а

На прізвище?

М и к о л а

Коваль... А в чому справа?

Ти як потрапила?

Г е н е р а л

От бач, яка цікава!
Ти комсомолец?

М и к о л а

Так.

Г е н е р а л

Так ти ж у тім бою...
Рекомендацію до партії даю.
(Знімає свій орден Червоної Зірки і вручає Миколі).
Це поки що...

М и к о л а

Служу Радянському Союзу!

В а с и л и н а

Якби мені такий сюди на синю блузу,
умерла б... Від села я принесла привіт
солдатам, а тобі ще й пару цих чобіт.

Г е н е р а л

(розглядає чоботи)

Добрячі, донесуть, напевне, й за Берлін.
Ти, дівчинко, іди й передавай уклін
сусідам, родичам — усім односільчанам.

В а с и л и н а

(до генерала)

Не розлучайте нас — коханої з коханим.
Пошліть мене туди, на батарею, з ним.
Як батька, вас прошу... Піду в огонь і дим.
Я все робитиму: носитиму снаряди,
від кулі захищу. Я буду вмерти рада
у нього на очах, як ті товариші.
Благаю вас, молю!..

Г е н е р а л

Так, у твоїй душі
любов із доблестю з'єднались не для жарту.
Що ж, розлучати вас, можливо, і не варто.
На батарею?.. Ні!.. Ти в снайпери іди.
Там разом будете хоч, може, й не завжди.
Але повернешся ще в Голубі Ворота.

(До Скуби).

Як ти гадаєш, їй там знайдеться робота?

С к у б а

Можливо...

В а с и л и н а

Тільки ж я із рідними всіма
вже попрощалася. Незручно...

Г е н е р а л

То дарма.

Входить Шилик, вітається.

Добрідень, інтендант. Чого такий червоний?
З боклагів потягнув?.. Скажи-но, скільки коней
у нас нестрєвих, але таких, що в плуг
ще можна б запрягти?

Пауза.

Ти часом не оглух?

Ш и л и к

Ні, я не випивши... Все чую, генерале,
ви знаєте самі, яке життя невдале
спіткало Шилика... Не вигадки, не сни:
дружина зрадила у перший день війни
і геть світ за очі із іншим дременула,

а Шилика свого покинула, забула.
І він четвертий рік живе, як холостяк.
Над ним і глумить, й кепкує з нього всяк.
Ви знаєте самі — педоліків, помилок
у нього не було.

Г е н е р а л

Що ж вимагає Шилик?

Ш и л и к

Не вимагає, ні. Він вельми просить вас,
щоб ви на тих базік та видали указ:
щоб справедливість їм злі язика присікла,
а щоб ніхто не смів оскалювати ікла,
озбройте Шилика правами на любов.
Я санітарочку, вам кажучи, знайшов,
давно здружилися, одне одного любим,
взаємні почуття скріпіть законним шлюбом.

Г е п е р а л

Та що це? Не війна — суцільні весілля!
Ось п'ять хвилин тому женили Коваля.
І знов заручини — у Шилика?..

Ш и л и к

(вибігаючи за землянку)

Іренко!

Іречко, сюди! Чого ж ти так тихенько
стоїш собі сама?

Г е н е р а л

І що за бусурмен?
Забавний шалапут!

Ш и л и к

(веде Ірен за руку)

Оце моя Ірен.

І р е н

По-польськи то Ірен, по-вашому — Ярина,
Яринка Кук, сестра з...

Ш и л и к

Тепер моя дружина.

С к у б а

З санбату нашого...

(До Ірен).

Я пам'ятаю, ви
осколок вийняли в сержанта з голови
ще там, під Уманню. Цікаво, де він? Вжив?

І р е н

Так. Перевезений він до шпиталю в Бишів.

Ш и л и к

Якби зібрати всіх пораниених серця,
яким вдихнула знов життя людина ця,
то навіть у снігах від їхньої любові
цвіла б трояндою вона.

Г е н е р а л

Слова чудові.

Троянда не цвіте, коли шумить зима,
серед снігів листка зеленого нема.
Лише напровесні природа оживає:
троянда бруниться і соловей співає.
Отак, мабуть, і ви в передчутті весни,
тепер наближені до берега війни,
теж оживаєте... Я шлюб ваш узаконю.

(До Ірен).

І ви народите йому синка чи доню.
Ми всі радітимем дитині. Бо війна

не тільки на полях винищує. Вона
примушує людей бажання притупити,
дітей, що мали б світ побачити, убити
гіркими злиднями й розлуками. І світ
заповнює тоді безплідний пустоцвіт.

(До Шилика).

Тепер за діло.

Ш и л и к

Так.

Г е н е р а л

То скільки маєм коней?

Ш и л и к

Ми — забракованих? Аж семеро.

Г е н е р а л

Виконуй

усе, що накажу, негайно, до кінця.

Ш и л и к

Ми маємо з таких: лошицю, жеребця,
ще дві з лошатами — поранені — кобили,
безвухого коня, якого раз убили,
але, вночі вовків злякавшись, воскрес.

М а й о р

Догадливий.

Ш и л и к

Хто?

М а й о р

Їнь.

Г е н е р а л

Ну, Шилик, — без чудес.

Ш и л и к

Які ж тут чудеса? Кінь догадався справді,
що гризтимуть його.

Г е н е р а л

Так ось і тут збрехав ти.

Ш и л и к

Клянуся, не брешу: ми відтягли у ліс,
а він опівночі вернувся під навіс.
В обозі всі були здивовані та й вельми.

Г е н е р а л

Хмельницький говорив, що інтенданти —
шельми.
Віддай колгоспникам із Голубих Воріт
всіх коней, що назвав.

Ш и л и к

Погине кінський рід...

Г е н е р а л

Склади, як треба, акт. Ось їхня представниця.
(Вказує на Василю).

Ш и л и к

(розглядає чоботи)

За пару цих чобіт? І жеребця й лошицю?
А ще й з лошатами двох вороних кобил?
Безвухого коня?..

Г е н е р а л
Це вимагає тил
від фронту.

Ш и л и к
Господи! І що я зараз чую?
Здерімо шкури з них — я цілий полк озую.

Г е н е р а л
Роби, як велено!

Ш и л и к
Зроблю в один момент.
З'являється в артовий.

В а р т о в и й
Товариш генерал, до вас кореспондент,
з Америки, чи що.

Г е н е р а л
А! Я його чекаю.

М а й о р
Приготувати щось?

Г е н е р а л
Сніданок, склянку чаю.
(До вартового).

Скажи, нехай іде.
(До майора).

З далеких же країв
до нас він завітав, можливо, що й не їв.

Г о л о с Б е р е з і л я
Товариш генерал, ми рацію в діброві
знайшли...

С к у б а

Чого кричиш?

Ш и л и к

Бувайте всі здорові!

І р е н

(стримує його за руку)

Куди спішитися? Хвилипочку постій.

Ш и л и к

Удвох поснідаєм.

Г е н е р а л

Це що за лиходій
так розкричався там?

С к у б а

Порфіре, не вигадуй
дурниць та помовчи.

З'являються майже одночасно, тільки з протилежних боків,
Березіль і Джон Смоль в супроводі офіцера.

Г е н е р а л

(до Смоля)

Вітаю. Дуже радий.

І р е н

I welcome You *.

Г е н е р а л

Що?

---

* Вітаю (англ.).

С м о л ь

I welcome You.
Are we from one nest? *

І р е н

Ні, я в гімназії навчалась по-англійськи.

Ш и л и к

Від німців утекла із Польщі в наше військо.

С м о л ь

Джон Смоль — кореспондент Асошіейтед Прес.

Г е н е р а л

Давно?

С м о л ь

Чотири дні. Але яких чудес
я ще не бачив тут? Захоплений без міри
пейзажами війни! Солдати, командири
чудесні вояки! Я бачив, як вони
із розмахом яким...

Г е н е р а л

Пейзажами війни
захоплюватися дозволено воронам.

С м о л ь

Я щось не так сказав?

Г е н е р а л

О, ні. Ми не бороним
захоплюватися війною будь-кому.

---

* Ми з одного гнізда?.. (Англ.)

Вам — це екзотика. А нам, чия в диму
четвертий рік земля, де що не крок — руїна...

С м о л ь

В мепі великий жаль збудила Україна.

Г е н е р а л

...це біль зненависті, це сльози і любов.

С м о л ь

Прощу пробачення: я не туди зайшов.

Г е н е р а л

Туди чи не туди — це справа особиста.

С м о л ь

Скажіть, а скільки тут оточено нациста?

Г е н е р а л

Дивізія СС, багнетів тисяч шість
ще залишилося.

С м о л ь

О, це приємна вість.
Ще довго буде бій?

Г е н е р а л

Аж поки доколотим.
Ну, тиждень, може, два.

С м о л ь

А потім що?

Г е н е р а л

А потім
давай Німеччину! Дорога — на Берлін.

С м о л ь

О, так! Ударимо тоді з обох сторін —
ви звідси, ми звідтіль — і стиснемо у кліщі.

К у х а р ставить на стіл сніданок — термоси, кілька тарілок
і банки з консервами.

Г е н е р а л

Повинно бути так. Були б слова ці віщі.

(До кухаря).

Ти б не засмажив нам свіженького ляща?

(До Смоля).

Але, як бачимо, на жаль, одна кліща
залізну армію притискує зі Сходу,
а західна кліща, тій армії в угоду,
не рухається, ні. А вже давно капкан
вдушив би Гітлера.

С м о л ь

Якби ж не океан!

Відкрити другий фронт, звичайно, справа
наша.

Америку страшать укріплення Ла-Манша,
там кожен крок землі — фортеця чи редут.

Г е н е р а л

Ви думаєте, сил у німців менше тут?

С м о л ь

І ми чекаємо...

Г е н е р а л

Аж поки пересохне
Ла-Манш чи океан? Сто Гітлерів подохне!

С м о л ь

Я зупинюсь у вас на тиждень чи й на два.

Г е н е р а л

Будь ласка.

Шилик, Ірен, Березіль розходяться. Василина і Микола сідають на ящики трохи осторонь від землянки.

С м о л ь

А скажіть, я матиму права ходити вільно скрізь?

Г е н е р а л

Де для життя безпечно,
а де гуляє смерть...

С м о л ь

О, дякую сердечно.

Г е н е р а л

...туди не пустимо.

С к у б а

Я вам потрібний?

Г е н е р а л

Так.

С м о л ь

Ви відбиваєте у день по шість атак?

Г е н е р а л

Буває, що й по сім, буває, що й по вісім.

С м о л ь

А що за рацію ото знайшли під лісом?

С к у б а

Трофейна рація, зіпсована, стара.

С м о л ь

(дивиться навколо. До Василини)

Це ви полячка?

В а с и л и н а

Ні.

С м о л ь

А де ж ота сестра,
що по-англійському говорить?

С к у б а

У шпиталі.

Коли захочете проведемо.

С м о л ь

До Галі?

С к у б а

Так, тільки звуть її не Галею — Ірен.

С м о л ь

Чудово! Я ніде не чув таких імен.

Г е н е р а л

В Америці нема?

(Дістає кiset).

С м о л ь

Ви курите?

Г е н е р а л

Махорку.

С м о л ь

(дістає з кишені фугляр і виймає з нього люльку)

Ось подарунок вам — від куріїв Нью-Йорка.

Г е н е р а л

А що це? Люлька?

С м о л ь

Так.

Г е н е р а л

Ще, видно, й кістяна.

Спасибі.

С м о л ь

З кісточки гвінейського слона.

Мій прадід воював з тубільцями Гвінеї.

С к у б а

Вивозив, крім рабів, мабуть, і скарб із неї,
яким торгуєте, нівроку, ви й тепер?

З-за землянки виходить капітан.

К а п і т а н

Товариш генерал, прийшов парламентар
від німців.

Г е н е р а л

То зовіть. Яку сьогодні пісню
він проспівав нам? Про перемир'я?

Капітан виходить і скоро повертається з німецьким
офіцером, якому тут же розв'язує очі.

Скуба

Пізно.

Генерал

Капітуляція, припинення вогню —
чого це пізно? Ні. Розсудливих ціню...
Так що парламентар мені сьогодні скаже?

Парламентар

Високу маю честь: командування наше
уповноважило мене доповісти
і особисто вам вручити два листи.
Але насамперед я викладу умову,
яку повинні ви прийняти за основу.
Нам здався у полон ваш лейтенант — Орляк.

(Розкриває планшет).

Генерал

Мій син?.. У вас?

Парламентар

З одним єфрейтором.

Генерал

Як? Як?..

Від нього не було вістей щось більше року.

Парламентар

А ми його знайшли.

Генерал

Мій син живий, нівроку.

Петро живий!

П а р л а м е н т е р

(*передає листа*)

Тож вам зустрітися пора.
Сьогодні ж. Тільки...

Г е н е р а л

(*читаючи листа*)

Що?.. Ви... Ви мого Петра...
Син знаменитого народного артиста —
єфрейтор Шумський — з ним.

П а р л а м е н т е р

Ми чесно, урочисто
вам обіцяємо вернути в певний час
обох їх. Та зробіть ви послугу й для нас.

Г е н е р а л

Це що за послуга?

П а р л а м е н т е р

На Чорну Перелогу
через Малу Катрань відкрийте нам дорогу,
щоб ми з'єдналися...

Г е н е р а л

Із армією? Це
за сина викуп?

П а р л а м е н т е р

Так.

Г е н е р а л

Ми розімкнем кільце —
і буде син живий?

П а р л а м е н т е р

Т а к .

Г е н е р а л

Т а к ? М о я д и т и н а
у р я т у в а т и в а м д и в і з і ю п о в и н н а ?
З а н а д т о ! . Х о ч е т е , ч е р е з г о д и н и д в і
п р и п и н и м о в о г о н ь — в с і б у д е т е ж и в і .

П а р л а м е н т е р

А щ о р о б и т и н а м ?

Г е н е р а л

Н е г а й н о с к л а с т и з б р о ю .

П а р л а м е н т е р

Н а м ф ю р е р н а к а з а в : н е п р и п и н я т и б о ю
а ж д о о с т а н ь о г о . . .

Г е н е р а л

Я м а ю т е ж н а к а з :
і з ч о т и р ь о х б о к і в д о к о л о т и т и в а с .
Х т о з б р о ї н е с к л а д е , в і д н е ї ж і п о л я ж е .

П а р л а м е н т е р

Я к щ о н е з г о д н і в и , к о м а н д у в а н н я н а ш е
в і д п о в і д а л ь н о с т і т е п е р н е п о н е с е
з а с и н о в е ж и т т я .

Г е н е р а л

А х т о ж ? О ц е і в с е ? . .
С к а ж і т ь ф о н Б р а х т е р у , с в о є м у г е н е р а л у ,
щ о п о л о н е н и х я н е к и д а в н а п о т а л у .
З а с и н о в е ж и т т я в і д п о в і д а є в і н .
В е р н і т ь ц е й л и с т й о м у . А с и н у — м і й у к л і н .
К а п і т а н з а в ' я з у є о ч і п а р л а м е н т е р у і в и в о д и т ь .

М а й о р

Умова...

Г е н е р а л

Синку мій! Бач, тисячі бандитів
звільнити маєш ти... Себе я б зненавидів.
Довідавшись про це, прокляв би ти мене.
Через багато літ Вітчизна прокляне
в анналах зрадників.

М а й о р

Звірячий ультиматум.

Це провокація.

Г е н е р а л

Ні, син під Сталінградом
потрапив у полон минулої весни.
А привезли його на літаку вони.
Віднині літакам уже сідати ніде.
Хто зброї не складе, з «котла» живим не піде.

С м о л ь

Жахливо, як же там себе тримає син?
У вас багато їх?

Г е н е р а л

Кого? Синів? Один.
А як тримається? Як всі радянські люди
в катівні, таборі, на шибениці — всюди...

С м о л ь

Ви, бачу, стримані. Коли б оцей удав
сказав таке мені, у пику зразу б дав.
Я нашим читачам про подвиги героїв
розповісти б хотів.

Г е н е р а л

(показує на Миколу й Василю)

Так он вони. Розкроїв
із нею у бою шість танків на шматки.

С м о л ь

(до Миколи)

Дай руку, містер! Ой, такої ще руки
не зустрічав. Тяжка. Це новина для мене.
А це його сестра?

Г е н е р а л

Ні, містер, наречена.
Сьогодні женяться.

С м о л ь

Ще краща новина.

Мене, та що мене, Америку вона
здивує, потрясе найбільшим землетрусом.
Весілля на війні.

Фотографує Миколу самого, потім разом з Василюю.

Г е н е р а л

Прошу, поїсти мусим.
(Показує на стіл).

Щоб легше й певніше ходити по землі.
Що ж, можна й справити весілля — у селі.

С м о л ь

Ні, я уже поїв. Спасибі за сніданок.

Входить офіцер.

Г е н е р а л

То, може, пройдете до тилкових землянок?
Там полонені.

С м о л ь
Герман?.. О!

Г е н е р а л
Погомоніть.

С м о л ь
Чудово. Дякую.

Смоль і офіцер зникають.

Г е н е р а л
Так що?

С к у б а
Я мимохідь
у голосі його піймав тоненький натяк,
коли він говорив по-своєму.

М а й о р
А я так
щось теж відчув, але...

Г е н е р а л
Але — ні бе ні ме.
Їому той натяк був? На що?

С к у б а
Напівніме
слівце прорвалося.

Г е н е р а л
А що це означає?
Як, може, наше «гей» або «ага» буває?

С к у б а

В американської розвідки шифри є
подібні щось до цього.

Г е н е р а л

(сідаючи до столу і жестом запрошуючи інших)

Ти своє:

підозри, сумніви, де все це непотрібне,
де ж небезпека, там у СМЕРШа око сліпне!
За тридев'ять земель приїхав чоловік
шпигунити, чи що? Дивися в інший бік.
Йому сенсації: героя для портрета,
пригоду, явище давай, на те газета.

Чується стрілянина, гул якої наростає.

М а й о р

Я теж так думаю.

Г е н е р а л

Е, лейтенанте, ні!
Для нас Америка — союзник по війні.

С к у б а

Союзник на словах: ніякої підмоги.
Четвертий рік у нас розходяться дороги.

Г е н е р а л

Але ж обіцянки, запевнення дає...

С к у б а

І люльку?..

Г е н е р а л

Люлька теж — підмога, як не є.
Мене її димок підтримує морально.

С к у б а

Так вік у вік димить раба колоніальна —
душа гвінейського народу: жар з вогнем
прибитий попелом, як воля тягарем.
Підозра, сумнів — це не кара.

Г е н е р а л

Нащо ж лізти
тоді куди не слід? Не всі ж капіталісти
нам вороги, щоб їх жахатись, як вогню.

С к у б а

Усякий може з них підкласти нам свиню.

Дзвонить телефон, майор слухає.

М а й о р

Товариш генерал? Тут. Вас до телефону.

Г е н е р а л

(бере трубку)

Як? Вийшла на Катрань? Прорвали оборону?

(Розгортає карту).

Тоді пускай у хід шрапнель або картеч.

Так. Перегороди йому дорогу втеч.

Я зараз буду там.

*(Кладе трубку, говорить до Скуби,
вказуючи на карту).*

Ну, диво, слово честі.

Я тільки вчора зняв на цьому перехресті
два кулемети, як сьогодні в той пролом
вже хлинув батальйон піхоти.

М а й о р

(показуючи на карту)

Під селом
обстріляно резерв полковника Хвостова
таким вогнем, що геть...

Г е н е р а л

Оце твоя «корова»
таке викоює. Півмісяця вона
товчеться по тилах.

С к у б а

Тут не моя вина.

Стрілянина посилюється.

Г е н е р а л

Ну що ж, про це ведем розмову не останню.
Спішім! Занадто вже тривожно під Катранню.
Майор і Скуба йдуть. Генерал згортає карту.

М а й о р

Я зараз на СП до Чурди проберусь.

Г е н е р а л

(сам)

Ах, краще б я не знав, що є живий Петрусь!
Тож недарма його чекає досі мати.
Як можна вирвати? Як можна врятувати?

М и к о л а

(підходить до генерала, за ним Василина)
Дозвольте. Накажіть. Попробую... Нехай
вони погрожують. Через передній край
зумію перейти.

Г е н е р а л

Щоб визволити сина?

Це подвиг.

М и к о л а

Подала цю думку Василина.
Обов'язок велить...

Г е н е р а л

(до обох)

Я дуже вдячний вам.
Але...

М и к о л а

...допомогти.

Г е н е р а л

...ще поміркую сам,
чи можна вирвати, чи можна врятувати.

В а с и л и н а

Як син повернеться, ото зрадіють мати!

ДІЯ ТРЕТЯ

Садиба Турів. Біля хати Микола й Василина.

М и к о л а

З двохсот п'ятдесяти вціліло сто дворів?

В а с и л и н а

І майже кожен двір доценту погорів.
Все опустошено: садочки й огорожі...

Микола

Не говори: все видно, мов сторожі,
над цеглою печей біліють комиши.

Василина

Хіба не мертвяків нагадують вони?
Коли настане ніч, тоді, повіриш, наче
на кожному із них мала дитина плаче.
Але насправді то викрикують сичі.
Ні, ти не знаєш, як тут сумно уночі!
Заходить сонечко — всі люди завмирають.
Ніде на вигонах дівчата не співають,
нема охоти в них — і гулянок нема.
Похмурі Голубі Ворота, як тюрма.
Веселими були колись мої Ворота.
Веселощі тепер з них вижила скорбота.

Микола

Скажи мені, чого так названо село?
Чи голубих воріт багацько тут було?

Василина

Ні, зовсім не тому. Тут шлях на Дике Поле
давним-давно лежав. Усе невільне й голе
по ньому від царя тікало крадькома,
від злої панщини, від ляха. Між двома
отими горами ворота аж сіяли,
високі, голубі. І куренем стояли
там запорожці. Хто б з неволі не утік
до тих воріт, ставав той звільненим навек.
Вони завжди були для втікача розкриті.

Микола

Ага!.. Так це ж оті славетні, знамениті
Ворота Вольності, шляхи погонь і втеч,

де наших пращурів щербився добрий меч.
Послухай, зіронько, послухай, Василю:
так може статися, що справді я загину
і вийдеш заміж ти удруге...

У дверях сіней з'являється Скуба.

В а с и л и н а

Кинь, повік
не збутися цьому!

М и к о л а

І буде чоловік
у тебе лагідним і добрим, і відомо
для тебе стане те, що я повік додому
до тебе не вернусь. Ти не ходи в журбі,
лише постав отут ворота голубі,
нехай вони для всіх відчиненими будуть,
до тебе зайде хтось, про мене згадку збудить.
Якщо ж...

В а с и л и н а

Миколо, кинь! Я певна, що з війни
повернемося ми обоє.

С к у б а

Ось вони!

За Скубою виходять Березіль, Ламаш, Туриха та
ще кілька солдатів і офіцерів.

В а с и л и н а

Такі ворота вдвох поставимо, як треба,
і пофарбуємо, а чим? Блакиттю неба,
і будку зробимо для сизих голубів.

Микола

Послухай, щось тобі сказати ще хотів.
Якщо тебе, гляди, в житті спіткає лихо,
і буду змушений з другою мирно, тихо
я коротати вік, хай що б там не було
ворота голубі, найкращі на село,
поставлю я тоді. І, як любов Миколи,
на них ясна блакить не вицвіте ніколи.

Василина

(оглядаючи людей)

Вже всі зібралися, диви!..

Микола

Лише один,
як бачиш, не прийшов.

Василина

Хто?

Микола

Генералів син.

Василина

А де він?

Микола

Десь отам, закутий, у катівці...

Василина

Адже ж були чутки...

Микола

А!.. Всі вони сумнівні:
що ніби він пропав, що ніби він утік,
що ніби служить їм... То вигадки базік.

Гнітить мене тягар узятих зобов'язань:
пообіцяв — зроби!.. А він і досі — в'язень:
Ірен довідалась.

В а с и л и н а

Ірен? Ота сестра?

М и к о л а

Так, так. Із нею ми врятуємо Петра.
Але про це, дивись, — апічичирк, ні звуку.

В а с и л и н а

Я зрозуміла все. Ненавиджу розлуку.

Т у р и х а

Чого це ви людей сторонитеся вдвох?

С к у б а

Не заважайте їм.

Б е р е з і л ь

Який переполох:
згубили Шилика, капрала.

С к у б а

Інтенданта.

Б е р е з і л ь

(до Турихи)

Еж, і дочка у вас!

Л а м а ш

Не дівчина — троянда.

Б е р е з і л ь

Але ж які на тій троянді колючки!

Л а м а ш

Порфіре, ти старий для їхньої дочки.

Б е р е з і л ь

Еж...

Л а м а ш

Що?

Б е р е з і л ь

Так... Раз вона...

Л а м а ш

Колись тебе вколола.

Б е р е з і л ь

Ті колючки на ній вже обчухрав Микола.

С к у б а

Троянда? Це не те.

(До Василини).

Ви справжній скарб землі.

В а с и л и н а

Не думалось мені, що й ви на слово злі.

С к у б а

Я злий? Це заздрощі трясуть мене, як трясця.
Вітаю.

(Тисне руку, показуючи на Миколу).

Знав, кого він вибрати для щастя.

Т у р и х а

А той Микола хто? З якої сторони?

Л а м а ш

Із Баришівки він.

(Показує на Березіля).

З ним земляки вони.

Т у р и х а

Це із-за Києва?

Б е р е з і л ь

Еж ви повинні зятя
уже тепер, як власні пальці, знати.

Т у р и х а

Кого?

Б е р е з і л ь

Зятька свого.

Т у р и х а

Який у вас язик!

У неї є сільський — Іванко Січовик...

От шкода, що з війни хлоп'я прийшло

безруким,

але нічого.

У двір із скрипкою і торбою за плечима заходить, як на-
осліп, Ю р о д и в и й.

Б е р е з і л ь

Ну!.. Дам лиха закаблукам!

Заграй, дідусю, нам.

Ю р о д и в и й

У животі — бурун.

Тож слухай музику моїх кишок — не струн.

Я з пекла сатани прийшов у рай — додому.

Молімось господу за Гітлера святому,
а щоб сказився він! Це він тут виграє.

(Хапається за живіт).

Це пузо на тобі, ти ж дай мені своє.
Тоді заграємо, а може, й затанцюєм.
Я кирпу задеру, ходитиму буржуєм.
Ти скорчишся отак, як запитання знак.

Туриха щось шепоче Василюні. Та підходить до Юродивого
і веде його до хати.

Б е р е з і л ь

На слово молодець, а до роботи як?

Ю р о д и в и й

Це ще побачимо...

(Зникає з Василюною в хаті).

С к у б а

(До Турихи)

Він ваш? Односільчанин?

Т у р и х а

Цей божевільний? Ні, та це якийсь прочанин,
як німці геть пішли, з'явився у селі.
Живе, аби людей густіше на землі.
Нікому ні добра, ні зла нема від нього.
Заграє інколи та все благає бога,
щоб смерть послав йому.

Чується цокання копит.

Л а м а ш

Нещасний чоловік.

Т у р и х а

А скільки бродить їх, таких сиріт, калік!
Раніше не було. Війна їх наплодила.

Цокання кошит стихло.

Г о л о с

Отут і прив'яжи та повиймай вудила,
нехай почешуться та пожують сінця.

Входить Ш и л и к з двома великими пакунками.

Ш и л и к

Хай вашим radoцaм не буде і кінця!
Наш батько генерал завізував весілля.
На фронті тишина, говорить, та й неділя
сьогодні випала, нехай, говорить, там
народ гуляє, п'є, говорить, може, й сам
навідаюся десь під вечір... Ну, герої,
придане молодий ось має. З молоді
належне візьмемо. А де ж вона сама?
Я бачу, крім бояр, нікого ще нема.

(До Турихи).

Ви — мати? Мій уклін. А де світилки, дружки?
Не підготовлено? Все зробим самотужки.

Приходять І р е н і С м о л ь з кількома пакунками.

Ш и л и к

Аж ось одна вже є.

(До Ірен).

Ти будеш за сестру.

Т у р и х а

І що тут діється, ніяк не доберу.

Смоль лагодить фотоапарат, йому допомагає Ірен.

Ш и л и к

Що?.. Ми вінчаємо героя й героїню.

З хати виходять Юродивий і Василина.
Шилик бере Миколу за руку і підводить до Василини.

Так. Пригорнітеся. Вітаю вас уклінно.

Смоль фотографує.

Т у р и х а

Весілля в час війни?.. Анцихрист же он там.
Глядіть, ще як смальне, то дасть весілля вам.

Ш и л и к

Його там стілечки.

Т у р и х а

А все ж доба тривожна.

Б е р е з і л ь

Так що? Весілля — ні?

Т у р и х а

Ні. Так гуляти можна.

Ш и л и к

Наш батько генерал вітати вас велів.
Та, на великий жаль, я не знаходжу слів,
як дякувати вам за добру Василину,
що викохали ви? В бою за Батьківщину
не збогузила, не схбила вона.

Т у р и х а

Вона була в бою? Оце ще повина!

Ш и л и к

А ви спитайтесь її або Миколу.

Т у р и х а

За це ви дякуйте своєму комсомолу.
Він так виховував.

С к у б а

І комсомолу й вам.
Ось піде з нами...

Т у р и х а

Як?.. В окопи?.. Не віддам!
Нікуди не пущу!

Ю р о д и в и й

Таке веління боже,
йому перечити не треба, не допоможе.

Т у р и х а

(хреститься)

Як? Я самісінька лишуся? Боже мій!

Ю р о д и в и й

Велінню божому перечити не смій.

Т у р и х а

А як уб'ють її? Я зараз умираю.

Ю р о д и в и й

То забере і вас її душа до раю.

В а с и л и н а

Не бійтесь, матінку: піду і повернусь.
Ми вже домовились про це.

Ю р о д и в и й

(до Березіля)

Але чомусь

ти, хлопчику, притих і вусом не моргаєш.
Заграло в животі?

Б е р е з і л ь

Тому, що ти не граєш.

Ю р о д и в и й

Ти що полюблюєш: кадриль чи краков'як?

Б е р е з і л ь

Ушквар нам гопака.

Ю р о д и в и й

О, це плигає всяк.

Юродивий грає. Березіль та Ірен танцюють. Туриха, Васи-
лина, Шилик і Ламаш беруть пакунки і йдуть до хати.

На музику збираються дівчата, хлопці, жінки, дід
Грицай та дід Ходко.

І в а н к о прийшов з бубном і сопілкою. Коли затихає музи-
ка, з хати вибігає В а с и л и н а, за нею Ш и л и к.

В а с и л и н а

Іванку, друже мій, давай хоч на прощання
ми потанцюємо.

І в а н к о

І вперше, і востаннє.

Смоль фотографує.

В а с и л и н а

Ти думаєш?

І р е н

(стає біля Юродивого і шепче йому щось на вухо; той кидає в знак згоди і грає вальс)

Та я ж не це прохала вас.

Ю р о д и в и й

Як? Проще, пані, ви прохали грати вальс, оці божественні мелодії.

І р е н

Ні, польку.

Ю р о д и в и й

Полячки люблять нас, мужчин, збивати
з толку.

(Продовжує грати вальс).

Після танцю дівчата оточують Василю і надівають на неї вінок з барвистими стрічками, а Миколі приколюють до грудей букет. Смоль фотографує.

П і с н я д і в ч а т

Поцілуй Миколу, Василю,
бо віднині ти — його дружина.
Ти єдина у своєї мамці,
з її двору підеш рано-вранці.
Стели, мати, найдорожчий килим,
Хай дочка іде по ньому з милим.
Стели, мати, килим від порога,
хай легкою буде їм дорога.
Посій, мати, край дороги жито,
діти будуть у достатку жити.
Виходь, мати, за ворота в пору,
щоб дочка не обминала двору.

П і с н я х л о п ц і в

Ширше коло, ширше коло!
Зви, Миколо, зви, Миколо,
до музики молоду,
щоб розвіяти біду.

З нею ти через окопи
дотанцюєш до Європи
під гарматний барабан
і не будеш мати ран.

Серед грому, серед бою —
буде скрізь вона з тобою,
де б не їхав, де б не йшов,
збереже тебе любов.

У Берліні в час дозвілля
догуляємо весілля.
Хай узнає цілий світ
чим закінчився похід.

Дівчата й хлопці беруться за руки і, утворивши коло на
все подвір'я, приспівують.

У Берліні в час дозвілля
догуляємо весілля.
Хай узнає цілий світ,
чим закінчився похід.

Смоль фотографує.

Ш и л и к

Оце так правильно! Оце так молодці!

Т у р и х а

Та швидше збудуться нехай бажання ці.
Я ладна видати дочку насправді заміж.

Аж чудно робиться, сама всього не тямиш —
до чого що і як...

Ю р о д и в и й

До чого що і як?

Я знаю, гратиму в Берліні краков'як,
по носі Гітлера пройдуся волосінню
і звергну чмиханія, подібне голосінню.
А потім застромлю йому у пельку смик,
хай висолоплює розбреханий язик,
рука ніжнесенько по ньому смик просуне.
Язик до самої Америки доплюне,
на пана містера він страху нажене:
хто переляканий, тому ягня страшне.

С м о л ь

Що розваріякався? Умовкни, голодранець!
Геть!

Ю р о д и в и й

Чули? Чмиханія злякався американець,
щоб раптом статуї Свободи не здуло.

С м о л ь

Ви ображаєте.

С к у б а

Щоб ясно вам було,
з ким справу маєте, змініть про нього думку.

С м о л ь

А?.. Дивуватися не варто недоумку.

Туриха запрошує всіх до господи. Залишаються на колодах
тільки діди. Ірен та Юродивий ідуть останніми.

Ю р о д и в и й

Мотопіхотний полк дивізії СС,
який на виручку ішов до нас, увесь
Хвостов із Чудрею розбили в Білій Пущі.
Ти Скуби стережись, то очі всевидючі.

І р е н

Розшукує тебе він, як овечку вовк.

Ю р о д и в и й

Я нині так зроблю, щоб назавжди замовк.
Як тільки зникну я, зникай і ти негайно.

І р е н

Підозри ти ж, дивись, найменшої не дай-но.
А що ти зробиш тут?

Ю р о д и в и й

Що? Справжню крутоверть.

І р е н

Не смій і думати!

Ю р о д и в и й

Смерть комуністам! Смерть...

І р е н

Ти що вигадуєш? Це божевілля!

Ю р о д и в и й

Помста!

Щоб не було тебе!

І р е н

Це приступ віроломства.

Ю р о д и в и й

Координати є?

І р е н

Сімнадцять сорок три.

Там штаб дивізії.

Ю р о д и в и й

(побачивши в дверях Василю)

До рідної сестри,
до Василючки йде запорожець в гості.

І р е н

Ви — запорожець?

Ю р о д и в и й

Ай! Полячки всі від злості
вмирають, бісяться. А чим я не козак?
Весілля грав кому? Хай платить. Так?

В а с и л и н а

Так, так.

Всі троє зникають у хаті, звідки чути гомін та вигуки. З-за хати появляються Грицай і Ходко.

Г р и ц а й

В Турихи, подивись, як уродила вишня.

Х о д к о

Та ягоди які!

Г р и ц а й

Ще не минуло й тижня,
як німця вигнали із Голубих Воріт,
а дихається легше.

Х о д к о

Інший світ.

Щоб зараз німець був, ти б вишні й не помітив.

Г р и ц а й

І не помітив би. І що таке — ні квітів,
ні птахів, ні дітей не помічав тоді?

Х о д к о

Залізо винне — брат людській біді:
Понаробляли з нього стільки зброї...

Г р и ц а й

Нароблять ще страшнішої — нової.
Коли я в ту війну...

З хати вибігає Березіль.

Б е р е з і л ь

Де музикантик? Де?

Г р и ц а й

У хату тільки що...

Б е р е з і л ь

Ото щеня руде,
куди сховалося? Під лавкою, під піччю?
Миколо, поштирхай по закутках паліччю.
Що за оказія? Нема ніде? Мовчить.

Т у р и х а

(з сіней)

Ти на горище глянь: він там почує, спить.

Ю р о д и в и й

(в сінях)

Ось — я, спускаюся із хмари, був у бога.
Ні, грішного туди не доведе дорога.

(Виходить і непомітно зникає).

Г р и ц а й

Коли я ту війну попався у полон,
таки ж до німця, все, бувало, наче сон:
тюрма і не тюрма. Як вистоїш над горном
та з кузні виглянеш — здається й сонце
чорним,
і квітка чорною — така-то тьма в очу.
Бувало, свіжою водичкою змочу
набряклі, як бруньки, розпалені повіки.
Їормиги-каторги, вмиратиму, повіки
вже не забуду, ні.

Х о д к о

Це ж після того ти
був ледве не осліп?

До дідів підходить С к у б а.

С к у б а

А де мені знайти
Михайла Грицяя?

Х о д к о

Знаходити не треба:
про вовка змовка. Га? А вовк той — біля тебе.

Г р и ц а й

Так ось ви бачите Михайла Грицяя.
Чим послужити вам?

Скуба

У вас яка сім'я?

Грицай

Дочка, вже замужем, та четверо онуків,
а зять на фронті десь. Із-під Великих Луків
прислав листа: в шпиталі він... Такі діла...

Скуба

Дочка переклад нам зробити б не могла
з німецької?

Грицай

Вона? Папери, фотознімки —
усе перекладе: родилася від німки.
У цьому грамотна.

(До людей, що в сінях).

Гукніть мою дочку!

Виходить Лисавета.

Ходко

Он Лисавета йде.

Лисавета

А що вам, таточку?

Скуба

Мені потрібні ви.

(Відводить її набік і тихо розмовляє).

Березіль

Охайна молодиця!

На ніженьки такі приємно подивиться.
Не гірко з рук її своїх попити сліз.
Куди ж її лихий від мене геть поніс?

Скуба й Лисавета повертають за хату.
Слідом за ними йде Василина.

Х о д к о

Солдат?..

Г р и ц а й

Солдат! Колись і ми були такими ж.

Х о д к о

На залицання прав у нього не віднімеш.

Б е р е з і л ь

Ви правду кажете: оце єдине з прав,
якого не просив ні в кого і не крав,
отож і задививсь на вашу Лисавету.

Х о д к о

Служивий, розкажи, хоча б і по секрету:
в оточенні тут хто: чи вороги, чи ви?
Куди не подивись — окопи та рови.
В Кирейках німці?

Б е р е з і л ь

Еж.

Х о д к о

А в Затенетті наші.

Це як же так?

Б е р е з і л ь

А так, що отакої каші,
як тут заварено, ще не було ніде:
війна з оточення в оточення іде.

З хати вибігають Г р е п та Ш и л и к.

Ш и л и к

Ірен, куди ж це ти?

І р е н

Он червоніє цвіт.

Ой, маківки... Нарву...

Б е р е з і л ь

Не випущу з воріт!

І р е н

Я...

З хати виходить Туриха.

Т у р и х а

Просимо до столу.

(Дідам).

Ви — чи не сусіди?

Г р и ц а й

Сусідам добре й тут. У хаті сісти ніде.

Шилик і Березіль обступили Ірен.

Ш и л и к

Незручно! Як же так?

І р е н

Мій Шилику, повір,
щось нудно...

Б е р е з і л ь

Плач не плач — не випущу за двір!

Т у р и х а

У мене від нудьги є дуже гарне зілля.

Втрюх силоміць тягнуть Ірен до хати. За ними йдуть і діди.

Г о л о с Ш и л и к а

А де ж це молода? Ну що це за весілля?

З виттям наближається звук пострілу. Біля хати вибухають снаряди. Почався артилерійський наліт. Люди в замішанні витикаються на поріг. Першою вискочила Ірен і тут же падає. Її схоплюють і несуть, зачиняючи двері. Чути, як сиплються шибки. В хаті — крик, стогін. Вибухи стихають. З-за хати повзе чорний густий дим. Подвір'я німе й пустинне. В диму бовваніє тільки силует В а с и л и н и. Вона руками закрила обличчя і стоїть непорушно. Потім повільно простягає руки і ловить порожнечу.

В а с и л и н а

Як темно... Смерклося. В ушах війна гуде.
Та що це?.. Очі де? Ти, світе білий, де?

(Нагикається на вишню).

Куди я забрела? Мабуть, на вишню прямо?
Мамусю!.. Я сліпа, сліпа. Рятуйте, мамо!
Нема очей моїх, і сонця вже нема.

(Кілька разів обходить вишню).

Миколо, де ж хоч ти? Нікого. Тьма, тьма,
тьма...

(Спотикається об колоди, падає).

С к у б а

(вибігаючи з-за хати)

Де Юродивий? Га?.. Це хто там? Василина?
Що з нею? Ранена? Убита?

Д і в о ч и й г о л о с

Як причинна,
вона блудила тут. А потім бачу — бух...

Всі з хати поспішають на подвір'я до Василини.

Т у р и х а

Ой лишенько...

С к у б а

Вона втрачає зір і слух.

С м о л ь

(у нього пальці лівої руки перев'язані носовичком)

Де фотоапарат? Признайтесь, громадяни!

Хто вкрав?

Б е р е з і л ь

Еж оно-но стирчить у вас у штанях.

С м о л ь

(розперізує штани, витягає апарат і фотографує)

Оце така війна? Весілля на війні.

Весілля — похорон. Гіркенько щось мені.

Т у р и х а

Устань же, рибонько, устань, золотопера.

Поглянь...

С к у б а

Товариші солдати, офіцери,
за мною. Де Ірен? Пошліть її в санбат
за лікарем.

Ш и л и к

Вона поранена.

(До Іванка).

До хат

ген-ген отих біжи по лікаря й машину.

За Скубою пішли всі військові, крім Миколи.

В а с и л и н а

Як поночі... Забудь, Миколо, Василину.
Нарізно житимем. Така моя судьба.
Мамусю, десь була в нас фарба голуба.
Сьогодні прошу вас, ворота пофарбуйте.
Миколо, ще мене востаннє поцілуй ти.
Хай інша, ні, не я, обрадує твій рід.
І фарбою небес не попсуєш воріт.

М и к о л а

*(тримаючи руку Василяни; вона помацки
розшукує його обличчя)*

Так, Василичко, не говори. Для тебе
не фарбу, дві зорі дістану — очі — з неба.
Усе життя мені світитимуть вони,
дві зіроньки.

(Поцілувавши Василяну, біжить навздогін Скубі).

Т у р и х а

А ви, сини мої, сини,
мої заступники, тікаєте куди ви?
Не рвіть пшениченьки з невижатої ниви,
не толочіть її, не кидайте снігам —
сестру свою на злу поталу ворогам.

Люди виносять подушку й ліжко, ставлять біля хати і кла-
дуть на нього Василяну.

Входять генерал, офіцер і два солдати.

Г е н е р а л

Що трапилося тут?

Т у р и х а

(хреститься)

Оце таке весілля.

Анцихрист осліпив мою дочку.

С м о л ь

Звідсіль я побачив те, чого придумати не міг, — яка сенсація для читачів моїх!
Побачив, що війна — це душогубка дика: де заворушиться, так смерть — всьому
владика:
і сміху, і пісням, і тілу, і душі.
Жахливий артналіт на цьому рубежі
я вперше пережив... Ще трусяться коліна.

Г р и ц а й

Стріляв.

Л и с а в е т а

Хтось указав.

Г е н е р а л

Порядок. Дисципліна.

(До Смоля).

Ви теж поранені?

С м о л ь

Дряпнула манія
осколком пальці. Ах!..

Г е н е р а л

Болить?

С м о л ь

Ні ви, ні я
без лікаря, мабуть, не утамуєм болю.
Так ось де я пройшов по бойовому полю!

Г е н е р а л
(до Лисавети)

Хто указав кого? Не всі гуртом.

С м о л ь

Він бив

гарматами по нас.

Т у р и х а

Проклятий осліпив
мою дочку. Тепер не бачити ніколи
їй світу білого. Погасли, похололи
іскринки оченят.

Г е н е р а л

Ви — мати?

Т у р и х а

Боже мій!

Г е н е р а л

Не плачте.

Т у р и х а

Як же він, отой заклятий змії,
поверне сонце їм, очицям Василянки?
Були ж як небеса... Тепер, тепер — вуглинки,
потухли, не блищать. Сліпі вони, сліпі.
Ой, припиніть війну!

Г е н е р а л

Ви у такій жальбі
самі осліпнете — від сліз. Як тільки можна
їй повернути зір...

Грицай

Так б'ється мати кожна
за сином, донькою.

Смоль

Та ще коли одну...

Туриха

(До Смоля)

Так припиніть війну!

(До генерала).

Ой, припиніть війну!..

Смоль

Так я ж безсилий. Я...

Генерал

Не плачте. Ми припиним!
Припиним — і не тут, а десь аж за Берліном.

Доноситься гул машини.
З'являються лікар, санітари.

Лікар

(оглядаючи Василина)

Це Василина, так?

Туриха

Облік її пожар.

Лікар

Причина сліпоти... Ні, не вогонь — удар.
Не обпалилися ні вії, ні зіниці.
Її оглушено. Це також не дрібниці.

Санітари виносять поранених, у тому числі Ірен.

Г е н е р а л
(до Ірен)

І ти поранена?

(До лікаря).

Надія певна є?

Л і к а р

Не знаю, не скажу.

Т у р и х а

Ой сонечко моє,
куди ж ти в темну ніч від матері заходиш?

Л и с а в е т а

В кісниках, у вінку? Хоч би змінили одіж.

Д і в ч и н а

Ти, на своє скупа, чужого не жалій.
А може, це вбрання якраз pomoже їй
видужувати.

Л и с а в е т а

Пхи!

Д і в ч и н а

Не пхикай легковажно.

Василині забинтовують очі й виносять із двору.

Т у р и х а

Вінок з пов'язкою... І боляче, і страшно.
Видужуй, рибонько. Ні, горе не страшно,
щоб тільки знову ти побачила мене.
Я думала тобі із квітів постіль слати
на шлюбну ніч. А ти... Тікаєш із села ти.
Став поминальним твій весільний коровай,
а постіль — койкою в лікарні. Прощавай!..

С м о л ь
(дивиться вбік)

Якась процесія.

Л и с а в е т а

Погляньте, що за диво!

Військові і цивільні приводять Юродивого.
Кладуть рацію, парашут, автомат і рюкзак.

Г е н е р а л

Що, Скубо, трапилось?

С к у б а

Товаришу комдиве,
завдання виконав.

Ю р о д и в и й

Приймайте барахло
оце, що за ставком на смітнику гнило.

С к у б а

Це — Грета Кіндель.

Г о л о с и

У!..

Ю р о д и в и й

Панове, не горланьте,
негайно покладіть в лікарню лейтенанта.

Л и с а в е т а
(до Юродивого)

Wie können...*

* Як можна... (Нім.)

Ю р о д и в и й
(вказує на Скубу)

О, конай із ним хоч цілий вік,
бо твій не вернеться з походу чоловік.

С к у б а

Товариш генерал...

Ю р о д и в и й
(до Лисавети)

Візьми його на вила,
як відьма сатану...

С к у б а

Сьогодні потравила
оця «корова» тут людей і їхній хліб,
тут пролилася кров, а дехто з них осліп.

Ю р о д и в и й

Ти, видно, звик людей тримати біля стінок.

(До Лисавети).

Ти, відьмо, посади скаженого на віник.

Г е н е р а л

Що за базікання? Ти хто такий, старий?

Ю р о д и в и й

Як хочеш слухати, то їм роти закрій.

С к у б а

Щоб ясно вам було...

Ш и л и к

Погляньте, генерале...

Скуба зриває з Юродивого бороду й знімає шапку.
Народ загомонів, побачивши його в образі жінки.

Б е р е з і л ь

Ах ти, щеня руде!

Ш и л и к

Ах ти, щеня зухвале!

С м о л ь

Цікавий експонат! Не-бе-сс-ний екс-по-нат!..

Б е р е з і л ь

Ну, ніжки покажи, так — від колін до п'ят.

Ю р о д и в и й

Я — Ніна Гончарук, а не якась там Грета.

С к у б а

Закинута до нас під кличкою «Комета»,
ви родом з Дрездена! Нащо вже тут брехня?
У вас є в Лондоні і в них

(вказує на Смоля)

є теж рідня.

Ви працювали скрізь на Гітлера завзято.

Б е р е з і л ь

Ти окривавила сьогодні людям свято!

Г е н е р а л

(вказуючи на рацію)

Виходить, що по ній і поданий був знак,
щоб викликати смерть на це подвір'я. Так?

Т у р и х а

Оце вона таке вчинила горе, сину?

(Кидається до 'Юродивого).

Для чого ж ти, скажи, сліпила Василину?

Б е р е з і л ь

Оце так наволоч... Гадюка!

Л а м а ш

Як ти міг
до ніжок липнути?

Б е р е з і л ь

В гадюк немає ніг.

Т у р и х а

Нащо ж моя дочка, недолюдко-базіко,
тебе за божого приймала чоловіка?
Стелила постіль там

(вказує на горище)

і подавала хліб.

Л и с а в е т а

Її повісити, як сучку, на гіллі б.
За очі — очі!

(Кидається з Турихою на Юродивого).

Натовп гуде.

Т у р и х а

Так... За добрі — підлі очі.

Скуба, Микола та інші стримують їх.

Л и с а в е т а

(пориваючись)

І хай незряча бреде, куди захоче.

Г е н е р а л

Відправте геть її!

(До солдатів та офіцерів).

Всі на свої місця.

(До Турихи).

Весілля...

Т у р и х а

...справлено, але нема кінця.

Г е н е р а л

Ще догуляємо.

Т у р и х а

Весілля чи всюношна
без молодії? Так щодня справляти можна.
Одна печаль.

М и к о л а

Але, хоча вона й важка...

Т у р и х а

Нащо тобі тепер моя сліпа дочка?

Люди розходяться. На подвір'ї залишаються тільки генерал,
Скуба, Смоль, Микола й Туриха.

С к у б а

(розглядаючи рацію)

Будь ласка, пане Смоль, скажіть, якої фірми
оце творіння?

С м о л ь

Що?

С к у б а

Подібних до цих пір ми
не здиблювали в німця.

С м о л ь

Чудеса!..

Знайомі літери.

С к у б а

Три літери — USA,
а перед ними — ось теж ваше слово: made.
Якої ж фірми герб?

С м о л ь

А може, ворог краде
або купує десь ці рації, гляди.

С к у б а

Ні, ні, з Америки доставлені сюди,
в німецьку армію.

Г е н е р а л

З Америки? Та як-то?

С к у б а

А от, як бачите, про що говорять факти.
Ви друзі на словах, а справді проти нас...

С м о л ь

Що? Що?

С к у б а

Америка веде війну в цей час.

Г е н е р а л

Допомагає всім? І німцеві?

Т у р и х а

Ой, люди,
і що ж це робиться? Ганьба!

С к у б а

Це крик огуди.
Тим золотом, що йде до вашого мішка,
була осліплена при вас її дочка.

Т у р и х а

За грішне золото осліплюють і дурять.

С м о л ь

Я певен, що цього мій президент, мій уряд
не знають: робиться за спинами у них.
Я доповім про це.

Г е н е р а л

А на ділків отих
у вас хіба нема ні суду, ні закону?

С м о л ь

Гм... На торгівлю як накласти заборону?

Г е н е р а л

Торгівля зброєю? Торгівля в час війни?
Гармати — ворогу, а нам — оце вони

(показує на люльку)

для оборони шлють? Це дружба ідеальна!
Політика, мій сер, у вас колоніальна.
Гіркий туман — туман оцих думок —
осліплює не всіх.

С к у б а

(до генерала, показуючи на люльку)

А як її димок —
морально вас підтримує? Солодкий?

Г е н е р а л

Блекіт!

(Б'є люльку об землю. До Смоля).

Пробачте! Хрипота від неї в горлі... Клекіт
у серці... Ей, шофер, заводь машину... В штаб.

(До Миколи).

Ти з матір'ю побудь. Поговори хоча б.

Смоль піднімає люльку. Старанно витирає і кладе в футляр.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Околиця Берліна. Кімната-зала, з'єднана кількома дверима з іншими кімнатами. Біля входу — зразки старовинної зброї: лук, стріли, спис, меч, самопал. Праворуч — піаніно, на якому серед багатьох керамічних прикрас видно бюст Бетховена. Вгорі над піаніно — картина і портрет німецького полковника. Попід стінкою сходи ведуть нагору. В кутку стоїть величезний годинник з важкими гирями. Маятник не рухається. Над годинником — портрет Гітлера. Під ним напис готичним шрифтом: *Alle Menschen sind Brüder **. На підлозі в безпорядку розкидано домашнє збіжжя — валіза, коробочки, газети, книги, лахміття. Кілька стільців повалено. На столі нагромаджено всякого посуду. Складається враження поспішної втечі мешканців будинку. Двері і більшість вікон розчинено. На шибках колишуться відблиски пожежі.

І р е н

(наближається до фотографій)

Ну, ось і дома я. В своїй затишній віллі.

Тут все і так, і ні. Портрети пожовтілі,

* Всі люди — браття *(нім.)*.

ви, чорні рамочки, і ти, немите скло,
скажіть, куди моє дитинство утекло?

(До фотокартки).

Ти ревно бережеш мою дитячу вроду —
відводили тоді мене до «Школи Сходу»,
щоб я перейняла в тій школі від слов'ян
і мову, й звичаї. Мій батько, мій тиран,
зробив на вісім літ в тій школі, в цьому будинку
з німкені юної полячку й українку.

Хотів, щоб десь була володаркою я
і тим прославила гучне його ім'я.

Але не сталося. Бо там, на Україні,
теж люди, як і ми. У щирому сумлінні
раділи, плакали, трудилися, жили
і нас не кликали. А ми до них прийшли.

Той шлях... згадався шлях... край шляху біля
жита

між маками одна лежала мати вбита,
веселе немовля з її грудей пило
холодне молоко — мов смерті й не було...
Хто звідав каяття? Хто знає суд, розплату?
За злочин отакий своєму батьку, брату
я б очі вирвала... Будь проклята війна!
Хмеліти хочеться! Але нема вина.
А може...

*(Іде в одну з кімнат і скоро повертається
з пляшкою і склянкою, наливає і стає перед
дзеркалом).*

Вип'ємо угорського токаю!
Раз батько не допив.

(До портрета).

От бачиш, я шукаю
веселощів, розваг. А ти? Немов сліпий.
Засмійся чи заплач!

(До свого відображення в дзеркалі).

Пий, Ельзо Кребс!.. Ну, пий!

(Цокається із дзеркалом і випиває).

Чого це я стою? Адже ж і можна сісти.

(Знов до портрета).

Чи знаєш ти, які чудові комуністи?

А ти розстрілював по сто й по двісті штук,
як хвастати любив... Але Ярина Кук,

*(тиче пальцем у свої груди,
а потім показує на дзеркало)*

а з нею Ельза Кребс посвідчать нині всюди,
що комуністи — це... це незвичайні люди.

(До портрета).

Тебе ж напутила якась мара лиха

їх винищити геть... Ха-ха, ха-ха, ха-ха...

Я божеволію.

(Після паузи, ходячи по залі).

Цей навіть безпорядок
навіює душі багато всяких згадок:
солодких і гірких, туманних і ясних.
О, як мене страшить це шарудіння книг.
Здається, прийде хтось, і заговорять книги,
і видадуть мене. Як тихо. Як же тихо.
Годинник? Зупинивсь. Не дзвонить і не б'є.
Німеччино, скажи, хіба це не твоє
застигло серце так? Де ключ? Як повернути,
щоб серце ожило? Німеччино, чому ти
у війнах вік у вік шукаєш смерть собі?
І от, знеможена в неславній боротьбі,
ти ледве дихаш. І я, твоя дитина,
під іменем чужим ховатися повинна:
то україркою, то полькою була,
дрібно зерно добра, та й те заради зла
чужому сіяла, а не тобі. Заслуга,

не варта гвинтика зіржавленого плуга.
А так хотілося у молодості літ
лишити по собі добра помітний слід!

(Перед портретом).

О батьку! Як же ти подібний до ікони!
Ісус-Марія... Ти, якби не ці погони,
святим би видався на сонячному тлі.
Твій образ на стіні, а тіло де? В петлі?
Чи в пісках Африки — далеко десь, далеко?
Чи, може, сієш ти ще й досі небезпеку
серед своїх людей і всяк тебе кляне?
Я — комуністка. Ти повісиш і мене?
Чи, може, з'явиться у тебе інша думка?
Так, я твоя дочка, але не та шпигунка,
яку сам з літака ти викинув у ніч
аж там, за Києвом. Катуй мене, каліч
за те, що зрадила. Не все ще відплатила.
Інакше прийняла б мене давно могила.

(До портрета Гітлера).

І ти ще тут висиди, як і висів тоді.
Самоупевнені монархи та вожді,
до смерті не одну призводите країну!
Я тільки що пройшла по рідному Берліну,
де часто виступав, де біснувався ти.
Живої місдинки я не могла знайти.
В руїнах, де не глянь,— людської крові
бризки.

Увесь він отакий, як ця моя колиска.
Мовчиш? Хіба не ти встромив у серце ніж?
Німеччино, чому його й мене раніш
не задушила ти? Ми всі, ми всі повинні:
і я, і ти, і він... Живем? У баговинні
ледь животіємо, огидні гробаки.
Давно самі себе вже точимо. Руки
ніхто нам не подасть.

(Ховає портрет полковника в піаніно і схиляється, ридючи. Бюст Бетховена падає на клавіші і повагом котиться по них, викликаючи акорди).

О друг людей — Бетховен!
Куди це він спішить? Лякається кого він?
Чи, опечалений жорстокістю подій,
він творить реквієм Німеччині своїй?
Із мертвого воскрес, щоб взяти в цю хвилину
свою Німеччину до себе в домовину.

(До Гітлера).

Прокляття заслужив, і ми з тобою теж
його нестимемо. Ніколи не зітреш.

Пху-пху на тебе.

(Плює на портрет).

Очі Гітлера починають кліпати, обличчя витягується, потім стає круглим, увесь портрет стиха тремтить. Ірен відступає назад і, зачепившись за валізу, падає на стіл. На підлогу сипляться карафи, чарки, блюдця. З валізи, яка розчинилася, вилазить кошеня. Ірен кидається до стіни і з жахом замирає на місці.

Б е р е з і л ь

(у дверях з автоматом)

С т і й!

І р е н

Та що це, що це лізе?
Ісус-Марія, стій! Узявся де ти, бісе?

Б е р е з і л ь

С т і й! Руки вгору! С т і й!

І р е н

(з піднятими руками)

Порфирій? Березіль?

Б е р е з і л ь

Ірен... А де взялась?

І р е н

А ти... А ви звідкіль?

Б е р е з і л ь

Тут розмістився штаб. Наказано прибрати.
А трусишся чого? Злякалась кошенияти?
Киць-киць, манісіньке!

(Піймавши кошеня).

Як жаль, із кулака
не можу я тобі добути молока.
А де тут кухня?

І р е н

Там.

Б е р е з і л ь

Нехай побуде, поки
я приберу цей бруд.

*(Передає кошеня Ірен, яка виносить його
з приміщення. Сам починає прибирати і
розмовляє з собою).*

Так, так. Чотири роки
удома не була. Допомагала нам.
Еж, як не вірити гуманним почуттям?
Але чого вона до Шилика пристала?

І р е н

(повертаючись)

Де Шилик?

Б е р е з і л ь

Я кажу, ти зовсім перестала
зі мною знатися. А Шилику пора б
до штурму перейти.

І р е н

Він боязливий раб.

Б е р е з і л ь

Не пара, не рівня такий, як ти, гордині?

І р е н

Повірте, Березиль, що...

Б е р е з і л ь

Не до цього нині?
Я бачу, з тебе ще не вийшов переляк.
А всю війну пройшла. Що ж, вдача, як-не-як,
не чоловіча, ні. Кота злякалась — чудно.

І р е н

Повірте, щось мені так моторошно й нудно.
А Шилик?.. Шилик — то базіка із базік.
Хіба мені такий потрібний чоловік?
(Заливається штучним сміхом).

Б е р е з і л ь

Він за тобою мре. Сурмив про тебе в сурму.

І р е н

Престаркуватий він. Куди йому до штурму?
У мене з ним давно... Ні, ні.

Б е р е з і л ь

Уже розрив?

І р е н

Зв'язку ж і не було.

Б е р е з і л ь

А він же говорив,
що ми з Ірен удвох щасливі: днів не лічим.

І р е н

Розрив і був, і є. Зв'язатися нам нічим.
А той, кого люблю, минає раз у раз
мене з усмішками, страшнішими образ.

Б е р е з і л ь

А хто це? Може, я?

І р е н

Сама не знаю... Може.
Та зараз — у журбі — ніхто не допоможе.

Б е р е з і л ь

Я звеселю тебе, а ти мене розваж.
От уяви собі, що цей будинок наш,
і ми, заручені, справляємо весілля:
тут гості, музика, гармидер, божевілля.
А я беру тебе на руки і несу
в луги-сіножаті, в опівнічну росу.
І там же на тобі всі крапельки росинок
я перетворюю на перли намистинок,
нанизую разки, і геть зникає тьма,
бо ти стаєш тоді перлиною сама.
Оповиваєш ти веселкою планету,
даєш натхнення ти в дар кожному поету.
Від полум'я твого під їхній дружній спів
той оживає знов, хто на війні згорів.
Сміються матері, зціляються каліки,
осліпленому знов розвиднялось навіки.

З війши вертаються солдати до жінок.
Над ними в небесах сіяє твій вінок.
Від полум'я його все, що стріляти може,
горить і плавиться — яка то радість, боже!
А я тебе несу — надію із надій —
і ніженьки твої у шапочці моїй..
Ах, ніженьки!.. Несу байраками, ярами,
несу, несу, несу, і раптом перед нами
із пуху лебедів біліє ожеред,
нам приготовлений за постіль наперед.

І р е н

Я ніби вчаділа...

Б е р е з і л ь

А знаєш, постіль де та?

І р е н

Ви часом не поет?

Б е р е з і л ь

Жив поблизу поета.

Півроку провели в одному бліндажі.
І я не назову щедрішої душі.
Він думкою ширяв у просторах і душах,
захоплював усіх, цікавих і байдужих,
до вищих подвигів — до злетів на зорю.
І що ти думавш? Я правду говорю:
бувало, піч — умить нас петутешній вітер
несе, несе, несе... Куди?.. Аж на Юпітер...
У цвіті топемо серед не наших трав...
Повіриш?.. Я лілею там зірвав!..
Як він привчав мене любити все прекрасне,
помітити його й там, де життя вже гасне.
Я з ним побачив раз у мертвого в очах
живу красу небес і невимовний жах.

Казав, що на землі всі, хто живе, — герої,
дві зненависті мав — до ворога та зброї.
Загинув... Навіть смерть передчував: тоді ж
вірш написав мені... Послухай-но цей вірш.

Г о л у б к а

Осколок поранив голубку,
а голуба там же убив.
Приніс я голубку і грубку
в землянці допізна топив.

Ще, видно, їй смерті погрози
вчувались, як нам у бою.
Дрібненькі голубчині сльози
котились на руку мою.

І був я у неї в полоні,
від горя пташиного сліп,
коли із моєї долоні
клювала покришений хліб.

Гукала тривожним турчанням
забитого друга сюди.
Але перед самим світанням
в землянці з'явилася ти.

В глибокій душевній скорботі
потиснула руку мені,
що я хоч маленькій істоті
життя врятував на війні.

А потім шинелею вкрила,
яку обпалили бої.
І щось шелестіло — чи крила,
чи кучері ніжні твої?

Проснувся й не маю спокою:
я відповідь хочу знайти:
чи стала голубка тобою,
чи стала голубкою ти?

Після паузи.

Бач, ти схвильована?

І р е н

Яка магічна сила!
Зворушливо до сліз. Чи кучері, чи крила —
щось шелестіло. Що? Лише спитав поет.
Будь ласка, прочитай ще раз оцей куплет.

Б е р е з і л ь

(тихо)

А потім шинелею вкрила,
яку обпалили бої.

(Ще тихіше).

І щось шелестіло — чи крила,
чи кучері ніжні твої?

(Голосніше).

Проснувся й не маю спокою.

(Урочисто).

Я відповідь хочу знайти:
чи стала голубка тобою,
чи стала голубкою ти?

І р е н

Любов. Романтика. Все дуже по-людському.
Цим віршем із душі ти наче зняв оскому,
так, наче в ній струну очистив од іржі.

Б е р е з і л ь

За це ти вдячна будь поетовій душі...
То ж я тебе несу байраками, ярами.
Ти уявила все?.. І раптом перед нами
із пуху лебедів біліє ожеред,
нам приготовлений за постіль наперед.
Отак — не на землі стоїть, а над землею.
Блаженно сам господь зустрів нас перед нею
і нам під голови кладе Волосожар,
і нас окутує отак — габою хмар...

І р е н

Що-небудь ще скажіть.

Б е р е з і л ь

Дозволь тоді обняти.

(Пригортає).

Раз так, тоді дозволь... дозволь поцілувати.

(Цілує).

Дивись, он ожеред із пуху лебедів.
Дозволь...

І р е н

Ні, ні! Ти що?

Б е р е з і л ь

Та я лише хотів...

І р е н

А йди-но, йди сюди.

(Веде до портрета Гіглера).

Б е р е з і л ь

Адольф? Здоров, чумара!
Своє відфюрерив? Аж чорний, наче хмара!
Що? Насудомився? Приборканий, як лунь.

І р е н

(плює на портрет)

Пху-пху на тебе.

Б е р е з і л ь

Стій!

І р е н

Зі мною разом плюнь!

Б е р е з і л ь

Це ж некультурно. Так не зводиться рахунок.

І р е н

Заради мене — раз.

Б е р е з і л ь

Хоч сто — за поцілунок.

(Плюється).

І р е н

(знижує плечима)

Невже привиділось?

Б е р е з і л ь

Куди ти?

І р е н

У санбат.

(Виходить).

Б е р е з і л ь

(сам, прибираючи)

Курйозний номерок.

Входить Василина у формі сержанта, з телефонним апаратом через плече. За нею два бійці тягнуть провід.

Встановивши телефон у сусідній кімнаті, вони зразу виходять.

В а с и л и н а

Не дав і досі лад.
Та генерал велів, щоб за одну хвилину
було все зроблено.

Б е р е з і л ь

Чекаю Василю,
Аж ось вона й прийшла, колючка дорога.

В а с и л и н а

(домагає прибирати)

Дурничок не сміти!.. Й без цього ссе нудьга.
Ходжу, як уві сні, розгублена, тривожна.

Б е р е з і л ь

Тож про одне і те ж вік думати не можна.
Я звеселю тебе, а ти мене розваж.
От уяви собі, що цей будинок наш,
і ми, заручені, справляємо весілля:
тут гості, музика, гармидер, божевілля.
А я беру тебе на руки і несу
в луги-сіножаті, в опівнічну росу.
І там же на тобі всі крапельки росинок
я перетворюю у перли намистинок.
Нанижую разки, і геть зникає тьма,
бо ти стаєш тоді перлиною сама.
Оповиваєш ти веселкою планету,
даєш натхнення ти в дар кожному поету.
Від полум'я твого під їхній дружній спів
той оживає знов, хто на війні згорів.
Сміються матері, зціляються каліки,
осліпленому знов розвиднялось навіки
З війни вертаються солдати до жінок.

В а с и л и н а

І мій Микола теж...

Б е р е з і л ь

А в небі — твій вінок.
Від полум'я його все, що стріляти може,
горить і плавиться — яка то радість, боже!
А я тебе несу — надію із надій —
і ніженьки твої у шапочці моїй.
Ах ніженьки!... Несу...

В а с и л и н а

Та кинь, не бути цьому!
Микола десь живий, повернеться додому.

Б е р е з і л ь

Я бачив сам тоді — накрила бомба їх.

В а с и л и н а

Микола там не був! Невже б ніхто не міг
пізнати мертвого?

Б е р е з і л ь

А що то був за вибух?!
Від чотирьох знайшли єдину руку в глибах,
та чорну стрічечку, мабуть, від картуза,
та сірий шкураток від чобота.

В а с и л и н а

Сльоза
дивитись не дає. Невже загинув милий?

Б е р е з і л ь

Зібравшись на війну, зарання сльози вилий.
Серед убитих був і генералів син.

В а с и л и н а

Який? Петро Орляк?

Б е р е з і л ь

А хто ж? Звичайно, він.

В а с и л и н а

Той самий, що звільнив Микола із полону?

Б е р е з і л ь

Отой самісінький, що й танкову колону
впочі під Краковом з Миколою розбив,
за що сам командарм обох нагородив.
Сміливий лейтенант!..

В а с и л и н а

Такий, як ти.

Б е р е з і л ь

Це правда.

В а с и л и н а

Мені не віриться, що тричі помирав ти.

Б е р е з і л ь

Не віриш ти і в те, що я тебе люблю.

В а с и л и н а

Та вірю. Тільки я базікал не терплю.
А особливо той мені смішним здається,
хто бабі й дівчині в коханні признається.
О, телефон...

(Біжить у кімнату, зачиняючи двері).

Б е р е з і л ь

І що? Не піддалась. Не те.

Входить Лисавета з папками і картою в руках.

Л и с а в е т а

Тут Скуби не було? Ще й досі гребете,
та підмітаєте, та чистите в змаганні?

Б е р е з і л ь

Чи я не Березіль? Чи я не з Березані,
щоб не очистити з Німеччини весь бруд,
що напаскудила паскуда із паскуд?

(Вказує на Гіглера).

Наводим чистоту й порядчок.

Л и с а в е т а

Робота!

Все ж краща, ніж моя: переклади — нудота.

Б е р е з і л ь

Я звеселю тебе, а ти мене розваж.
От уяви собі, що цей будинок наш,
і ми, заручені, справляємо весілля:
тут гості, музика, гармидер, божевілля.
А я беру тебе на руки і несу
в луги-сіножаті, в опівнічну росу.
І там же на тобі всі крапельки росинок
я перетворюю на перли намистинок.
Нанижую разки. І геть зникає тьма,
бо ти стаєш тоді перлиною сама.
Оповиваєш ти веселкою планету,
даєш натхнення ти в дар кожному поету.
Від полум'я твого під їхній дружній спів
той оживає знов, хто на війні згорів.
Сміються матері, зціляються каліки,
осліпленому знов розвиднялось навіки.
З війни вертаються солдати до жінок.

Л и с а в е т а

А мій загинув десь...

Б е р е з і л ь

А в небі — твій вінок.
Від полум'я його все, що стріляти може,
горить і плавиться — яка то радість, боже!
А я тебе несу — надію із надій —
і ніженьки твої у шапочці моїй.
Ах, ніженьки! Несу байраками, ярами,
несу, несу, несу — і раптом перед нами
із пуху лебедів біліє ожеред,
нам приготовлений за постіль наперед.

Л и с а в е т а

Я уявила все, та що мені уява?
Було б це в дійсності...

Б е р е з і л ь

Що? Так у чому справа?
Дай обніму тебе.

Л и с а в е т а

Для наклепу людей?
Я — мати. Я — вдова. Я маю двох дітей.
Не спокушай мене.

Б е р е з і л ь

Вітаю. Дуже радий
виховувати їх з тобою.

Л и с а в е т а

Не вигадуй!

Б е р е з і л ь

Які ж тут вигадки? Щоб мати дітвору,
потрібно і любов, і хист. Не розберу
себе самого: є таланти відповідні
у мене чи нема, бо родяться й бездітні.

Л и с а в е т а

У тебе не було б! Напевно, за війпу
посіяв дівтори, як вітер бур'яну.

Б е р е з і л ь

Це перевірити, звичайно, дуже тяжко.
Росте між бур'яном і маківка, й ромашка,
та їх із будяком рівняти гріх!

Л и с а в е т а

Не гріх:
будяк лишається, а рвуть, і топчуть їх.

Б е р е з і л ь

Краса та пахоці й призводять їх до смерті.

Л и с а в е т а

Нащо нам критися? Ми будемо відверті:
кохатимеш мене? Тобі нема дівчат?
Що змусило тебе оцей кадити чад?

Б е р е з і л ь

Нічого не роблю я без мети й причини.

Л и с а в е т а

Ти ласий до жінок, ну, як і всі чоловіки.

Б е р е з і л ь

Будь ласка, не горни всіх під одну мітлу:
хто штурмував Берлін, а хто жінок в тилу.
Якщо моїх дітей годує інший тато,
чого ж не можу я викохувати свято
чужої дівтори?

Л и с а в е т а

Та, що не говори:
характери важкі в чужої дівтори.

Б е р е з і л ь

Але вони гнітять не кожного вітчима.

У дверях з'являється Василина.

В а с и л и н а

Я свідок добрих слів. Я тут. Я за плечима.

Б е р е з і л ь

(до Лисавети)

От слухай. Чоловік виросував малят.
Та почалась війна, і він уже — солдат,
так само, як і я. Аби-то знала куля,
у кого діти є, того б вона минула.

Так не питається ж. Та от що зрозумій:
я вижив через те, що впав товариш мій.
Вмирав і скаржився, що ворог — злий

відлюдок —

дружину овдовив, осиротив малюток.

Якби товариша не пролилася кров,
то, може, я б сюди ніколи не дійшов.

А чим віддячити? Підказує розсудок:
стань батьком, викохай отих дрібних малюток.

Чому й не стати? Га? Еж від отих сиріт
і радість матимеш, і збільшиться твій рід.
У тебе є сини?

Лисавета піднімає палець.

Зрощу його поетом.

Л и с а в е т а

Це в снах буває так.

Б е р е з і л ь

Послухай, Лисавето.

Коли на те пішло, щоб це були не сні,
так ти мене ось тут — при свідку й пригорни.

Л и с а в е т а

Поперед чоботи купують, а не ваксу.
Пригорнемоь тоді, як прийдемо із загсу.

Б е р е з і л ь

Я згоден... Я давно...

В а с и л и н а

Який же баламут!

Б е р е з і л ь

Я слово честі дав, що заручився тут.
Сьогодні, хочеш, раз — до загсу і весілля.
Хіба я не солдат? Хіба не Березіль я?
Війна закінчиться, і підемо у світ:
з Берліна шлях один — до Голубих Воріт.

У прочинених дверях стоїть С к у б а, оглядаючи приміщення.

С к у б а

Чистіше... А внизу ще цілі кучугури:
череп'я, пір'я, скло.

Б е р е з і л ь
(показує на Гітлера)

Плоди його культури.

С к у б а
(до Лисавети)

Документація — Рогожин, Колодій.
Все перекладено?

Л и с а в е т а

У папці он отій.

В а с и л и н а
(*підходить до портрета Гітлера*)
Чого це він висить?

Б е р е з і л ь
А що? Яка чудна ти.
Нікуди не втече.

В а с и л и н а
Я...

Б е р е з і л ь
Ні, не смій чіпати!

Василина іде до кімнати. Лисавета схиляється над столом і переглядає папери. Скуба, підвівши Березіля до піаніно, вказує на те місце, де був портрет полковника.

С к у б а
Куди подівся?

Б е р е з і л ь
Тут. Вона сховала. Тут.
Вона такий собі вчинила самосуд!..
Ридала, злилася, а потім цілувалась.

С к у б а
З ким?

Б е р е з і л ь
(*показує на себе*)
Як і всі жінки: розстройство нервів, галас,
а за хвилину глядь...

С к у б а
Ти цілувався? Ти
хотів збезчестити! Із розуму звести?

Б е р е з і л ь

Я, лейтенанте? Ні! Поцілував, нівроку,
всього єдиний раз, та й то не в губи — в щоку,
хоч обопільно злагода в нас була.
Я не сміливий був.

С к у б а

А ляпас не дала?

Б е р е з і л ь

Та, ні! Сподобалось.

С к у б а

Йй? У такому стані?

Б е р е з і л ь

На те ж я Березіль, на те ж я з Березані!
Той стан минув і... глядь — вже інші почуття
в очах туманяться.

Обидва йдуть у кімнату, що праворуч.

Л и с а в е т а

Ну й почерк, ну й сміття!
Der Geburtstag sagar *. Вже краще б
не родився.

(*В задумі*).

День ангела згадав перед судом убивця.

Вбігав захекана І р е н, біля дверей припадає до стіни і ніяк не може перевести подиху. Поруч неї з'являється постать Невідомого у чорному плащі. Ніхто з них не помітив Лисавети. Вона ж, побачивши їх, кличе Василю, і вона підходить до стіни, де відбувається розмова Ірен з Невідомим, чуються лише окремі слова та уривки фраз:

---

* День народження навіть... (*Нім.*)

«Fliehen wir schnell, sonst erwartet uns der Tod... Oder Zucht-
haus. Ich bitte dich. Ein Flugzeug aus München nach Amerika
und dann... Ich bleibe hier».— «Nein! Des Volkes Fluch dir.
Ich erwürge dich».

(Лисавета перекладає Василюні).

Тікаймо швидше геть. Інакше смерть обом.
Чи вічна каторга. Прошу тебе добром.
Літак із Мюнхена в Америку. А потім.
Я буду тут. Ні, ні. Ти проклятий народом.
Я задушу тебе.

Ірен скрикує.

На цей крик біжать Лисавета і Василюна, а потім Березіль. Невідомий душить Ірен, побачивши людей, вихоплює пістолет. Ірен затискує його руку. Він хоче її відштовхнути, але обоє падають. Дівчата кидаються до них. Березіль вивирає пістолет і притискує Невідомого до підлоги. Ірен схоплюється, знімає зі стіни меч і вбиває Невідомого.

Лисавета

Убила.

Березіль

Ні.

Він ще здригається.

Група солдатів уносить сейф, штабні ящики, радіо-
приймач. Назустріч їм виходить Скуба.

Перший солдат

І тут ми на війні.

Другий солдат

Мечі валяються.

Перший солдат

А думали, спочинем
у цьому палаці.

Скуба
(над убитим)

Скажіть, яким же чином
він завітав сюди? Щось малось на умі.

(До Ірен).

Чи він знайомий вам?

Ірен

Ви знаєте самі.
Колишній вчитель мій... Та вам немає діла.

Скуба

Я знаю, ви не Кук, а Кребс! Це ж ваша вілла?

Ірен

Я вже відповіла.

Перший солдат

Та ще живий, кажись.

Другий солдат

А хто це?

Третій солдат

Диверсант.

Четвертий солдат

Шпигун.

П'ятий солдат

Есес.

Ірен

Фашист.

(Непритомніє).

Лисавета і Василина беруть її під руки і саджають на диван. Солдати розставляють ящики, деякі з них несуть нагору. Василина йде в свою кімнату.

С к у б а

Води, холодної. Жорстокий день для неї.

Березіль приносить чашку.

Цей іспит важчим був, ніж там, на батареї.

В а с и л и н а

(збуджена, з піднятими руками)

Ка-ці-ту-ля-ці-я!.. Мир! Мир! Передали по телефону.

(Тихо).

Мир...

На якусь мить усі завмирають, де хто стояв — нагорі, на східцях, у залі. Знадвору доносяться протяжні вигука «ура».

С к у б а

Що ж мовчите, орли?

В с і

(кидаються одне одному в обійми)

Вгору летять пілотки, кашкети, хустини, піднімаються гвинтівки та автомати.

Ура! Ура! Ура! Мир! Слава! Слава! Слава!

П е р ш и й с о л д а т

(звертається до Гітлера)

Ага! Що скажеш ти, мордяго прелукава?

(Хоче збити його прикладом).

Б е р е з і л ь

Він скаже. Не чіпай!

(Вибігає із приміщення).

Гітлер кліпає очима, обличчя стає то круглим, то довгим.

Г о л о с Б е р е з і л я

Ich Hitler schon kaput... *

В залі — вигуки, регіт, свист. Портрет з гуркотом падає на підлогу, тягнувши довгий шнур.

І р е н

Ісус-Марія...

(До Березіля).

Ти перелякав отут мене цим привидом. Придумав гру дотепну!
За вибрик отакий хоч раз по спині гепну.

(Б'є).

Солдати виносять труп Невідомого.

Б е р е з і л ь

Ні, краще поцілуй, щосили обійми!

Л и с а в е т а

Порфірій, зраджуєш?

Б е р е з і л ь

Та ні, б'ємося ми.

Г е н е р а л

(У супроводі о ф і ц е р і в. У нього на лівій скроні широкий рубець)

Гвардійці! Воїни! Вас партія, держава
із перемогою вітає. Слава!

---

* Мені, Гітлерові, уже кінець... *(Нім.)*

В с і

Слава!
Ура! Ура! Ура!

Г е н е р а л

Хай процвітає мир!

Народ наш переміг. Народ наш — багатир,
мечем через мечі проклав життю дорогу.
Сини мої, це ви кували перемогу
в окопах, у снігах, у пісках, болотах.
Тяжкі шляхи людей. Але солдатський шлях
найтяжчий із усіх — шлях на війні жорстокий.
Усім живим — хвала. Усім полеглим — спокій...

(Скидає кашкет).

Всі наслідують.

Схилимо голови. Хай береже земля
Героя нашого Миколу Ковалю.

Чується ридання Василяни.

Майора Котова, всіх рядових, сержантів.
Вони із нами тут.

(Кладе руку на серце).

Їм кажемо: погляньте —
ми чесно донесли пробиті прапори
до берега війни, до жданої пори.
Лежить, повержений у прах, розбитий ворог.
Його недобитки тремтять від страху в норах.
А хто захоче знов накинути ярмо
на плечі нам, того так само зітремо.
Ми нині кажемо всім ворогам-забродам:
не зачіпайте нас: життя вам укоротим!

(До Шилика).

Товариш інтендант, кінчилася війна —
бійцям дивізії дай музики й вина!

Ш и л и к

Є вина й шоколад. А от музик замало.

Г е н е р а л

Де хочеш, там знайди, щоб військо танцювало!

І р е н

З місцевих наберем. Багато є музик
на цій околиці.

Ш и л и к

О, золотий язик.
Ідея.

Г е н е р а л

Та беріть за плату й по охоті.
Начальник штабу де?

П о л к о в н и к

Я тут.

Г е н е р а л

У нагороді повинні бути всі,
хто штурмував Берлін.

П о л к о в н и к

Це буде зроблено.

Г е н е р а л

(до Шилика)

І ще. Серед руїн
під липами в саду сидять німецькі діти
бездомні, треба їх забрати і зігріти.

Ш и л и к

Товариш генерал, зроблю все до ладу:
понагодовую і спати покладу.

Входить група дівчат із гвинтівками.

Товариш генерал, всі снайпери у зборі,
крім Байди і Гришка, які ще й досі хворі.

Г е н е р а л

Так от що, дорогі супутниці мої,
гвинтівки здайте геть: кінчилися бої.
Причепуріться, беріть по кавалеру
і — просимо сюди — на танці, на вечерю.

Д і в ч и н а - с е р ж а н т

Товариш генерал, якщо кінець війні,
то, може, нам прийти в цивільному вбранні?

Г е н е р а л

Що? Що? В цивільному? Не може, а нагідно
сьогодні бути вам у сукнях необхідно.

Офіцери, солдати, снайпери розходяться, дехто по кімнатах,
а дехто надвір.

В а с и л и н а

Товариш генерал, дзвонив сьогодні Смоль,
отой кореспондент.

Г е н е р а л

Який? Дозволь... Дозволь...
Це той, що в Голубих Воротах бігав лисом?

В а с и л и н а

Він. Скоро буде. Вас порадує сюрпризом,
яким — той не сказав.

Г е н е р а л

Він сам уже — сюрприз.

І р е н

А що мені?

Г е н е р а л

Як що? Танцюй!

С к у б а

Ти не журись.

Тебе охоплює тривога справедлива.
Найгрозовішою була сьогодні злива
для тебе дома, тут, в будинку, де росла.
Із тебе змила геть вона пилкуку зла.
Ти батьку й Гітлеру, хотіла — не хотіла,
робила навпаки все... Прізвище втаїла
та дещо із дрібниць.

І р е н

Від вас не утаїш.

С к у б а

Тож вибирай собі те, що душі миліш:
залишишся у нас — ми знайдемо роботу.
Чи хочеш для свого німецького народу
зробити щось...

І р е н

Не щось!.. Тут, на землі своїй,
ще не закінчено з фашизмом бій.

З'являється С м о л ь з великою шкіряною папкою.

С м о л ь

Приємно й радісно зустріти, привітати
старих знайомих в час, коли... коли солдати
союзних двох держав цілюються... Як брат...

Г е н е р а л

(тисне руку)

Як брат, як давній друг, побачити вас рад.
І запрохати вас до музики й вечері
в день перемоги.

Ірен і Скуба, привітавшись до Смоля, стають осторонь і роз-
мовляють.

С м о л ь

О!..

Г е н е р а л

Ми розчинили двері
для всіх союзників — на зустріч, на бенкет.

С м о л ь

Уклінно дякую. У мене є пакет
для генерала.

(Розгортає папку).

Г е н е р а л

Це?

(Розкриває пакет).

С м о л ь

Від генерала Мея.

Г е н е р а л

Запрошує мене зустрітися. Ідея.

(Бере за руку Смоля).

Як рана? Зажила? Як з Голубих Воріт ви добиралися?

С м о л ь

О, нахапався бід!

А рана, знаєте... Півнігтя геть злупилось.

Г е н е р а л

Ой лишенько, ой жах...

С м о л ь

А ви ще довго бились?

Там?.. Я цього рубця не пам'ятаю щось!

(Придивляється до скроні генерала).

С к у б а

В такій пропорції і крові пролилось:
(показує на рану Смоля і рубець генерала)
ото — з Америки, а це — із нас. Помножим
це на мільйонів сто й переконатись можемо:
тут буде океан, там — тільки озерце
людської крові й сліз.

С м о л ь

Я зараз не про це.

(Розгортає газету).

Сюрприз... Відомі вам оці обличчя й одяг?

Г е н е р а л

Весілля на війні — у Голубих Воротах.
Приємно, дякую.

С м о л ь

(показує на фото в газеті)

До речі, я зустрів

оцього...

Г е н е р а л

Він живий?

С м о л ь

...в одному з таборів,
за Гамбургом він був.

Г е н е р а л

Коваль живий! Приємно.

С м о л ь

Його затримала поліція даремно.
Вже б дома був.

Г е н е р а л

Але, вас упізнавши, він...

С м о л ь

Так. Я приїхав з ним опівночі в Берлін.
Генерал, Смоль, Скуба ідуть до кімнати, що ліворуч.

Г е н е р а л

(до Скуби, показуючи на газету)

Дивись, про тебе теж Америка читала.

С м о л ь

(затримуючи Скубу)

Між іншим, як тоді із сином генерала?
Благополучно все?

С к у б а

Його зумів Коваль
з полону вирвати.

С м о л ь

А де ж він?

С к у б а

Та, на жаль,
знов безвісти пропав, коли ми брали Краків.
Отам наш генерал...

С м о л ь

Заплакав?

С к у б а

Тяжко плакав.

Обидва зникають у кімнаті.

В залі — тільки Березіль та Ірен. Обое в глибокій задумі. Згодом, немов по команді, вона підходить до піаніно, а він — до годинника, заводить його і переставляє стрілки. Лунає дванадцять ударів. При останньому з них із-під пальців Ірен зринає мелодія «Місячної сонати» Бетховена.

ЛАНЦЮГ

ДІЙОВІ ОСОБИ

Павло Красновус.
Мавра — його дочка.
Іван — його небіж.
Федір Мазепа.
Річард }
Арсен } його сини.
Ілько Сапетон — його небіж.
Лаврін — товариш Арсена.
Гертель — гауптман.
Поліцаї, чоловіки, жінки.

ДІЯ ПЕРША

КАРТИНА ПЕРША

Подвір'я Красновуса. Біля ганку — стіл. М а в р а, пересунувши на ньому швейну машинку, починає щось кроїти, хвилину мугиче, а потім співає.

М а в р а

Славить чи не славить
чаєчка болотна
вас, мої небілені
сирові полотна?

Доле моя — пташко,
слави стережися.
Воле моя — ниточко,
з горя не порвися.

Я свої полотна
вибілю в ставочку.
До весілля милому
вишию сорочку.

Доля моя — пташка
горя встережеться.
Воля моя — ниточка
в славі не порветься.

(Говорить).

Я сама на чайку схожа:
в снах літаю і кигичу.
Має скоїтися лихо,

де, коли і як? Не знаю.
Сниться чайка, сниться чайка —
то веде мене по ниві,
то забігає по лаві
та все кланяється дверям:
сподівається на когось...
Ех, була б одна катушка
білих ниток, я нашла б
сорочок з оцих полотен
і для милого й для батька.
Та й сама вже обносилаь.
Що від матері зосталось
доношу, а там...

Прорипіла хвіртка.

І хто б це?

Річард?.. Річард... Може, в нього
десь катушка заваялася.
Хто вже хто, як не Мазепи
запаслися чим завгодно.
Та просити — чи не сором?
(Дивиться вбік хвіртки).

Не просити, вимагати!
Відступати неможливо:
небезпечного нахабства
соромом не переможеш.
Наступ! Наступ, тільки наступ!

КАРТИНА ДРУГА

Р і ч а р д

(піднімає руку)

Маврі — мій салют: хайль Гітлер!
З ким так любо щибетала?

М а в р а

І не з ким, а з чим? З манаттям.
Ти, як знав, та й нагодився.

Р і ч а р д

Переповнює твій голос
очі й стежку сподіванням.

М а в р а

Ось ти й викликав назустріч
сподіванню сподівання:
принеси мені, будь ласка,
три катушки білих ниток.

Р і ч а р д

(ошелешений)

Три катушки? білих ниток?!
Чи не краще б ти сказала —
принеси для мене кухлик
молока небесних птахів.
Де б я міг тобі дістати
білі нитки, три катушки?
Дефіцит — як сіль, як правда,
як твоя любов до мене.

(Дивиться на хату).

Батька там нема? Не чує?

М а в р а

Ти до мене без катушок
не підлестуйся, не чалься.
Гертелю скажи — дістане
золотих, перлових ниток,
і не кухлик, а відерце
молока небесних птахів —
все твій гауптман дістане.

Що для командира полку
може бути недосяжним?

Р і ч а р д

Гауптман — це тільки сотник.

М а в р а

А я думала — полковник.

Р і ч а р д

О, до речі, педаремно
ти про золото згадала:
пана гауптмана мучить
золото вже цілий тиждень.
Спішно виїхав до Плужні.

М а в р а

Де там золото — в ковбанях
чи в рудих пісках Савурки?

Р і ч а р д

Там облава.

М а в р а

Там облава?

До Німеччини вигонять?
Чи з'явилися партизани?
Бідні люди!

Р і ч а р д

Не гогошся.
Не людей, а щось дорожче
другий тиждень, як шукають!

М а в р а

Щось дорожче? бідні люди!
Як неволя знецінила

ваші руки, ваші душі,
ваші прагнення й турботи,
а надії, а бажання!
В цьому світі знецінилось
найсвятіше — спалах думки.
Що ж дорожче? Ну подумай,
Річарде, про суть людини.

Р і ч а р д

В смерті суть всього живого,
як прийшло, так і відійде.
Що мені з тієї думки —
шварконула та й погасла.

М а в р а

Сонця не питай, не скаже,
звідки в нього стільки сяйва,
із якого світ створився.
Так і з думки — все творилось:
хата, стіл...

Р і ч а р д

І борщ, і каша.

М а в р а

Борщ і каша... й ми з тобою.

Р і ч а р д

Хтозна, що мій батько думав:
буде дівчинка чи хлопчик...
Ні про що в той час не думав.

М а в р а

Посоромся.

(Помовчавши, байдуже).

Так облава...

Хтось утік? Якась пропажа?

Р і ч а р д

Там запропастився пояс.
Баронеса-мільйонерша
з офіцерами купалась...

М а в р а
(з регогом)

...та й незчулась, як згубила
з панталон шовкову шворку!

Р і ч а р д

Ех, аби то шворку! Пояс —
чисте золото. І довгий —
оперізує подвійно
стан арійки-баронеси.
Так що кинуте на пошук
збройні сили.

М а в р а
Поліцаїв...

Р і ч а р д

Штурмколони й поліцаї
з Вежок, Плужні й Кучериці.
Перерили дно Савурки,
перемацали протоки,
пересіяли піщинки.
Зараз вишпорять у лозах...
Кажуть, унікальний пояс.
Ось тобі такий би, Мавро!

М а в р а

На полатану спідницю?

Р і ч а р д

Мавро, ти княжною будеш,
одягну тебе в порфіру,
золотий дістану пояс.

М а в р а

Так біжи, можливо, стане
там рабом для тебе щастя.
Принесеш та й опережеш
Мавру так і так — подвійно.

(Сміється).

Р і ч а р д

Що за причуд? Як це сталось —
у вустах святої Маври
навіть віра дефіцитна?

М а в р а

Так і сталось: віра Маври
ворогиня демагогу.

Р і ч а р д

А по-грецькому, ти знаєш,
демагог — це вождь народу.

М а в р а

Значить, будеш вождювати:
ф ю р е р Р і ч а р д — чим погано?

Р і ч а р д

В отакому реготанні
зіржавіє, попсується
наше золото стосунків.

М а в р а

Золото? Іржа не візьме
благородного металу.

Р і ч а р д

Суть не в цьому. Слухай, Мавро...
Слухай, Мавро, чи насправді
ти... мого... кохала брата?

М а в р а

*(ніби злякалась, цокає у повітрі ножицями,
прислухається)*

Не збагну — знайомий голос
начебто з твоїм зіткнувся
та й повис на листі вишень.
Загули хрущі... Так, правда.
Маю дещо доточити:
не кохала, а кохаю.
Правда: мій Арсен.

(Кладе руку на груди).

Ось тут він.

А чого це ти питаєш?
Десь майнула тінь Арсена?
Може, у полон потрапив?
Може, в таборі — в Мостині —
клякне за колючим дротом?

(Кинувши ножиці, підходить до Річарда впритул).

Ну, скажи! Ти ж брат. Віч-на-віч,
як із ним, стою з тобою.
Місяць бліднув — силкувався
нас висвічувати людям,
аж горіли тіні вишень!
А хрущі гули розлуку...
Річарде, скажи про брата.
Де він? Що з ним? Ти розвідав?

Р і ч а р д

(*точиться назад*)

Якщо так, я задки, задки,
заховаюся під вишні,
звідки вже ніхто не вгледить,
як в очах моїх без бою
окошилось військо втрати,
окошилось та й послуло.
Прокидатиметься часто,
але битися не буде
після першої ж поразки.
Військо втрати — військо мрії,
що не стратиться ніколи.

М а в р а

А мені здається — легко
ще не знайдене втрачати.

Р і ч а р д

Знайдене, але...

КАРТИНА ТРЕТЯ

З-за хати вийшов К р а с н о в у с, і Р і ч а р д, задкуючи,
трохи не наступив йому на ноги.

К р а с н о в у с

Тихіше!

Р і ч а р д

Пробі, цур!

К р а с н о в у с

Момент проблеми —
стежки вибрати не можеш.

Заднім ходом небезпечно
пхатися куди попало.

Р і ч а р д
(насмішливо)

Цур-момент... Який тут вибір?
З трясовини — тільки задки.

(Іде, засунувши праву руку до кишені).

К р а с н о в у с
В трясовині колінкують.

Р і ч а р д
Так, але не перед всяким.
Зволите пошпакувати?
(Знявши кашкета, глумливо махає).

Мавро, просьби не забуду.
Ауфвідерзеген. Завтра.

(Зникає).

К р а с н о в у с
(подивившись йому вслід)
Із дочкою медомовно
просторікав, а на батька
руку шмиг — до пістолета:
вовколис, либонь, злякався.
Що він тут молов про військово?

М а в р а
Гертель вивів штурмколони,
береги Савурки риє.
Там пропажа...

К р а с н о в у с
Це відомо:
за пропажею — пропажа,

за облавою — облава,
пропадаємо — безсилі
скрізь, але не все пропаще.

М а в р а

З душогубки у Мостині
комісар утік. Ви чули?

К р а с н о в у с

Хто — Гасан?

М а в р а

Еге ж, кавказець.

К р а с н о в у с

Хто б не втік, якщо напоказ
Кучериці, Вежкам, Плужні
сам свою персону виніс
клятий Гертель, кров'ю пахне.

М а в р а

Ніби там якась німкеня
золотий очкур згубила.
Вигадка?..

К р а с н о в у с

Це Річард мовив?
Чим тобі він ще хвалився?
Може, повідав, як Гертель
день у день із кров'ю чавить
н а ш е золото — здоров'я?

(Сміється з гіркотою).

Він очкур з вогню злютує,
Плужню зараз опереже,
а вже завтра й Вежки вдушить.

М а в р а

Може, й правду каже Річард?
Певно, звідти він явився,
чоботи й штани в багпюці,
сам не виспаний, аж брезклий.

К р а с н о в у с

Чобіт Гертель, чобіт Річард,
на один копил пошиті,
де не ступить, як не човгне,
в істини язик німіє,
найзіркіше око сліпне.
Річард... Він чого приходив?

М а в р а

Побалакати.

К р а с н о в у с

Балакай!..

З ворогом яка балачка?

М а в р а

Небезпека в дружбу зводить
навіть ворогів колишніх.

К р а с н о в у с

Був би він лише колишнім.
Зло минуле — не проблема.

М а в р а

Сапетон іде...

К р а с н о в у с

Хай чує!

Хай бере собі на шию
зло двоюрідного брата.
Зло теперішнє — ярмище.

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Т і ж і С а п е т о н, з п а т е р и ц е ю, н а к у л ь г у є.

М а в р а

Тату, тату, вам погано:
сполотніли, тряситесь,
Ну, чого?

К р а с н о в у с

Того, що страху
не спромігся ускромити,
не захнув ні зла, ні трясці
в пуна Річарду твоєму.
Протобестія, хитрющий —
вовколис...

М а в р а

Він мій такий же,
як і ваш.

С а п е т о н

А що ж для мене?
Крім усього, поглум долі:
винесла ганебний присуд —
май двоюрідного брата.

К р а с н о в у с

Маєш брата.

С а п е т о н

Маю ката.
Ви не знаєте, що робить
чорний страх з моєї тітки:
воском вимастив обличчя,
зморщив губи, витяг шию,
торохтить кістками пальців,

спунав ноги — ледве ходить.
Мумія — не тітка Вівдя...
Божиться, що сам анцихрист
їй такого сина врочив —
руки Ірода: все душать,
очі Аргуса: все бачать,
у щілинку підглядають —
хто до кого прихилився,
хто що каже: прагнуть жертви.

М а в р а

Щось не віриться. Він тричі
вдовольняв моє прохання,
щоб не вигнати нікого
до Німеччини, хоч Гертель
і наказував погнати
нас, дівчат.

С а п е т о н

Багато?

М а в р а

Начеб

аж дванадцять.

С а п е т о н

Заступився?

К р а с н о в у с

Як не в нас, то з Вежок вигнав.
Не дванадцять, а з півсотні.
Так то що — хіба не люди?

М а в р а

Річард вигнав?

К р а с н о в у с

Річард вигнав.
Аж до станції проторив.

М а в р а

Я не знала.

С а п е т о н

Треба знати.

К р а с н о в у с

Ну, а як старий Мазепа?

С а п е т о н

Щось не справдилося в нього,
став на німців нарікати,
а ночами часто плаче.

К р а с н о в у с

На чому ж це він опікся?
Паном став — не під'яремний.
Мало згріб, куркуль нещасний?
Плаче... Це його на розпач,
може, й Гертель підтроюдив?
Слід би взнати! Це проблема.
Розпитай, добром підсипся.

С а п е т о н

Не підсиплюся під камінь.
Він зі мною не говорить:
комуністів зневажає.
Як вернувся я з полону,
все вивідував стидливо,
чи насправді я партійний.
А тепер немов зарікся,

не язик у роті — камінь.
Тільки Річард якнайм'якше
тиснеться до мене в душу —
трипди-ринди, і вже двічі
провіряв мої кишені
тишком-нишком. Я все бачив.
Ось чому — візьміть.

*(Вийнявши з кишені загорнене щось у папір,
протягає Красновусові).*

К р а с н о в у с

А що це?

С а п е т о н

Партквиток мій — заховайте,
бо мені тримати ніде,
знаю, вишпигує братик.
Ми жильці тепер сумісні,
бо Мазепа ще в суботу
перебрався в нашу хату
з усім гамузом.

К р а с н о в у с

А в нього?

С а п е т о н

В нього ж Гертель поселився.

К р а с н о в у с

Он як! Он чого той плаче...

С а п е т о н

Не того. Щось інше.

К р а с н о в у с

Інше?

Це проблема, як же взнати?

(Розгортає папір).

Гарна книжечка. На фронті
здобував?

М а в р а

Новенька зовсім.

К р а с н о в у с

Маю схованку надійну.

(Йде до хати).

С а п е т о н

Ну, а це приніс для тебе —
несподіванка. Пізнаєш?

(Подає Маврі якусь фотокартку).

М а в р а

Боже мій, Арсен!.. Як? Звідки?

С а п е т о н

З кошика Арсена витяг.

Бач, перервано. Це Річард

м'яв та рвав якісь папери

в жертву небу. Дякуй долі,

що в печі вже не топилося.

Він пішов — я фото вгледів.

Прочитав: «К о х а н і й М а в р і».

М а в р а

*(прочитавши про себе написане на звороті
фотокартки, задумано, в глибокому збудженні)*

Сьоме липня?.. Сьоме липня —

він ішов на фронт... Я в Плужні

в дядини була... Не знала...
Тож мені старі Мазепи
чи забули передати...
Ні, мабуть, не захотіли.

С а п е т о н

А де Річард був?

М а в р а

Ховався...

Брата перервав.

(Берегься за голову).

Тумани

розбрелися... Про-яс-ни-лось.
Ось та ніч: незгаслий червень
повернув мені до вишень
першу місячну веселку.
Ми з Арсеном там стояли.
Так, а цей... А цей у вічі
золотий очкур телющить,
обіцяє раювання.
В о в к о л и с... А я — лисиця.
Ільку, я тепер — лисиця.

С а п е т о н

Мавро, ти побережися:
хоч лисиця і хитриця,
а нерідко потрапляє
до сильців або западень.
Завтра виконай завдання
групенфюрера... Мазепи.

М а в р а

Цього ще не вистачало.

С а п е т о н

Тут не зайві настанови.
Це його й моє завдання:
масш увійти в довіру.
Ти побачила б ту радість,
як він спритно, вчувши натяк,
за твоє ім'я схопився.
Він пошле тебе до Вежок.
Як і що тобі накаже,
все виконуй бездоганно.

М а в р а

Ще когось убити скаже?

С а п е т о н

Ні, такого не посміє.
Ратуправа до Берліна
має зведення подати:
скільки німців народилось
цього року в наших селах.

М а в р а

Байстріюків?

С а п е т о н

Атож.

М а в р а

Та ну їх!

С а п е т о н

Люди знають, розпитаєш.
Викладеш йому все чисто.
А спочатку відмагайся,
так що хай розмова буде,

може, навіть зарічана:
мавш увійти в довіру.
Все обдумай.

М а в р а

Добре, Ілька.

Я думками запасуся,
маю одягти личину.

*(Починає нервово ходити навколо столу,
цокаючи ножицями).*

К р а с н о в у с

(вийшовши на ганок)

Що — тебе оса вкусила?

М а в р а

(ховає фото під полотно)

Змій летів — отрути цвіркнув.

КАРТИНА П'ЯТА

Місток у березі. На вербі напис: «Gehen verboten!»* Угорі над ним виспіває вивільга. Довкола верби — ломаччя й камінця. На задньому плані — стіс нарубаного верболозу, а в глибині, попід насипом, бовваніють щити й манекени — стрільбище. В центрі насипу — чорний хрест у вигляді свастики. Під вербою стоїть із карабіном І в а н у формі поліцай. Десь прогерготали гуси.

Г о л о с л і в о р у ч

Цю-цю-цю!.. Бровко, додому!..

І в а н

(задивляється праворуч)

Гуси крикнули — жахнулись
не собаки, а солдата.

---

* «Ходити заборонено!» (Нім.)

Це погнався в і н за ними.
Світ страждає від солдатів:
з них ніхто не робить хліба.
Захарастили дорогу,
як жуки зелено-чорні.
Тільки жук знаходить їжу
сам собі, а цих, о боже,
треба всіх нагодувати.
Не зорють багнети поля,
не зросте врожай без плуга.
Та й чи скоро плуг відродить
те, що кулі вижинають?

Г о л о с

Де ти, бозна-що, забігло?
Тут же гавкав, а не видно,
тільки пташечка співає.
Все на світі любить волю:
і співуня, і гавкуня,
все на світі преподобно.
Що ж казати про людину?
Воля безвісти заводить
і на шибеницю... Воля...
На-на-на! Цю-цю!.. Сказився.

І в а н

Ось тобі й старий Мазепа.
Цей уже не пройде мовчки,
висповідувати буде.

КАРТИНА ШОСТА

І в а н, М а з е п а.

М а з е п а

(кинувши ланцюг на паранет містка)

Ти Бровка мого не бачив?

І в а н

Пса?.. Не бачив. Сина бачив.

М а з е п а

Річарда? Пішов на службу?

І в а н

Зараз буде векенбласен.

М а з е п а

Буде що?

І в а н

Зорю сурмити.

М а з е п а

Сонце онде вже підбилось,
вам — зоря. Чи не кумедно?

І в а н

Все кумедно там, де нелад
між людьми й святим Ісусом.

М а з е п а

Преподобно — в світі нелад,
як оця і в тебе служба:
ти на кого тут чатуєш?
Стережеш мою леваду?
Задля чого?

І в а н

(еказує на манекени)

Не леваду,
гемонів отих вартую.

М а з е п а

Гемон — ох, отруйне слово.

І в а н

Спокусив лукавий... Завтра
конгрегації не буде?

М а з е п а

Буде, буде! Преподобно.

І в а н

(вказує на стіс)

Може, треба б відкопати
нашу схованку?..

М а з е п а

Іване!

(Сажнувшись).

І не згадуй, і не думай...
Ти ще вибовкаєш?

З правого боку чується тріскотіння.

Хто там?

І в а н

Дядько мій.

М а з е п а

А друге?

І в а н

Мавра.

М а з е п а

Красновус!.. Проводить відьму.

І в а н

А тепер я вас полаю:
відьма — теж отруйне слово.

М а з е п а

(мав перехреститися, але закрутився на місці)

В'ється, в'ється тут анцихрист.
О, Маріє Магдалино,
зажени його до пекла!

І в а н

Шлях курить — ідуть солдати,
позганяли всіх лукавих
нам на язики.

М а з е п а

Недурно

так спраправіку ведеться:
де вояка, там і кудий.

(Перехрещує стіс верболозу).
Відступімося від лиха.

(Задивляється праворуч).

Красновус... Як чимчикує...
Ось кого б мені припнути!
(Починає розплутувати ланцюг).

І в а н

Наче всі ми не припнуті,
як собаки?.. Гриземося.

М а з е п а

(до вивільги)

Ой, Маріє Магдалино,
богом послапа співуне,
як би тут не согрішити?
(Перетинає місток ланцюгом).

КАРТИНА СЬОМА

Т і ж і К р а с н о в у с. Як тільки він зійшов на місток,
Іван, крадькома відступаючи, сховався під вербою.

К р а с н о в у с

(до Мазепи)

Темно й так у цьому світі,
а ще й ти дорогу застиш.

М а з е п а

А, вимолюєш дорогу?
Ляж — переступлю — і підеш.

К р а с н о в у с

Нам для двох тісна дорога,
ми вже не розминемося:
хтось-таки на ній поляже.

М а з е п а

Що ж ти напишу не бачиш?
Заборонено ходити.

К р а с н о в у с

А тобі?

М а з е п а

Я маю дозвіл:
все-таки м о я ж левада!

К р а с н о в у с

(показує на свастику)

Чужородець хрест поставив
на т в о ї й леваді, амба!

М а з е п а

*(придивляється до гудзика на піджаці
Красновуса)*

З п'ятикутною зорею?

Так і носиш — не боїшся?

(Відриває гудзик і жбурляє перед себе).

Ось куди йому дорога —
у ніщо!

К р а с н о в у с

В ніщо дороги
вже й Мазепі не минути.

КАРТИНА ВОСЬМА

Т і ж і М а в р а, з рядниною, простоволоса.

М а з е п а

На прогуляночку вийшов
з пишнокудлою дочкою?

К р а с н о в у с

Від очей твоїх вартую.

М а з е п а

Нарядив, як на весілля.
Коси, бач, як розпустила,
чорні-чорні, аж зелені,
чи не викапана відьма?

К р а с н о в у с

Бачу — все тобі несправжнє,
бо з очей твоїх не змито
вовкувату зелень злоби:
з ким порівнюєш дитину?

М а в р а

Дядьку Федоре, а що ви
запроторили в болото?

М а з е п а

Вашу долю запроторив —
і його й твою, бездолні
животітимете в багнах,
купно з дідьком — лихо тихо.

К р а с н о в у с

Лихо з долею твоєю,
розгорьованою в німця:
ой, плакуча в тебе доля:
сльзьми гребельку розмила.

М а в р а

Щось же кинуте?..

М а з е п а

Сказалось.

К р а с н о в у с

Кинув гудзика, бо зірка
очі мулить.

М а з е п а

Випікає.

К р а с н о в у с

(обмацує полу піджака)

Гудзик — нелегка проблема:
де його ти зараз купиш?
Відірвав, то розплатися!

М а з е п а

Я давно вже розплатився —
ти моє добро загарбав
ще в тридцятому: садибу,
поле, сінокіс, корівку
і воли — бички дворічні.

К р а с н о в у с

Все одно за гудзик мало.

М а з е п а

Мало?.. Ти мене й самого
чи не дідькові запродав
аж світ за очі? Прохибив —
не вдалось тобі Сибіром
заморозити зненависть.

К р а с н о в у с

Бачу — пам'ять не згасила
ні зненависті, ні помсти.

М а з е п а

Як же помсту від провини
пам'ять може відділити?
Все, що викрадено в мене,
пам'ятаю преподобно.

К р а с н о в у с

Я не злодій: без крадіжок
опоряджував проблему —
зліквідував куркульство,
змінював твою натуру.

М а з е п а

Я лишився натуристим.

К р а с н о в у с

Бачу — ти змінив одержу,
а не душу, не сумління.

М а в р а

Тату, годі вам... Ну, годі!

М а з е п а

Що ти годькаєш! Хай каже.

Вона щось мала шепнути батькові на вухо, та Мазепа, ставши поміж ними, ледве не провалився: дошки затріщали. Вона схопила його за плечі й потягла вбік.

М а в р а

Ще шубовкнете!

К р а с н о в у с

Мій гудзик
дядька Федора гукає.

М а з е п а

Ти чого тут опинилась?
Вдвох ще втопите — за гудзик.

М а в р а

Маю топлива набрати.

М а з е п а

Все і так горить під вами:
і помостик, і гіллячка,
і свята моя земляця.

Мавра йде до хмизу, розстеливши ряднину, милується квіткою ромашки.

Красновус

(до Маври)

Ти замкнула хату?

З-за верби виходить Іван і про щось тихо розмовляє
з Маврою.

Мазепа

(стає перед Красновусом)

Стій-но!

Вислухай: ось мій рахунок.

Пам'ятай: ти вкрав у мене...

(Дістає папірець і читає).

Сорок вісім пудів жита.

Тридцять два...

Красновус

Чого?

Мазепа

Пше-нн-ниці.

Проса й гречки — дев'ять пудів.

Тридцять три листки заліза.

Красновус

Все?

Мазепа

Ні, ще.

Красновус

То перелічуй.

Мазепа

Троє ряден. П'ять подушок.

Ще й новий жупан. І килим.

Гуси, каченята, кури —
всього сімдесят чотири.

К р а с н о в у с

Що ж, а гудзик мій дорожче,
бо на ньому — серп і молот.
А за них — окрема плата.
Цей момент запам'ятаймо...

М а з е п а

(перепиняє)

Цей момент!? Він повертає
згублені в снігах надії.

(Показує рукою в далеч).

К р а с н о в у с

Цей момент запам'ятаймо:

(вказує на свастику)

завтра всі твої надії
той павук до краплі вип'є.

М а з е п а

Де подів моє багатство?
Перенівечив? Злидоті
по шматку, мабуть, розкидав?
Одкусив ти, Красновусе,
понадзайвого — це здорово:
целька — хлип! — не проглинула.

К р а с н о в у с

Проковтнути — це проблема,
бо гірке твоє багатство:
награбоване ж.

М а з е п а

У кого?

К р а с н о в у с

У злидоти, як ти кажеш:
хто в Лушняри самогоном
видурив город і поле?
Хто в старої Бабашихи...

М а з е п а

Бабашиха? Я два роки
опікав малих сиріток.

К р а с н о в у с

Опікав? Опік — опухли,
без кусеника...

М а з е п а

Безчестя
злозяику опороку
пацькувало на Мазепу:
опікуи сиріт окривдив...

К р а с н о в у с

Не лише сиріт!

М а з е п а

Вигадуї!

К р а с н о в у с

Пригрібав до поля поле —
і за гроші, й за дурницю.
На жупан змінив кирею,
на чумарку — сірячину.
Ліз, як чорт, із шкури в шкуру —
із мужицької у панську.
Лопнула твоя проблема.

М а з е п а

Чи не ждеш своєї влади?

К р а с н о в у с

А чого б її не ждати?

М а з е п а

(перепиняє)

Це як рак з болота свисне,
випірне твій серп і молот,
навіть сонце звідти зійде?

К р а с н о в у с

Зійде тут. І вас осліпить,
Гертелів, Мазеп... Обдумай
цю проблему — ще не пізно.
Шляху не розпитуй осліп:
як тікатимеш на Захід?
Потурбуйся про майбутнє.

М а з е п а

Сон землі — моя турбота;
думаю — не сплю ночами:
бачу землю знов своєю.

К р а с н о в у с

У думках царюй над світом.

М а з е п а

Маю щастя, що на думку
ще не злагодили запряг.
Дай мені три десятини
і побачиш — знову буду
гори хліба, гори яблук
продавати на базарі.

Ви притоптуєте колос,
я ж назирю квасолину,
в пучечки візьму й радію:
на моїй землі вродилась.
Я забуду, ким родився,
тільки предків не забуду:
поливали землю кров'ю.
Поливали... Преподобно.

К р а с н о в у с

Поливаємо й сьогодні —
не твою, а нашу землю.

М а з е п а

Нашу?.. Ти ж її не любиш.
Та й за що її любити,
як не родить? А родила ж,
поки проклятим залізом
не душили — тракторами —
та не сприскували, бідну,
ще й бензиною бридкою.
Як родила преподобно!

К р а с н о в у с

Щоб не трактор та бензина,
ти подох би вже давненько.

М а з е п а

Землю виморили мором,
зачерствили, все охляло:
колос, дерево, худоба.
Земле, мученице-мати...

К р а с н о в у с

Мачуха вона для тебе.
Ти оновлення не бачиш:

самольот — красу епохи —
серед неба не помітиш.

М а з е п а

Розбиватися не хочу.
Ти літай, а я вже буду —
возом, возом — по землиці.

К р а с н о в у с

По землиці вся громада
знову піде — хліб ростити.

М а з е п а

Нахваляєшся колгоспом?

К р а с н о в у с

І колгоспом, і достатком
духу доброго людського.

М а з е п а

Духом не протягнеш віку,
ноги з голоду протягнеш.
Перегризено достаток.

К р а с н о в у с

Першим у селі Мазепа
за недогризки продався.

М а з е п а

Мав надію — повернуся
в доколгоспівський порядок.

К р а с н о в у с

Мав... так от за чим ти плачеш:
видно, й твій капшук продерся.
Чим з німецького полону

землю викупиш? Циганиш,
тож і маєш дулю з маком.

М а з е п а

Україна — українцям.
Не людиною той буде,
хто молотиме, що землю
вициганюю в чужинця.
Ми — одна сім'я, і раду
маємо самі давати
і собі й добру своєму.
Преподобно. Чи не правда?

К р а с н о в у с

Так. А в кого ж Фрицик Гертель
розважається, пиячить?..

М а з е п а

Я ні голосом, ні ділом
не підлащуся до нього.
Він до мене уволікся,
я ж тиняюся по людях
неприкаяним вигнанцем.

К р а с н о в у с

Душу праведну рятуєш?

М а з е п а

А твоя душа — не в п'ятах?
Дома навіть не ночує...

К р а с н о в у с

Назираєш?

М а з е п а

Преподобно.

(Перечіплює ланцюг на паранет).

Йди вже, йди! Дорога вільна.
Що мені з душі твоєї?
Дірка з бублика, не більше.

К р а с н о в у с

Ти немовби напідпитку —
словоблуддям кривуляєш.

М а з е п а

Е... надією п'янюся —
ще згадаєш мій рахунок.

К р а с н о в у с

Твій рахунок — р о з р а х у н о к.

М а з е п а

Розв'яжу ланцюг неправди:
якось вирішу задачу.

М а в р а

(кинувши хмизу на ряднину)

Дядьку Федоре, повірте:
Архімед за нас мудріший,
а не вирішив задачі —
вмер над колом розрахунку.

Мазепа тільки тепер оглянувся й задивився на Мавру, по-
вільно здіймаючи руки вгору.

К р а с н о в у с

Що там — «юнкерси» чи «міки»?

М а з е п а

Як нам заповів спаситель:
не вбивай, не крадь. А тут що?
На очах удень грабує!

Чуєш, відьмо, все на місце
поскладай і геть з левади!
Хоч ломачку поцурпелиш,
ноги поперебиваю.

(Хрестячися, майже наспівує).

Ой, Маріє Магдалино,
поцілуй мою покуту,
заступися! Преподобно.

К р а с н о в у с

Всі святі перед тобою,
так що небо заступилось,
та й земні пекельні духи —
твій Бровко, твій син, твій Гертель
біля тебе — на сторожі.

М а з е п а

Де Бровко?

К р а с н о в у с

Десь тут, чатує.

(Сходячи з містка, торкає ланцюг).

Очі сліпить — чи не бронза?

(Зникає).

М а з е п а

Де я? Бачу — і не вірю,
що це небо, а не віко,
насувається на мене.

М а в р а

Як вам шкода вітролому!..

Дядьку Федоре, заплачте!

*(Висипає з ряднини паліччя під ноги Мазені,
який начебто закам'янів).*

Ще згодиться вам — на віко.
(*Ступивши на місток, зупиняється,
вражена ланцюгом*).

Ач, яка лискуча! З міді...
Це вона, та сама цепка!
І який же ви жаднюга,
дядьку Федоре, чи — жмикрут,
скупердяй, не постидились
у дітей відняти цяцьку.

КАРТИНА ДЕВ'ЯТА

М а з е п а

(*задивляється на вербу*)

Пташко, де ти вже начулась
грішноти людського свару?
Перестрахана спурхнула,
то хоч ти, вербо, вибавлюй
біль безбожності бридкої.
Світ — у вічі: ні з ким, ні з ким
висповідувати серце,
і ніхто, ніхто не бачить,
як воскресле сподівання
бог виводить із могили
в обезцещене законня.
Все неначебно вернулось,
окрім літ: літа пропали.
Плач, Маріє Магдалино,
і радій зі мною вкупі
нині й прісно! Преподобно.

(*Оглядає місток, тупає, хитаючи паранети,
прислухається — що тріщить, що порипує*).

Завтра гребельку підсиплю,
як-не-як, моя левада.

Скрушно: стрільбище впорядив
на м о ї й леваді Гертель:
шісплац, каже сотник Гертель.
Каже: тут уродить пульвер.
Я подумав — чи не клевер? —
зопалу поданкезерив.
А вже дома відгадалось:
пульвер — порох, Річард знає.
Порох попелом — на серці.
Порох сіна родить обмаль.
Сіно порохом прогіркло.
Сіно вичовгано, збито
автоматами й коліньми.

(Розпинає руки на паранеті, схиляючи голову).

Та надія

(випрямився й витер обличчя)

начєб сходить.

(Майже пошепки).

Скоро піде сотник Гертель.

Аж за Волгу...

(На повний голос).

Тут — порядок:

бризне дощ — отава зійде,

швидко вичадиться порох

з повичовгуваних лисин.

Як нам пісня промовляє?

(Пробує співати).

Дощик бризне, сонце блисне,

давнє лишенько розважу:

по вітчизні-материзні

пожену ягнят на пашу.

(Говорить).

Буде сіно для корівки

та й для вівців сіна стачить.

(Виходить на леваду).

Піде Гертель, постараюсь
пару воликів придбати.
Ех, аби-то гінконогих,
щоб сягнистенько ступали,
полові, аж очі крадуть
лиском сонячної шерсті,
роги круто-круто — вгору...
Роги вниз — ото воляри —
шуляки! Ось тут же паслись...
Батько звав їх ревунами:
досвіток — вони вже будять:
— Му-му-му! — Ідеш до воза,
починаєш запрягати:
ший, підручний, ший, борозний!
Гей, дабе! — на возі їдеш.
На с в о є м у возі їдеш,
до с в о є ї ниви їдеш.
А коли окіл минеться,
вже дабекати не треба:
шуляки — воли розумні —
доведуть самі до ниви.
Там замукають, як скажуть:
— Здрастуй, ниво! — Преподобно.
А вона... вона спросоння
прокидається, мов жінка,
в колосковій теплій ковдрі.
Жовтоворся: ше-ше — шептом.
Крупноросся: крап-крап — крапом.
Пиррх! — злетіла перепілка
на рожеву смужку сонця,
гріє лапки, сушить крильця.
Хлібом з ниви сонце сходить.
Аж тепер я преподобно
вірю в себе: тільки праця
виведе мою надію
до застояного плуга.

В ньому всі мої достатки —
плід бджолиної турботи.

(Протирає очі).

Сльози визріли, як жито
на розораному полі.
Колосом надія спіє:
прикорень моєї сили
тут, в оцій землі. Не всохне.
Знов отут з двома синами
окоренитися маю.

Чи повернеться ж Арсенко?

Десь пішло, дурне, воює...

Чи воює, чи від нього
не полишено й імення?

Це спасителю видніше:
наша доля — божа воля.

Все добро, що прибагачу,
буде Річарду... самому.

Не розтринькав би ледащо:
до хазяйства цей не ладен.

*(Ходить навколо стосу порубаного верболозу,
тиче пальцем униз).*

Ох, а тут... Згадати страшно:
смерть... Мовчи, не розворушуй.

Стану вище — світ огляну.

*(Підійнявшись на стіс, указує руками то в один,
то в другий бік, слів не чути, проте губи ворухаться,
і тут із-за хреста свастики виходить його небіж
Ілько Сапетон з кількома дошками та столярською
скринькою, зв'язаних між собою і перекинутих через
ліве плече. У правій руці — патериця).*

Певно, чув мою балачку.

Як же він мене застукав!

А тепер іди й подумай,
чи погибель Красновуса
принесе життя Мазепі?

КАРТИНА ДЕСЯТА

Мазепа, Сапетон.

Сапетон
(ще здалека)

Мітингуете?.. Ви, дядьку,
чи не ви?

Мазепа

Ге-ге, товчуся,
хай злягається, щоб вітер
не скуражив та й не виніс
геть, як перекотиполе.

(Спускається додолу).

Так з левадою своєю
побалакати скортіло!
Чув, про що я тут балакав?

Сапетон
(байдуже)

Я прийшов місток ладнати.
Вчора ледь не провалився
наш пан гауптман... Він щедрий:
за ремонт цієї кладки
дав шість марок та ще й пачку
сигарет. Смердючих, правда.

Мазепа

Поладнаєш преподобно,
мій небоже, ти — хазяїн...
Може, тут Бровка побачиш,
то на цеп візьми, бродягу.

(Вказує на ланцюг).

Я навідаю Ликеру.
А якщо Бровка не зуспиш,
захопи цепок додому.

Сапетон

(ступивши на місток, жахається й тетеріє)

Цей поміст чи власний розум
перелагодити маю?

Дикий берег полювання
мав кінчитися обривом.

Тут у замкненому колі
маячні та лихоманки,
був би тхориком, не знайдеш
ні дірок, ні перелазів.

Тут на мене все полює:
сонце, вітер і дерева,

видають мій дух, доносять,
що б я не чинив з розпуки.

День у день із власним духом
перекорююся марно.

Світ на вогнищі димиться,
де не вигулькну, скрізь пастка.

(Наближається до ланцюга).

Цеп чи привид?

*(Кидає дошки, ставить скриньку, пильно дивиться
услід Мазепі, а коли той зник, простягає руки
до ланцюга, проте не доторкується,
наче боїться опектися).*

Ох, і дядько!

Небожу сильце поставив...

Дядьку, хто ж тебе намовив —
син чи сам пройдисвіт Гертель?

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ПЕРША

Сапетон, Мавра.
На тому ж містку.

Мавра

(з опачиною паліччя за плечима)

Ільку, Ільку, що з тобою?
Ти чого так обаранів?

Сапетон

Справді в казна-що вдивляюсь,
як баран в нові ворота.
Що це? Га?

Мавра

(поклавши опачину)

Ланцюг собаки.
Ось ошийник. Ось гачечок.
Ось баранко-застібанко.
Ось і шпеник. Ось і пряжка.

Сапетон

А на пряжці?

Мавра

Намистинки.

Сапетон

Намистинки? Це рубіни...

Мавра

Я в коштовному камінні
тямлю стільки, скільки Гертель
в українській мові тямить.

Сапетон

А він тямить! Він облудник:
розуміє неабияк
нашу мову, та скриває.

Мавра

Дякую, що попередив,
я не знала. Небезпечно...

Сапетон

Так. А це що?
*(Бере нарешті кінець ланцюга і починає злегка
махати ним).*

Мавра

Я ж казала.

Сапетон

Ні, метал який — ти знаєш?

Мавра

Мідь чи бронза.

Сапетон

Це той пояс...
Золотий проклятий пояс!

Мавра

Кажеш — пояс? Баронеси?

Сапетон

Чортзна-чий він. Інше знаю —
провокація.

Мавра

Не думай...

Сапетон

Безневинними руками
нерозкаяного дядька
Гертель вичепив принаду
комуністу Сапетону.
Сподіваються: присвою —
на гарячому спіймають.
Запровадять у тортурню,
допитають... і повісять.

*(Стає на коліна, викладаючи інструменти —
молоток, обцецьки, ножівку).*

Сапетони, Красновуси,
до чого ж ви доборолись?
Вам нашійпики пошито!
Як собак поприпинають
вас, плохих, покірних, доки
розгарчатися не встигли.
Причаїлися в чеканні —
як би пшбениці швидше
всіх вас переколихали:
петлі вже на поготові.
Ні, ви зовсім не боролись!
Де чужим хортам-приблудам
огризнулися хоч раз би?..

Мавра

Красновуси огризнулись,
а вкусити не вкусили.
Щоб не Річард, ми погибли б.
Наче ти не знаєш цього.

Сапетон

Як же, знаю — в Красновуса
витрусили обрізана.
І тепер у рідній хаті

Красновус навшпиньки ходить,
роздратований цькуванням.

М а в р а

Буде час...

С а п е т о н

А ви, панове,
Гертелі, всі прибулканці,
поки що пануйте, крадьте
все святе, відкрито крадьте.
*(Видираючи поіржавілі цвяхи,
колінкує від ланцюга назад).*

Взяти б вас отак — огребом,
як беруть гвіздок обценьки.

Цвях висмикується повільно з тріскучо-пронизливим виско-
тінням, так що Мавра спершу хоче затулити вуха, та потому
захоплено сплескує руками над головою Сапетона.

Музику своєї помсти
пізнаю: оце ваш стогін,
слухай, Гертель, слухай, Річард!

М а в р а

Що за випадок — почулось,
як у нашій Кобзарівці
наша музика знов грає!

С а п е т о н

Я наївністю своєю
переситився доволі,
як святий, гріха боявся:
мав у дядька зброю вкрасти
і не вкрав — два карабіни.
Він же богобоязливий —
ані з одного не стрельне,

десь переховав знічев'я.
Маю гріх: не вкрав, покутник,
і тому тут опинився,
вислуговуюся в німця
за нікчемні сигарети,
за шість марок — мучу совість.
І невже моя підозра
тут не випередить правди?
І невже в собі не зможу
подолати неміч духу?
І невже не владен силу
почерпнути з провокацій?

(Киває на ланцюг).

Кат їх видобуде з кілець.
Ах, ви, кільця золотенькі,
прополощетеся в крові.
Благородний блиск металу
нашу кров облагородить,
а вже з нею дух і тіло,
щоб навчитися покути
у Марії Магдалини,
як співає дядько Федір.

М а в р а

Ілька, ти страшний! Дивися
на ланцюг подій реально.
Де вже де, а тут, я певна,
провокація — в уяві,
а не в дійсності. Послухай...

С а п е т о н

(умоцнюючи камінь біля містка)
Я вже слухав! Скільки слухав!
І кого лише не слухав.
Той анафему пророчить,
інший благовіст віщує,

той наврочує поразку,
той хитрує, той лукавить.
А де ж діло?.. Діло... Діло
завалилось, як цей камінь.
Дух із тілом роз'єднався
і, мабуть, не тільки в мене.

М а в р а

Якщо ти про це говориш,
видно, в тебе так не сталося.
Ти послухаєш?..

С а п е т о н

(обчищаючи порохно)

Нашіптуй!

Що слова — труха, та й годі.
Ми засиділися. Рана
в заслання мене впихнула:
рідна хата чи в'язниця?
Вікна ті, а світ — у ґратах.
Попідвіконню щсранку
марширують братовбивці,
між якими сам никаєш,
наче вбивця.

(До Маври).

Дай сокиру!

М а в р а

(подаючи, стає теж на коліна)

Під сокирою ми, Ільку:
звисла — не сьогодні-завтра
чесоне когось по шиї:
може, батька, може...

С а п е т о н

Всіх нас.

М а в р а

Думаєш, мені не душно?

Поки він теше та пиляє, вона відчіплює від ланцюга
ошийник.

Так це золото? Я вперше
золото в руках тримаю.
Ти не чув, як Річард мовив,
що цей пояс баронесу
оперезував подвійно?
Як же це?

Обоє встають.

С а п е т о н

Розберемося.

(Починає розглядати пояс).

М а в р а

Так от слухай. Не обмови,
не перешепти, а правда:
цей пасок знайшли десь діти.
Позавчора біля ставу
я полотна розіслала,
щоб на сонечку білились.
Діти гралися в пісочку,
чим, не бачила, та чула
крики: «Золота гадюка!»

С а п е т о н

Золота. Гадюка. Справді.

М а в р а

Колом бігали, крутились,
щось тягали за собою.
Аж дивлюся — дядько Федір

підійшов до них, як зикне:
«А сякі-такі, злодії,
вкрали цеп мого собаки!»
Діти — врозбіж. Він, дивлюся,
преспокійно цеп оглянув,
начепив собі на руку,
мовчки прочвалав повз мене.

С а п е т о н

І ти певна, що не інший
ланцюжок проніс мій дядько?

М а в р а

Переконана! Цей самий.
Аж під'юдило шпигнути:
як ви ловко у малечі
відняли страханням цяцьку.
Та чіпати не хотілось.
А сьогодні тут сказала:
— Ось вона, та сама цепка!

С а п е т о н

(перебираючи пальцями кільця пояса)

Цяцька... Золота гадюка...
Та він що — здурів, не тямить
у коштовностях ні грана?
Жах і неуцтво: припнути
золотом Бровка-дурила!

М а в р а

(дошкульно, з іронією)

Жах насправді: чую дзвони
золотих вервечок наших
над колискою своєю,
над колискою твоєю,
над колискою Мазени:

всі ми в золоті родились.
Боже мій, ну хто з нас бачив
де, коли його, прокляте?
Батько мій сказав — це бронза,
я сказала — мідь: жовтіє.

С а п е т о н

Почепити на собаку!..

М а в р а

Певна, про якусь коштовність
цього брязкала твій дядько...

С а п е т о н

Дико!

М а в р а

...навіть не подумав.
Сумніваєшся? Не віриш?

С а п е т о н

Вірю, Мавро. Тільки знаєш,
сумніви завжди колючі,
а підозри душу точать,
наче гусінь цвіт чи листя.

М а в р а

Знаю, вчїплива підозра,
здатна душу обчухрати,
наче гусінь деревину.
Знаю й те, якщо понищить
листя гусінь, град чи спека,
деревина поспішає
викидати листя вдруге.
Це — закон життя, природи.

Сапетон

У природи є закони,
у фашистів — беззаконня.

Мавра

Вчімося в природи: мудра —
глушить всяке беззаконня
силою свого закону.
Раз не вийшло — треба вдруге,
треба втретє починати:
заглушити беззаконня
силою свого закону.

Сапетон

*(почепивши пояс на паранет, майструє;
після довгої паузи)*

Те не можна починати,
що не в силі закінчити:
безнадія силу губить.
Мавро, знаєш, як покірне
всяке дерево залізу,
а не навпаки, ось бачиш?
(Теше дошку).

Раз ударив, два ударив —
шкереберть летять закони
всякого життя й природи.
Так і ми. Що починати?
Як це — голими руками
проти їхніх автоматів?

Мавра

(оглядається довкола)

Тут, як наші відступали,
залишались кулемети.
А гвинтівок, а набоїв...
І кому воно дісталось?

Сапетон

Німцям. Ще б кому? Трофеї.

Мавра

Ні, не все дісталось німцям.

Сапетон

Іржавіє у болоті.

Мавра

Ні, не все там іржавіє.
Батько звідси понаносив
ящиків та залізяччя...

Сапетон

Може, й зброї? Розпитайся.

Мавра

Вже питалася, не каже,
бо для нього я — дитина:
зброя — то не бабське діло.
Ти підлестився б до нього...
Це була нічийна зона,
попід насипом — окопи.
Ми в окопах після бою
поховали хлопців наших —
все матроси та матроси.

Сапетон

Де вони взялись?

Мавра

Аякже!
тут флотилія Дніпровська
цілий тиждень воювала...

Скільки тут очей красивих
безкозирками прикрито.

С а п е т о н

Е, попереду — страшніше.

М а в р а

Віриш, Ільку, після того,
що селом перекотилось,
відійшло і тут зосталось,
я немов переродилась,
вже нічого не боюся.

С а п е т о н

(приміряючи дощечку в помості)

Так. Тут сходиться. Ні шпарин,
ані вижолоб — гладенько.

(До Маври).

Так і в тебе все без ганджу,
без дефекту...

(Перестає майструвати, прислухається).

Чуєш, ніби
щось гупоче?

М а в р а

Ні, не чую.

А, це вітер та безпечно
хилитання очерету.

С а п е т о н

Так. А я в стихії кривди
хилитаюся від гніву —
небезпечно хилитання:
де б не був, за мною стежать
завдрощі або намови...

М а в р а
(здивовано)

Заздрощі?

С а п е т о н

Так, так. Я бачу —
тичуть пальцями, хихочуть:
ач, мовляв, який дотепа —
прикидається клишавим,
із війни вернувся. Дома.
Ходить. Німці не чіпають...
Я заскнів, коли побачив,
як сусід, а може, й родич
дьогтем на моїх воротах
кличку зрадника намазав.
Так і звуть мене. Всі. Чуєш?

М а в р а

Чую, чула — так говорять.

С а п е т о н

Як людей переінакшиш?
Як ти їх організуєш?

М а в р а

Як? Із Річардом не вадить
нам у піжмурки пограти.
Ти ж навчав мене д о в і р и.
З кожним родичем, сусідом
перемовитися можна.

С а п е т о н
(збуджено)

Я щасливий: ми з тобою
можемо зварити кашу...
(Кидаючи пояс під ноги Маврі).

Довго я благав у долі
друга... Ось вона й послала.
(Обіймає Мавру).

М а в р а
(підійнявши пояс)
Хочу в золоті пройтися.

С а п е т о н
Мавра в золоті... на мості.
Ох, опаска — ювелірна!
Випростовуйся рівненько.
(Починає опоясувати Мавру).
Певно, так — на спині навхрест,
на живіт — ось так.

М а в р а
Ні, пряжка
має спереду ж лисніти.

С а п е т о н
Може, так — сюди, під груди?

М а в р а
Ой, не лоскочи. Як цупко!
Задихнутися не важко,
тут запас повинен бути.

С а п е т о н
Дірка — хвостик — ноль запасу.
Так не туго?

М а в р а
Туго, давко.
Видно, пані баронеса

дженджуристою вдалася,
має талію осину.
Душить... Ой!

С а п е т о н

А може, Мавра
так розгладнула.

М а в р а

На чому?

(Розперезується).

С а п е т о н

Та подейкують, що Річард...

М а в р а

Що?

С а п е т о н

Харчі для Маври носить:
шоколад, консерви, булку.

М а в р а

А ще й каву по-турецьки —
із цукерками, гарячу...

(Гнівно).

Річард Маврі труту носить,
не носили б його ноги:
має батька на прицілі.
Що я в нього попрохала,
так це ниток — три котушки.
Він припер аж два десятки...

С а п е т о н

А це — вже зерно довіри...
Ні, таки там щось гупоче.

М а в р а

(стає навипиньки)

Поліцаї... чи солдати?

(Засовує пояс та нашийник у ряднину під хмиз).

С а п е т о н

Це для чого? Стій!

М а в р а

Так треба.

Тільки так! Ти ні при чому.

Я за все відповідаю.

Принесу ланцюг, залізний
роздобуду в Бабашихи:

Булька здох, ланцюг остався.

Будеш ним Бровка лигати.

С а п е т о н

На Бровка знайду налигач,
гірше з дядьком...

М а в р а

Гірше? Дядька

цугом правди налигаєш

та й припнеш до побрехеньки —

до його ж крадіжки: Мавра

цяцьку дітям повернула.

Закомизиться, жаднюга,

ти направ його до мене.

(Суче дулю).

Покажу, нахабі, хвостик

золотого поросятки —

і налигач, і сповивач.

Сапетон

Як би тут не обернулось
поросятко в карсятко —
хлюпнеться на сковорідку,
зашкварчить.

Мавра

Вечеря буде.

Сапетон

Нам останньою — задушна.
Мавро!

Мавра

Ільку, це вже наше!

Сапетон

Чіпко, Мавро, ти хапаєш.

Мавра

Чіпко, Ільку, тільки чіпко.

(Бере хмиз).

То завдай мені на плечі.

КАРТИНА ДРУГА

Мавра, Сапетон, ставши на коліно, струже дошку. Річард, з автоматом, у формі німецького сержанта (фельдфебеля). Четверо поліцаїв, серед них — Іван.

Річард

Зодчому — салют пошани!
Що за гембель?

Сапетон

Це? Німецький.

Гауптман позичив.

Річард

Диво!

Елегант! А як чикриже:
не радянський — зразу видно.

Сапетон

Видно пана по халявах.

Річард

Батько спонукав?

Сапетон

Аби-то.

Гауптман... Тут провалився,
наказав ремонтувати.

Тим часом як Річард оглядає місток, Іван присідає навпочіпки, допомагаючи Сапетонові, то приміряє, то стукає.

Річард

(до Маври)

А це що?

Мавра

(задержувано)

Присліп — не бачиш?
Золото несу в ряднині.

Річард

(силомиць відійнявши опачину, бере на плече)

Золото? Його й шукаю,
щоб в очей твоїх купити
віру.

М а в р а

В бога?

Р і ч а р д

Ні, в богиню.

Очі, подаруйте слово!

М а в р а

Слово не з очей виходить.

Р і ч а р д

Все з очей — і слово, й діло.

Я позбавлюся віри...

М а в р а

Позбавлятися так легко
будь-чого, знайти — проблема,
ще коли й собі не віриш.

Р і ч а р д

Ти, як батько твій: проблема...

М а в р а

(хоче вирвати опачину)

Станьмо від батьків подалі!

Р і ч а р д

Жарти, Мавро, чесно — жарти.

М а в р а

(оббираючи травинки з його плеча, спокійніше)

Так помнеш свої погони...

Р і ч а р д

Хай помнуться — розімнуться,
в золоті ще як засяють.

М а в р а

Так і станеш генералом!

Р і ч а р д

Недаремно німці кажуть:
те, що куля не досягне,
легко золото притягне.
Все притягне: славу й друзів,
а погони генерала
поготів — самі прилипнуть.

М а в р а

В тебе друзів — не злічити,
а вже слави — притяглася
не до золота — до служби:
кажуть — у Берлін поїдеш?

Р і ч а р д

Пощастило — побуваю
в храмі світової слави.

(До Сапетона).

Тут би міст бе-тон-ний треба:
штурмколона прокрокує —
розхитає, правда, Ілька?

С а п е т о н

Побудуємо залізний...

М а в р а

(тягнувши Річарда)

Ну ходімо вже!

С а п е т о н

Ти ліпше
повідом якісь новини.

Р і ч а р д
Неприємності — новини.

С а п е т о н
Знов диверсія?

Р і ч а р д
Ще гірше:
землетрус!.. Якийсь лукавець
кинув дохлого собаку...

М а в р а
Де? Коли? Куди?

Р і ч а р д
В криницю
пану гауптману кинув.

М а в р а
(захоплено)
Бульку баби Бабашихи?
Отого, що здох від сказу?

Р і ч а р д
Булькинуло — забулькотало.
(Киває на поліцаїв).
Честь мою провартували.

О д и н з п о л і ц а ї в
Кинуто його не сю ніч:
гауптман води напився,
вже коли вона прокисла,
а не те що засмерділась.
Не могло за ніч так стати.

Д р у г и й

(до Маври)

А коли той песик виздих?

Т р е т і й

І скажи, якої масті?

М а в р а

Чорний, з лисиною.

Т р е т і й

Браття,

нам капут: вода скажена,
гауптман її напився...

Р і ч а р д

Кроком руш!

(До Маври, гуцикаючи опачину).

А це для чого?

М а в р а

Для розпалу.

Р і ч а р д

Ну й чудна ти.

Для роз-па-лу... Натякнула б,
я привіз би на машині
цілу хуру — не такого.

С а п е т о н

Слухай, Річарде! Івана
залишив би на підмогу.
Вдвох зладнаємо: він майстер,
так зладнаємо, що мостом
удоволиться пан Гертель.

Р і ч а р д
(з ваганням)
Майстер?.. Майстер... Як, Іване?

І в а н
Підсоблю, тут ненадовго.

КАРТИНА ТРЕТЯ

Сапетон, Іван. Деякий час той струже, той постукує молотком, доки не затухає луна віддалених кроків та гомону.

І в а н
(прихиливши карабін до парапета, вельми
пожвавлено)

Я давно з тобою, Ільку,
дещо мав обміркувати.

Сапетон
І не міг?

І в а н
Було все ніяк
довіряти шлях інстинкту:
хитра доля-диверсантка
зрушила мости між нами.

Сапетон
Всі мости?
(Сміється).
А цей же цілий!

І в а н
Я довірювався долі,
а вона в своєму царсті

геть замулила мій розум,
так що він її зневажив.

С а п е т о н

Долю ганимо? Чи треба?
Нас їй виганити варто б!

І в а н

Он що!

С а п е т о н

Так. Інстинкт і розум —
нерозважливі монархи,
вічні диверсанти долі.

І в а н

Ти, мабуть, сказати хочеш —
наша доля протестує
проти нас же.

С а п е т о н

Ні, не хочу.
Поміркуймо — чи не доля
зараз нас єднає мостом?

І в а н

Випадок,

(забиває цвях)

де з кожним стуком
переконання міцніє,
що тепер твої ворота
вже не замкнені для мене,
що моє прохання вчуто,
що мій страх стає безглуздим.

Сапетон
(сумовито, з подивом)

Як це — ти мене боїшся?
Навпаки повинно бути б.
Я воріт не замикаю,
і стає незрозумілим,
через що ти їх обходиш,
нарікаючи на долю?
Не вона мости руйнує.
Пригадай, коли твій розум
попалив їх за собою?

Іван

Пригадати неможливо.

Сапетон

З того дня, коли ти всунув
душу й плоть в чуже манаття.
Цьому вірити звеліло
горе матері твоєї.
Мати плакалась, просила...

Іван

Мати?.. Може, Маврин батько
щось натякував?

Сапетон

Ні словом
Красновус не відгукнувся
на твоє прохання.

Іван

Дивно.

Сапетон

Зрозуміло: є причина —
я страшний тобі.

І в а н

Страхає
твій двоюрідний брат — Річард.

С а п е т о н

Річард — фюрер айнер групе,
твій командос, що він — строгий?

І в а н

Суть не в строгості.

С а п е т о н

А в чому?
Певно, ласий на поживу
за рахунок ваших діянь?

І в а н

Підступ — ось його пожива.

С а п е т о н

Що? Конкретніше.

І в а н

(розгублено)

Несила
зле доносити на брата
брату...

С а п е т о н

Ми брати не рідні.

І в а н

Кров одна у ваших жилах.

Сапетон

Часто і в одному тілі
кров і дух не мають згоди:
кров мовчить, а дух бунтує.

Іван

Ти вгадав — це так у мене.
Хочу дружби, а...

Сапетон

Дружімо!
Це похвально, тільки дружба
має бути ще й смілива.

Іван

Ще й правдива.

Сапетон

Пробі, пробі!

Іван

Саме правда й вимагає
ставити життя на карту.

Сапетон

Стаймо! Хоч твоє вагання
правду змушує мовчати.

Іван

(знову сповнений енергії, задирає голову)

Перш ніж маю воскресити
недолугими словами
діяння свого командос,
тричі вдар у рабську пику.

Сапетон

Уяви, що я вже вдарив —
раз і вдруге, а це втретє.

(Хоче поплескати по плечу).

Іван

(відхилившись, підступає майже впритул)

Тричі вдар — і три молитви,
ні, три сповіді послухай.

Сапетон

*(зробивши з металевого складаного метра хрест,
перехрещує ним Івана)*

Сповідайся! Піп чекає.
Піп гріхи твої відпустить.
Ну, чого ж ти відхитнувся?

Іван

Все хитається... Перило
треба б якось укріпити.
Плашка є?

Сапетон мовчить.

Нема й присошка?

*(Іде до порубаного верболозу й притягає товстезну
гілляку).*

Так з чого ж мені почати
сповідь ризику?

Сапетон мовчить.

З гілляки?

(Обтісує суччя).

Жаль, що дерево безмовне.
Бог-творець йому довірив

таємниць не розкривати
інквізиторам жорстоким
ні під вилиском сокири,
ні на вогнищі.

*(Стає навколішки, достоту перед молитвою, руки
схрещує, очі розширені дивляться високо в небо).*

Все — доля.

С а п е т о н
(з обуренням)

Що ти — сповіді, молитви?
Не ходив у піонерах?
Не змагався в комсомолі?

І в а н

Я ходив у піонерах.
Я змагався в комсомолі —
сон...

(Зневажливо махає рукою).

Давнішній сон, а зараз
я — штундист. Я — в царстві долі.

С а п е т о н
(співчутливо)

Ось як! Ти — чернець при зброї?
Душе, знівечена душе,
хто ж тебе зтяг у пекло —
в алкоголь самоотрути,
в яму самокатування?
Хто? Коли? Заради чого
молоді літа промолиш?
На війні піти в штундисти!..

І в а н

Е... це сталося раніше,
до війни було далеко,

до побожності — два кроки.
Я ступив їх — того літа,
як з далекого Сибіру
повернувся...

С а п е т о н

Що ти?

І в а н

Правда!
Батько Річарда — твій дядько.
Відтоді з ним по сьогодні
братом у Христі лишився.

С а п е т о н

Вас тепер багато в штунді?

І в а н

Слухай інше. Не розпитуй:
в конгрегації Христовій
дано клятву — не порушу.
Бачив, звідки я тарганив
цю гілляку?

С а п е т о н

З того стосу.

І в а н

То не стіс. То — дух омани
сп'явся дахом арсеналу.
Ми ще в перше літо смерті
з дядьком Федором сховали
там гвинтівок сім чи дев'ять,
а гранат, либонь, з півсотні,
кулемет, стрічки патронів,
пам'ятаю кріпко — тридцять,

щоб нікому не дісталось:
ми, штундисти, проти зброї.

С а п е т о н
(розчаровано)

Троє літ: перепсувалось —
гниль, корозія, ошурки.
Боже мій, таке багатство!..

І в а н

Ілька, бога призиваєш!
Ач, а з мене — смішки, глуми...

С а п е т о н

Брухт іржавий — не до смішок.

І в а н

Не повинно поржавіти:
дядько упередив шкоду —
все оливою помастив,
поскладав на кожушину,
все обмощено ганчір'ям
ще й цератою прикрито,
а по ній — пісок і дерен.
Зверху дах — із верболозу.

С а п е т о н

А для чого так ховалось?
Ви, штундисти, проти зброї ж?

І в а н

Дядька Федора спитайся.

С а п е т о н
(указує на карабін)

А хіба не ти, Іване,
з ангелом війни спізнався?

Носиш — отже, і вбиваєш
«брата во Христе» — не страшно?

І в а н

Ще не вбив, не вб'ю — нікого,
крім себе, не віриш?

(Хреститься).

Бачиш?

С а п е т о н

(розважливо)

Що ти, хлопче, скис насправді?..

І в а н

Скис. Тож дядько твій і дражнить:
Обкис, як лис,
обмок, як вовк.

С а п е т о н

Дядько мій — не мій сповідник.

І в а н

(киває на карабін)

Я з тим демоном спізнався
та й ношу його в проклятті
не за страх — за кусень хліба,
тільки б з голоду не вмерти.
Віриш, Ільку, чи не віриш?

Сапетон у глибокій задумі ходить сюди-туди по містку.

Друга сповідь — це ворота.
Дьогтем їх розквецяв Річард,
наче дівчині розпусній,
так, щоб людям стало ясно,
вивів «Зрадник Батьківщини».
Це — щоб люди відсахнулись,

щоб збагнули — ти продався,
ти в мазепенка — підручний:
ходите в одній упряжі.
Ти спитай Грицька та Кліма,
ті все бачили — докажуть.

С а п е т о н

Не питаю: пам'ять помсти
доказів не потребує.

І в а н

Третя сповідь — клятий пояс.
Чув ти щось про баронесу?

С а п е т о н

(байдуже)

Чув — не чув: десь гостювала,
виторговувала хутір
чи дівчат-рабинь?

І в а н

У Плужні.

Там канальським гостюванням
уторговано дві смерті,
вісім каторг — у Мостину.
Через Річарда... Він пояс,
кажуть, вельми вже коштовний,
у тієї баронеси,
дуже п'яної, поцупив,
та сховати страх завадив:
десь приткнув, а хтось надибав...
Так що пояс перекрали...

(Помовчавши).

Зрозумів гріхи Івана?
Як же після цього жити?
Знав Іван про схов Мазепи,

знав Іван про дьоготь ночі,
знав Іван про пояс відьми,
знав — мовчав, а люди мерли.
Можеш викрити Івана.

Сапетон

Тут ми вдвох, тут зрада вухом
до сердець не припадає.

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Ті ж і згодом дві жінки. В першій під рукою граблі,
в другій — вила; несуть когось на рядні, перед містком на-
лякано зупинились.

Перша

Господи! Оце попались...
Хоч тікай.

Друга

Куди ж тікати?
Дожене та ще й пострелить.

Перша

Вила — в бік йому!

Друга

Тихіше.
Як почує, розпроклятий...
Он ружжє стоїть — не бачиш?

Перша

Чи не Іван Конашин?

Д р у г а

Ваню!..

Ой, не видай нас, дитинко!

І в а н

(упершися ліктем у коліно і закривши очі долонею)

Тут усі ми безіменні.
Хто вас чує? Хто вас бачить?
Тільки бог один і доля.
З богом, з богом, він pomoже,
по низині — до Самійла,
там густе сояшничиння,
там ніхто вас не спіткає.

Д р у г а

А ми думали — до Насті.

І в а н

Через горб?

С а п е т о н

(відсовуючи інструменти вбік)

Ідіть по низу.

Що тут? Хто тут?

Жінки, зійшовши на місток, опускають ношу. З-під рядна видно смугастий одяг в'язня.

П е р ш а

Чоловіка

несемо... В куці забрався.
Видно, з табору — з Мостини,
геть знесилений, улучив
у непам'ять лихоманки.

Д р у г а

Був колись і чоловіком,
а тепер — кістки та шкіра.
Страшно думати, як може
висохти жива людина.

П е р ш а

Справді — легший за пір'їну.

С а п е т о н

Молока б йому, з полином,
або хіни.

Д р у г а

Він очуняв!

Г о л о с

Кугри, пурбиш, котерета,
ко-те-ре-та...

С а п е т о н

Він маячить.

Ж і н к и

Це — пропасниця.

С а п е т о н

(роздягнувши в'язня, прикрив його своїм піджаком)

Т е п л і ш е

та й безпечніше.

Всі, крім Івана, який ніби закам'янів у незрушності, не без
цікавості й огиди розглядають арештантське вбрання.

Ц е р а м т я

нав'ємо на каменюки
і чортам — нехай доносять.

Жінки замотують у смугасте лахміття піжами по каменю
й вилами та граблями відтягають його по містку до болота.
Чується плеск, а з рядна — маячня.

Перша

(повернувшись, до Сапетона)

Як же з піджаком — ти, Ільку,
сам його в Самійла візьмеш?

Друга

Принесе котрась додому
чи сюди...

Сапетон

Ви йдіть якшвидше,
бо нагодиться Мазепа.

Жінки беруть ношу й зникають.

КАРТИНА П'ЯТА

Сапетон, Іван

Іван

Комісар Гасан вже вдруге,
бідний, з табору тікає.
Ми три дні його шукали.
Завтра викличуть вівчарок.

Сапетон

Кажеш, бідний? Ні, багатий:
серце — кремінь, раз у нього
розпач духу не ламає.
Нам повчитися б, Іване!
Цей не схибить, цей не зрадить.

І в а н

Бачу — й ти не страхопудень,
вже й моїм пануєш духом,
та що вдієш, коли розум
як змішався — колобродить?
Я на доблесті не здатний,
вік належатиму долі.

С а п е т о н

Буде видно: справжня доблесть
пізнається в небезпеці.

КАРТИНА ШОСТА

Кабінет Гертеля. Над столом — портрет Гітлера. Біля вікна сидить двоє унтер-офіцерів з автоматами. Річард стоїть, прихилившись плечем до лутки.

Г е р т е л ь

(уходячи, дивиться на вікно)

Видно, день гарячим буде:
сонце димом окружилось.

(До Річарда).

Попотіємо й сьогодні:
рація живе, працює.
Во зі, бестіє, шукати?

Р і ч а р д

Знаю де — біля Мостини.
Там утьрох вони спустились,
ані сліду, ані духу,
наче канули під воду.

Г е р т е л ь

Не поглинула ж їх Лета?

Р і ч а р д

Як поглине, буде шкода,
навіть пам'яті не стане,
ми не визнаємо нічого.

Г е р т е л ь

Кажеш — троє? Може, більше,
може, менше?

Р і ч а р д

Перевірмо
п'ятий пост. Єфрейтор бачив,
як літак пройшов безшумно,
вимкнувши мотор зарання.
Проти місяця раптово
розгорнулись парашути.
Ще раптовіше мигнуло,
вітер хмару перекинув,
і та хмара приховала
місяця і диверсантів.

Г е р т е л ь

Фердамт вольке!

Р і ч а р д

Безперечно,
клята хмара! Їм годила:
спершу блискавку метнула,
потім дощ — замаскувала,
щоб напевне приземлились.

Г е р т е л ь

Ніч — ворожка.

Р і ч а р д

Я назвав би
ніч богинею щасливих.

Г е р т е л ь

На собачій волосині
щастя їхнє циркулірен.

Р і ч а р д

День прожити — й то вже щастя,
пане гауптмане.

Г е р т е л ь

Слухай,
а Гасана, комісара,
ще не знайдено?

Р і ч а р д

Боюся,
десь його переховали,
як не в Плужню, так у Вежки.

Г е р т е л ь

Хто?

Р і ч а р д

Аби ж то ми дізнались!

Г е р т е л ь

Річарде, а що ти скажеш,
як що ми до Вежок знову
пошлемо твою Гетеру?

Р і ч а р д

Я вітаю цю ідею.
А коли?

Г е р т е л ь

Хоча б і завтра.
Що вона тоді збрала,
ми перевірили: все точно,
без утаяння, без фальші,
не приховує, не бреше.

Р і ч а р д

(пожвавлено)

Ну, вона збрехати?.. Що ви...

Г е р т е л ь

Я мовчатиму. Поставиш
трьох проклятих запитань:
комісар, парашутисти,
Мбскау.

Р і ч а р д

Що в нагороду?

Г е р т е л ь

В нагороду? Чи не хоче
вдвох з тобою до Берліна
прокататися?

Річард виструнчився і вмить нахилився, так що голова трохи
не вперлася в живіт Гертеля.

Поклич-но!

Я мовчатиму. Допитуй.

Річард виходить. Гертель сідає за стіл, подаючи знак унтер-
офіцерам. Один із них стає біля столу, тримаючи зброю
напоготові, другий націляється в двері.

КАРТИНА СЬОМА

Ті ж. Входить Мавра в супроводі Річарда. Окинувши поглядом портрет Гітлера, вона мимоволі здригається й застигає на місці, що змусило Гертеля спохмурніти чи навіть перекособочитися в кріслі.

М а в р а

Гутен морген, пане Гертель!

(Побачивши автомати, націлені в неї, замахала руками навідліг).

Ой, ще встрілять з переляку,
так що й кинути не встигну
тут ні бомби, ні гранати.

Р і ч а р д

Мавро, жарти недоречні!
Тут порядок поважають.

М а в р а

Бачу — тут мою появу
ще з порога смерть вітає.

(До Річарда).

Накажи їм — хай опустять.
Я не звикла говорити
в закордонні мікрофони,
де слова куються в кулі...

Р і ч а р д

Слово можна повернути,
а життя вже не повернеш,
якщо кулею прошито.

М а в р а

Що за допит? Чуєш?

Р і ч а р д
(унтер-офіцером)
Зітцен!

Гертель хитнув головою, і вони сідають на свої місця, після чого ставить на стіл магнітофон. Мавра з докором дивиться на Річарда.

Вияв остраху — не допит.

Г е р т е л ь
(увімкнувши магнітофон, тоном жарту)
Лібліхе музик.

М а в р а
Що каже?

Р і ч а р д
Ніжна музика.

М а в р а
Для мене?
Я від ніжності далека,
танцювати не збираюсь,
де комусь для втіхи злої
похорон стає весіллям.

Р і ч а р д
Не ховаємо нікого.
Провіряються рефлекси,
тобто психіка і нерви.

М а в р а
Нерви нашого взаємства?
Ти рішився?

Р і ч а р д

Що ж такого?
Не злякалася, будь ласка,
веселися: тут всі — друзі.

М а в р а

(вдивляється в магнітофон)
Крутиться, але не грає.
(У вічі Гертелю).

Ви потуєте мій голос?
(Яквеселіше).
Можу навіть заспівати!

Р і ч а р д

(відхиляючи її від апарата)
Пану гауптману треба
знати кожне слово Маври
по-німецькому.

М а в р а

Як шкода!
Я гадала — сотник Гертель
розуміє українську.

Р і ч а р д

Через п'яте-п'ятдесяте
сотник знає нашу мову.

М а в р а

То нащо мене позвали?

Р і ч а р д

Ти пригадуєш ту зустріч
на містку, де наші предки —
твій і мій — чогось поскублись?

М а в р а

Щось пригадую...

Р і ч а р д

Там хлопці

в ямі виловили доказ —
одяг втікача-злочинця.

М а в р а

Що — з води кінці дістали?

Р і ч а р д

В тих кінцях мета згубилась.
Арештант не міг Адамом
появитися на людях
чи бродити в царстві дідька
разом з Євою своєю.
Хто ж йому приричив одяг?

М а в р а

Я ж не Єва, не русалка,
під водою не гуляю.
Може, він десь утопився?
Ти про це батьків питайся.

Р і ч а р д

Пробував. Але ні слова —
мій мовчить, а твій кепкує.
Може, чула — де шепталось
про Гасана, комісара?

М а в р а

А, Гасан!.. Так він давно вже
втік...

Р і ч а р д

Недавно!

М а в р а

Це вже втретє?

Тут його нема: не кинув
ані духу, ані хуху.

Р і ч а р д

Про совіцьких диверсантів
теж не чула?

М а в р а

Як не чула?

Шестеро по залізниці
пробиралися на табір.

Р і ч а р д

Що ти говориш? Неймовірно!
«Шестеро по залізниці».
Там наш пост — не пропустив би!..
І не шестеро, а троє!
Люди — свині: прибрехали
аж... на цілих сто відсотків.
Ось і ти до них пристала —
злегковажила...

М а в р а

Виходить,

я тут хрокати повинна?
Ти злякався недаремно:
сплять твої пости ночами!

Гертель обережно бере Мавру за руку й наближає до мікрофона, вставши, позиркує то на неї, то на Річарда.

Р і ч а р д

Фальш!

М а в р а

Не фальш, коли пожежу
не погашено відразу.
Фальш у правді? Як Барбора
залізницю переїхав
та й назад крутнув...

Р і ч а р д

Барбора?

М а в р а

Бачив, як вони стрибали
з парашутами.

Р і ч а р д

Він бачив!?

Г е р т е л ь

Нох маль: фарен гер Барбора...

Р і ч а р д

Ще раз, Мавро, про Барбору —
їхав де, куди?

М а в р а

А хтозна,
чи на табір, чи на Вежки?
Їхав десь о другій ночі,
їх побачив — повернувся.
Він гадає — диверсанти
мали колію зірвати,
а не міст, бо то найлегше.

Р і ч а р д

Як?

М а в р а

А так, що залізницю
на дванадцять кілометрів
два обхідники вартує.

Р і ч а р д

З автоматами.

М а в р а

А ті що,
може, з голими руками?
Може, сам господь у небі
диверсантів обезброїв
та й метнув на віз Барбори?

Р і ч а р д

Чорт старий, не повідомив!

М а в р а

Кажуть, він перелякався
так, що не встає з постелі.
Гнав тоді волів, мов коней,
бігли вистрибом — лупешив.
Через те вони й похляли —
і хазяїн, і худоба...
Що від мене ще потрібно?

Р і ч а р д

Хто з твоїх сусідів ловить
ніч у ніч Москву на вухо?

М а в р а

Радіо — лише в Грошейка.

Р і ч а р д

Та в Трошейка — нам відомо,
в кого ще?

М а в р а

Ні в кого начеб,
а втім, варто пошукати.

Р і ч а р д

Трус не хочеться робити,
але зробимо. Пізніше.
І четверте — вдвох зі мною
не поїдеш до Берліна?

М а в р а

Як це, як це — не поїду!
Є можливість?

Р і ч а р д

Є нагода.

Мавро, ти не уявляєш,
як тобі в життя щасливо
доля вистеле дорогу.
Не знайшла твоя зненависть
перемир'я з ворогами...

М а в р а

(перепинює)

І не знайде: очі й вуха
бережу для добрих послуг...
Все?

Р і ч а р д

Не все. Тобі у Вежках
доведеться ще пожити.

М а в р а

Якщо тільки недаремно,
якщо справді є цікаве.

Р і ч а р д

Є цікаве. Навіть більше...
Завтра матимеш завдання.

(До Гертеля).

Ван комт Мавра?

Г е р т е л ь

Нойн ур моргенс.

Р і ч а р д

О дев'ятій ранку прийдеш.

М а в р а

Добре.

Г е р т е л ь

Данке, фройляйн Мавра.

*(Чемно кивнувши, вона виходить у супроводі
Річарда).*

КАРТИНА ВОСЬМА

Сапетон, Красновус, Мавра на розі двох вулиць.

С а п е т о н

Можна вільно говорити:
все оглянуто — нікого.

К р а с н о в у с

(до Маври)

Ти скажи, чого в управу
бігаєш — до вовколиса?

Ще насієш поговору,
він і виїсть очі батьку:
стидно лупати на людях.
І не снилося, щоб стала
ти попихачкою німців!..
Та й про тебе, Ільку, з лихом
правду поговір голосить.

С а п е т о н

(обіпершися на стовп)

Хай голосить... Час відкрив
людям очі в нашу правду.
Ліпше діяти як-небудь,
ніж повиснути

(вказує вгору)

на цьому.

Ваша Мавра — це колона,
до якої прихилюся,
повний віри та надії.

М а в р а

Не колона — просто палка,
що не тільки Сапетону
в горі милицею служить:
як на себе не дозволить
обіпертися нещасним,
хай обернеться на попіл.

К р а с н о в у с

Ось ви як заговорили!
Все по-вченому, премудро:
зрозуміти вас — проблема.

(До Сапетона).

Ти щось Гертелю майструєш —
сундучки чи домовини?

(До Маври).

Ти своєму вовколису
оторочувала килим,
а тобі ж той килим — саван:
десь прикриє домовину,
в чужині життя не буде.

(Задивившись в землю).

Німці підуть, з ким лишуся?
Ні дружини, ні дитини.
Всі одвернуться від мене,
окрім старості... Проблема.
Те, що німці скоро підуть,
видно з розпачу Грошейка:
коле, смалить поросяток —
харч готує на дорогу,
бо дорога — ой! — далека.

(До Сапетона).

Що ж мені тоді робити?
Не варуйся — мушу знати.

С а п е т о н

Потерпімо: час покаже.

М а в р а

Тату, вас благаю слізно —
прошмугляйте вовколиса
найжалючішим докором:
ти, мовляв, обплутав Мавру
павутинням залицяння,
обіцянками чаклуєш,
а вона, дурна, радіє...
Принародно десь пошпетить.

К р а с н о в у с

Обезглузділа дитина,
причепилась до корости.

Що ж ти — збита з пантелику?
Наплювала б, одвернулась,
ні — так маєш горювати.

М а в р а

Поплюєш такому в очі,
він одкаже — дощ закрапав.

К р а с н о в у с

Я жену його, собаку,
і вичитую, гризуся,
та в собаки зуби — кулі,
як ошийника накинеш?
Ось тепер своєму горю
ти сама й допомагаєш.
Спокусилась на погони
чи на крадене багатство?

С а п е т о н

А можливо, страх — спокусник.

К р а с н о в у с

Страх любові не породить.

М а в р а

Ще скажіть — ви до Берліна
не відпустите дитини,
і вона тобі даремно
шиє бежеву сорочку,
а собі — шовкову сукню.

К р а с н о в у с

Не второпаю — що говориш?
Ти нічого ще не шиєш!
А в Берлін чого поїдеш?

М а в р а

Сотник Гертель посилає
Річарда й мене.

К р а с н о в у с
Лукавий!

С а п е т о н

Треба вволити прохання:
шиє Мавра чи не шиє,
ви скажіть.

К р а с н о в у с
Ну, що казати?

М а в р а

Про Берлін гадати годі,
тож тобі на вітер Мавра
шиє бежеву сорочку,
а собі — шовкову сукню:
все, мовляв, порву на шмаття.
Це скажіть обов'язково!

К р а с н о в у с
(*все ще здивований*)

Де той беж?.. Той шовк?.. Тьху, з вами!
Видно, всіх лихий попутав.
(*Махнувши рукою, зникає*).

С а п е т о н
(*стежачи за ним*)

Може б, ти йому відкрилась?

М а в р а

Ні, не смію: буде гірше.
Він збагне всю небезпеку

гри моєї та й поставить
цербером свій дух на варті
коло мене: я для нього
ще дитина —
(розчепірює руку низько над землею)
ось такенька.

С а п е т о н

Я щасливий, Мавро: чую
голос розуму, не серця.

М а в р а

Батько й Річард — це драбина,
вісь моєї рівноваги.
Хай погиркаються ще раз —
почуватимуся краще.
Ільку, як осточортіло
жити в капосній личині!

С а п е т о н

Скоро скинемо.

М а в р а

Боюся —
в ній погинемо... не знявши.
Наша гра поглибиніла.

С а п е т о н

Це не гра! Це битва нервів.

М а в р а

Гертель нерви провіряє
і мої й свої щоразу:
треба ж — Гітлера повісив,
я шпортнулася портретом —
очі видали зненависть.

Сапетон

А зі мною, чорт, лояльний.
Сундуків йому настукав
штук дванадцять: відправляє
сало, борошно, манаття.

Мавра

Що — додому?

Сапетон

Все додому:
він передчуває втечу.

Мавра

Повідом парашутистів —
хай відійдуть од Мостини.

Сапетон

Повідомлено без мене:
Вітька Шуляк догадався.

ДІЯ ТРЕТЯ

КАРТИНА ПЕРША

Красновус, Лаврін. Хата Красновуса. На столі — каганець. Вікна запнуто. Крізь них періодично долинає мажорна луна церковного дзвону: бам-бам!

Лаврін

(з автоматом, входячи)

Добрий вечір цій господі
і господарю, в якого
дещо хочу запитати.

К р а с н о в у с

(відступаючи до столу, вкрай здивований)

Запитати у недруга.
Тільки... дивно, як ви сміли
в формі червоноармійця
появитися так певно
самотою серед ночі?

Л а в р і н

Я не сам, ще два солдати
перекурюють надворі.
Наш обов'язок — це пошук
істини та безпеки.

КАРТИНА ДРУГА

Т і ж і М а в р а, виглядає з прочинених дверей хатини.
В неї коси, як у школярки, заплетені в сосонку.

К р а с н о в у с

Ви — розвідники?

Л а в р і н

З десанта...

Що за гамір біля церкви?
Дзвонять і не дзвонять... Може,
ви розкриєте причину?

К р а с н о в у с

Не раніше ніж узнаю,
що вас привело до мене.

М а в р а

(виходячи з хатини)

Ви не з Вежок, не з Мостини —
як пробрались?

К р а с н о в у с

Не втручайся!

Та посидь отам спокійно.

(До Лавріна).

То чого ж ви завітали
саме до моєї хати?

Л а в р і н

Саме хата Красновуса
найщедріша... Правда, Мавро?

М а в р а

(стривожено)

Вам відомо, що я — Мавра?

К р а с н о в у с

Звідкіля вогню чи грому
нам сьогодні виглядати?

Л а в р і н

Не дивуйтеся: інакше
то не розвідка, а шляпа
на старий пеньок надіта:
ні голів, ні хат не знає...

К р а с н о в у с

Це для мене честь і шана.
Чим же маю вам служити?
Дуже радий вам служити!
Чи попити, чи поїсти —
ми поділимося щедро.
Мавро, принеси-но квасу
холодненького.

М а в р а

А де він?

К р а с н о в у с

Та в льоху... А, сам полізу.

(Виходить).

Л а в р і н

Мавро, напиши Арсену
лист.

М а в р а

Арсену!?

Л а в р і н

Лист Арсену
чи товаришу Мазепі.

(Дістає папірець).

Ось припис тобі цидулку.

М а в р а

(прочитавши)

Щось у світі зупинилось,
(тиснувши папірець до грудей)
рух Землі, а може, серце?
Начеб він писав...

Л а в р і н

Не взяла
почерку?

М а в р а

Хвилинку — звірю.

*(Бере якусь книжку й, вийнявши з неї надірвану
фотокартку, зіставляє написи на її звороті і в листі).*

Неймовірно, але правда.
Ноги й руки відібрало.

Л а в р і н

(*підносячи їй табурет*)

Ти присядь: на троні швидше
трепет пристрасті вгамуєш.

М а в р а

Трон над тронами! Ще жодна
королева чи цариця
не була така щаслива.

Л а в р і н

Я — Лаврін, я — друг Арсена,
доповім тобі, як певно
він ім'я твоє проносить
у вогні важких позицій.

М а в р а

(*відсовує табурет*)

Він живий?

Л а в р і н

Живий.

М а в р а

Це сниться!

Розумію — сон чудовий,
скільки ще йому тривати —
мить чи вік?

Л а в р і н

Арсен у лісі.

Він прохав поцілувати
Мавру двічі в праву щоку.

Я ж собі дозволю тричі —
двічі в праву, раз у ліву.

(Обійнявши, цілує).

Ох, яка солодка врода!

М а в р а

(підставляючи губи)

Ну, цілуй уже, як треба...

Л а в р і н

(націлувавшись)

Так чи ні?.. І сам не знаю,
ніколи було... не вчився...

М а в р а

(майже плаче)

Лихо! Що я наробила?

Л а в р і н

Ти вже заміжжю?

М а в р а

Досада:

(вигирається)

і незчулась, як це вийшло.

Л а в р і н

А я зчувся — і не плачу,
хміль і солод... не стираю,
понесу ще й для Арсена...
Ти ж сідай, пиши — якшвидше!

М а в р а

(заперечно хитаючи головою)

Солод... хміль... щось небувале.

Поки вона, сівши до столу, пише, Лаврін дістає карту й схиляється над нею.

Написала... Слів бракує..

Лаврін

(водить пальцем по карті)

Десь місток тут має бути?

Мавра

Це, як вийдете, праворуч,
край городів.

Лаврін

Ось він, бачу.

Мавра

А піти не можна з вами?
Раз, хоч раз почути б голос!

Лаврін

Ще почувеш... та й побачиш.
Ми взяли б тебе з собою,
тільки страшно: там стріляють.

Мавра

Ну, то й що? Перед любов'ю
полохливий страх відступить.

(Виходить із-за столу і, граючися косою, декламує).

Милому красу —
косу понесу:
приголуб!
Заплітай
у косу
чуб!

Л а в р і н

Не коса у тебе — казка!
Може, ти мені дозволиш
закохатися у неї?
Вимиватиму в любистку,
заплітатиму...

М а в р а

(прихилившись до нього)

...промінням,

Л а в р і н

кинутим зорею степу.
Ти — зоря.

М а в р а

Зоря вже блідне:
щоб не став твій зайвий захват
для його душі докором.

Повертається К р а с н о в у с. Мавра так і стоїть, прихилив-
шись до Лавріна.

К р а с н о в у с

Тю!.. ти, дівко, не здуріла?

М а в р а

(вихоплює глечик з його рук і несе до столу)

Тату, радощів то скільки:
не чужак зайшов до хати,
свій, а з ним — і наша воля.
Я сама себе не тямлю.

(Ставить на стіл три кухлі).

К р а с н о в у с

Воля? Ти хіба не вільна?
(Мавра порозливала квас і всі починають пити).

Л а в р і н

Пробачаюся, хвилинку...

М а в р а

Ти куди? Чого?

Л а в р і н

До хлопців.

(Виходить).

К р а с н о в у с

Вже й потикалися? Швидко!
Провокацій не боїшся?
Може, в ангельській натурі
криється фашистська пика.

М а в р а

Тату, що ви? Наш — з десанту,
і зоветься він Лавріном.
Запевняю — тут не буде
зради, підслуху, доносу.

К р а с н о в у с

Все ти знаєш!

М а в р а

(збуджено)

Та повірте ж!

Завтра прийде він із другом...
Дайте я вас поцілую!

К р а с н о в у с

От оказія: ти п'яна...

М а в р а

П'яна, тату. Я впилася
хмелем новини такої...

Л а в р і н

(з порога)

Місяць тільки-тільки сходить,
а вже німці метушаться,
лементують на заріччі.

К р а с н о в у с

Як же це — війна вернулась?

Л а в р і н

(розглядає квас проти свігла)

Квас — нектар!.. Давно такого
не скуштував напою.

М а в р а

Тату, гостеві до квасу
не завадило б і сала.

К р а с н о в у с

(незадоволено)

Сало... Гертель через нього
перенишпорював хату.

М а в р а

В бовдурі воно, в ряднині,
заткалом для печі служить.

К р а с н о в у с

Все розбовкуй — так цікаво!
Непереливки з тобою.

(Виходить).

Л а в р і н

(розглядає надірвану фотокартку)

Тут ще зовсім він хлопчина.
Але схожий, дуже схожий.

М а в р а

І дівчата вже любили.

Л а в р і н

Це дівчата й перервали,
билися, мабуть, за картку?

Мавра, згорнувши листа, передає Лавріну.
Входить К р а с н о в у с, розгортаючи ганчір'я.

К р а с н о в у с

Ніби в чорта, руки чорні.

(Бере рушник).

Бачте, навіть сало чорне.

Л а в р і н

З чорної свині, напевно?

К р а с н о в у с

Чорнотою все покрито:
люди, свині, ранки, ночі.
Німці вчора трус робили:
гвалт! — їм шпику заманулось.

М а в р а

Шпик і радіо шукали.

К р а с н о в у с

А вона глузує — тиче
пальця в заткало — пожуйте!..
Сміх і сльози з їхнім шпиком.
Ви тозаришів покличте,
повечеряємо разом.

Л а в р і н

Час не той: бенкети — потім.
Німці нашого радиста
ранили і полонили.
Наша радія примовкла,
не настроїмо.

К р а с н о в у с

Проблема?

Л а в р і н

Так, проблема, бо ніхто з нас
не вкумекає морзянки,
безязикими лишились.

К р а с н о в у с

Як же врятувати хлопця?

М а в р а

Може, в Гертеля спитати?

К р а с н о в у с

Хто спитає?

М а в р а

Хто? Мазепа!

К р а с н о в у с

Той спитає і повісить
нас без шибениць — на суччях.

Л а в р і н

(з насторогою)

А Мазепа хто це? Родич?

Пауза.

К р а с н о в у с

(уїдливо)

Родич... Начебто нейтральний,
а як вигідно, повісить.

М а в р а

Як не сором, тату?..

К р а с н о в у с

Сором

дівчині стидити батька!

Л а в р і н

(прислухається)

Що за дзвони?

К р а с н о в у с

Дзвони волі.

Німці завели порядок:
поки бемкає, то можна
в-і-ль-н-о по селу ходити.

М а в р а

Тату, дзвони підганяють.
Зараз я піду в управу.
Ні, до нього на домівку.

К р а с н о в у с

От брикливе зайченятко:
вовкові летить у пащу.

М а в р а

(рішуче)

Наповняйте квасом глечик!
Я майну аж на Густенок

до бабусі та й загляну
до Мазепи: Річард знає...

Л а в р і н

Річард... Річард?

К р а с н о в у с

Син Мазепи.

Ой, бандит — на всю округу!

М а в р а

Як нема його, в старого
відшукаю ключ до серця,
а можливо, й до темниці.

К р а с н о в у с

Ключ до серця... — ой, цей ключ твій...
Та не будемо гадати
на гарячій гущі сварки.

(Взявши глечика, виходить).

Л а в р і н

За одне розвідай, що там
скоїлося біля школи?

М а в р а

(креслить пальцем повітря, загадалась)

Школа — церква — баба — Річард...

Ой, крива моя дорога!

Л а в р і н

Думаєш — у мене рівна?

Входить К р а с н о в у с.

М а в р а

Де війна, там і дороги —
архі...медові спіралі.

К р а с н о в у с

Ти своє все — архі-архі —
мед смачний, коли ще свіжий,
так і час — коли не квапить.
Дзвін вирішує проблему.

М а в р а

(пов'язує глечик хусткою)

Не турбуйтеся — вернуся.

КАРТИНА ТРЕТЯ

Поліцаї, Мазепа. Той же дзвін періодично густиме протягом усієї картини. Кам'яний будинок. На фасаді напис, у якому літеру «л» перемальовано свіжою фарбою на літеру «д»: ш ко да. Видно загразоване вікно і праворуч двері. Відбувається зміна варті.

П о л і ц а й

(до вартового)

Вам на зміну — пан Мазепа.

М а з е п а

Я не буду сторожити.
Я втечу, втечу, їй-богу.
Преподобно.

П о л і ц а й

Преподобно

ніч постояти — не вічність.
Утечеш? Куди? До кого?
До червоних? Не забудь же:
загодя петлю скрутити,
перевірити на шії.
Я хотів би свідком бути,

як вони тебе задуплять.
Утечеш до нас? Навіщо
нам потрібний пес бездомний?

М а з е п а

Слухай, божий чоловіче:
найсвятіше — холод гніву
милостивістю зігріти,
як Ісус нам заповідав.

П о л і ц а й

Смерть кругом — не до Ісуса.
Ось гвинтівка. Ще раз гляну,
чи в обіймі всі патрони.

М а з е п а

Я для плуга народився,
а не для цієї штуки.
Не тримав повік.

П о л і ц а й

Ось так, о!

(Клацаючи затвором, показує, як націлятися).

Буде напад — стріль негайно.

М а з е п а

Все?

П о л і ц а й

Ні, ще. Ми над тобою
теж поставимо сторожу.
Не втечеш!

М а з е п а

А хто він, сторож?

П о л і ц а й

Цей ланцюг.

М а з е п а

Та киньте, пане.

Жартувати вам не личить.

П о л і ц а й

*(бере залізний ланцюг, прикутий до стіни,
і, накинувши на ногу Мазепі, замикає)*

Довжина — чотири метри:
можна вільно тут ходити.

М а з е п а

Як лещатами здушило,
так і ногу переріже.
Преподобно розумію:
вигадки у вас дотепні.
Ну, жартуєте ж, їй-богу.

П о л і ц а й

(послаблює замок)

Не до жартів. Не надійний
ти для фюрера і рейха.

М а з е п а

Буду спутаний бряжчати,
наче кінь?

П о л і ц а й

Кінь норовистий,
небезпечно полохливий.
Ти Совети перескочив,
а до німців не доскочив.
Ясно?

М а з е п а

Ясно те, що тільки
пса на прив'язі тримають.

П о л і ц а й

Пес і той комусь та служить.
Як ланцюг? Тепер не ріже?
Тільки що — стріляти зразу.

Поліцаї зникають.

М а з е п а

(ставить гвинтівку)

Ти — і кінь, і пес... Тварюка.
Ні, ти — риба. Ти — карасик,
в ятір демона попався.
І кому за що служити?
Перескочив — не доскочив.
Хай Грошейко та Барбора
вам і служать, і скакають,
а мені на цьому світі
вже повік життя не буде.
Їм повернено і землю,
і худобу — все багатство.
Та невже їм панувати
бог дозволить, поки світу?
О, Маріє Магдалино!..
Хто це йде? Стріляти буду!

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

М а з е п а, М а в р а.

М а в р а

(застигає на місці)

Що це? Тьху! Кому скортіло,
щоб мене фальшивий острах
зупинив перед метою?

(Рушає).

М а з е п а

Так наказано — стріляти.

М а в р а

Дзвін гуде — ходити можна!..
Дядьку Федоре, це ви тут?
Як мені вас називати —
чи товаришем, чи паном?

М а з е п а

Хоч горшком, аби до печі
не посунула. Чия ти?

М а в р а

Красновусова.

М а з е п а

А, Мавра!

Шляєшся вночі, мов кішка.
Так це в тебе аж по вуха
влопався мій син-анцихрист!
Ач, либонь, його шукаєш?
Ну, прохось, прохось із богом.
Що це в тебе?

М а в р а

Ївас. Бабусі.

М а з е п а

Мо' й мені даси попити?
Спрага мучить.

М а в р а

А кого ви
тут вартуєте?

М а з е п а

(взявши глечик)

Тюрягу.

(До Маври).

Не отрута?

М а в р а

Спеціально
вас труїти.

М а з е п а

З рук ворожих
і нектар для нас отруйний.

М а в р а

(хоче відібрати глечик)

Якщо так, тоді не пийте!

М а з е п а

Вірю: в тебе руки чисті.
(П'є).

М а в р а

Як це зрозуміти — школа
обернулась у в'язницю?

А цікаво, де ж та парта,
за якою ми з Арсеном...

М а з е п а

Свят-свят-свят з тобою, цьохле,
згадкою наброїш каверз!

М а в р а

З вашим сином...

М а з е п а

Кинь дурниці!

(Перекривлює).

«З ва-ш-шим... си-н-ном»... Геть!
Не згадуй!

Все потліло: парти в печак,
син, мабуть, десь у могилі.

(Напившись).

Дякую. Проходь із богом.

М а в р а

(хоче глянути в шибку)

Хто ж отам?

М а з е п а

(відсторонює рукою)

Не знаю. Люди.

М а в р а

І багато їх?

М а з е п а

Бог знає.

Упіймали з парашутом —
одного чи двох, не кажуть.

М а в р а
(знов наближається до вікна)
Подивитися б цікаво.

М а з е п а
Тут цікавим зась — не місце.
(Заступає дорогу, брязкаючи ланцюгом).

М а в р а
Що це тягнеться? Аж страшно!

М а з е п а
Йди із богом, не розпитуй.

М а в р а
(нахиляється)
Ви прив'язані? Для чого?
На залізному припоні?
То хіба і ви невільні?

М а з е п а
От покара: я повинен
відчитатися нахабі.
(Бере гвинтівку).

Мавра намагається обійти його.
Ну, куди, куди ти лізеш?

М а в р а
Я — до істини.

М а з е п а
Якої?
(Розводить руками, аж нагинається).
Істину прийшла шукати...

М а в р а

Не курей глядіти!

М а з е п а

Боже,
це слюта: у вічі лізе.
Настромлю на цю колючку,
як галушку на виделку.

М а в р а

А чи вдасться проковтнути?
В горлі шпичкою застряну.

М а з е п а

Ще й розчванилася, принда.
Відчепися-но...

М а в р а

(наступаючи на нього)

Постійте!..

Маю вісті про Арсена,
розумієте... про сина.

М а з е п а

Розумію, ти — сорока,
сокотип — у вічі брешеш.
Не вигадуй, постидися
ворушити блудним словом
прах, землицею покритий.
О Маріє Магдалино,
заверни з дорсги блуду
цю нещасну, нерозумну.
(До Маври).

Ти чого тут появилась —
онестямити старого?

Швидше я тебе знестямлю:
як застрелю — не винюся,
перед богом присягаю.

М а в р а

(намагається пригорнутися до Мазени)

Маю вісті про Арсена,
розкажу, а потім...

М а з е п а

(відступаючи)

Бачу —

десь ти совість прогуляла,
душу викурила з тіла.

*(Відступаючи до стіни, ледь-ледь не торкається
багнетом грудей Маври).*

Ще сикнешся, пащекухо, —
бах! — душа влетить у пекло.

М а в р а

(ставить глечик і сама стає на коліна)

Їй услід і вашу душу
зажене Арсен: він прийде.

М а з е п а

Обезглуздилась... Ти п'яна.
Преподобно. Йди варнякай
баєчку своїй бабусі.
Хай на кваші поворожить,
біса вижене із тебе.

М а в р а

Не зійду з оцього місця,
не казатиму ні слова,
притуліться до віконця,

запитайте про Арсена:
з парашутом опустився
десь у лісі чи за мостом.

Гуде дзвін.

М а з е п а
(хреститься)

Свят-свят... Що ти... присукалась
недаремно? Поклянися!

М а в р а

Поклянуся — чим?

М а з е п а

Землею.

М а в р а

Присягаю, земле-мати,
загорайся піді мною
скрізь від погляду й від ступня,
тільки вимовлю неправду.

М а з е п а

Встань!

М а в р а

Я встану після того,
як почую звідти голос.

М а з е п а

Ти гукнеш. А як ти взнала?

М а в р а
(встає)

В нашій хаті був сьогодні
друг Арсена...

М а з е п а

Боже, здуру,
чуєш, Річарду не цвенькни,
Гертелю не розпатякай.
Зогнию тоді

(показує ланцюг)

в оцьому...

М а в р а

Погукайте у віконце.

М а з е п а

*(підходить до вікна. Ланцюг напнувся, і доводиться
стояти на одній нозі, щоб дістати рукою тільки
нижньої шибки)*

Гей, а хто тут?.. Озовися!
Стогне щось.

(До Маври).

А йди сюди-но
та ставай мені на спину.
Бачиш — он розбита шибка?

(Нагинається, впершися руками в стіну).

М а в р а

(вилазить на нього)

Хто тут? Люди, вас багато?

Г о л о с

Ой, води... Води подайте...

М а в р а

*(сплигус на землю, бере глечик і знову дереться
на Мазепу)*

Нате! Ближче підступіться.

М а з е п а

Ти розпитуй про Арсена,
чуєш? Спина вже оклякла.

М а в р а

Потерпіть!

М а з е п а

Нога затерпла.

М а в р а

(в шибку)

Ви не знаєте Мазепи?

Г о л о с

Як — Арсена? Знаю... Що з ним?

М а в р а

(до Мазепи)

Ось вам істина!.. Почули?
Слухайте.

Гуде дзвін.

М а з е п а

Хай ще говорить!

Істина...

(Хоче перехреститися й не може).

...оце ж за неї
сина божого розп'ято.

М а в р а

(сплигнувши на землю)

Зачекайте, я вернуся,
принесу вам допомогу.

(Зникає).

М а з е п а

Мавро, щоб мені померти,
допомога не потрібна:
домовик мій не дримає.

(Хапає ланцюг, намагається розірвати).

О, Маріє Магдалино!
Там, де треба, не порветься,
де не треба, геть розлізлось.
Вже нема такого мосту,
щоб зустрілися на ньому
син із батьком: ро-зір-вав-ся.
Так мій дух онемощіє,
так мій глузд окаламутне,
так мій посаг піде прахом.
О, Маріє Магдалино,
грішнице свята, молюся —
будь хоч трошки милостива:
покарай, пошли недугу,
жар, пропасницю, безсоння,
хоч онімлюй, хоч осліплюй,
тільки на своїй землиці
біля сина дай померти!

(Розпанахавши пазуху, майже задихається).

Будь же мудра, добродушна
і забудь хулу мерзенну,
що із вуст моїх зірвалась
на дитятко-янголятко,
послає мені тобою.
Доточи дитині віку,
переповни серце щастям,
тіло — силою своєю.
Не шкодуй краси тієї,
із якою, чудотворко,
ти на крилах вознеслася.
Мову й руки скуй отому,

хто прип'яв мене до цепу,
смерть поставив на сторожі,
щоб закутих убивати.
Ні, песиголови, ось вам!
(Трощить об стіну гвинтівку).
Хто себе не переможе,
той служитиме нікчемі.
Хто стріляє в серце сина,
той втрачає рід навіки.

Гуде дзвін.

(Прислухається).

Розверзайся, паша земле!
Давоном серця калатаю:
судний часе, не барися!

(Після хвилини роздуму).

Земле, всіх ти нас чекаєш
так спокійно, так терпляче.

КАРТИНА П'ЯТА

Знайомий вуличний ріг. Угорі — по-літньому низький місяць. Унизу, прямо під ним, за низенькою лісою — освітлене вікно хати. Річард у френчі, з автоматом, позиркує то вздовж вулиць, то на свій годинник. Іван без френча, в одній верхній сорочці, обіруч спирається на карабін, стиха похитується. Пад селом — чергові гуки дзвону.

Р і ч а р д

Бісів хлопець, десь усівся.
А кого б нам ще позвати?

І в а н

Хтозна.

Р і ч а р д
Може, Красновуса?

І в а н
Та який із нього майстер!

Р і ч а р д
Перекірливий орудар,
сліпить загадками очі.

І в а н
Той поговорити любить.

Р і ч а р д
Агітатор — спить і бачить
не сокиру, а трибуну:
агітнув би за Совети!

І в а н
Чує силу за тобою,
має захист: любиш Мавру.
Звісно, тесть є тесть.

Р і ч а р д
Обридло
захищати.

І в а н
А вчащати?

Р і ч а р д
Він її не випускає.

І в а н
Бідна!

Р і ч а р д

В п'ятницю побачу.

Як до п'ятниці дожити?

(Заклавши руки за голову, смачно потягається).

І в а н

Потягеньки-потягуні:
магнетизм любові тягне?

Р і ч а р д

Тягне — глянути на Мавру,
тягне — спекатися тестя.

І в а н

Що — вже встиг онавісніти?

Р і ч а р д

Буде час — десь по весіллю,
як не шпокну, то здишуся:
хай ще там поагітує,
де Макар пасе телята.

І в а н

Сапетон, між іншим, хворий.

Р і ч а р д

Симулюю...

І в а н

Також родич.

Р і ч а р д
(обурливо)

Родич... З родичами лихо.
Я мав їхати в Мостину,
раптом Гертель завагався.

І в а н

Через родичів?

Р і ч а р д

Я певен —
хтось у нас йому доносить,
хтось наклеплює.

І в а н

Надійся:
не втече брехня від кари.

Р і ч а р д

Кара гається: буває,
жалюгідна побрехенька
їй вагоміша за правду.

І в а н

Дух мілкий боїться глибу.

Р і ч а р д

Це до чого?

І в а н

Ні до чого.

(По довгій паузі).

Штурмколону до Мостини,
кажуть, бродом перебратась?

Р і ч а р д

По мосту!

І в а н

Парашутисти
міст, як ангели, обсіли.

Р і ч а р д
Відьмаки! Чорти з рогами.

І в а н
Ти не згадуй проти ночі
ворохобних духів пекла.

Р і ч а р д
А то що?

І в а н
А те, що лиха
начаклуєш цілу копу.

Р і ч а р д
Ти на смерть себе, Іване,
забобонами затюкав.
Як мій батько...

І в а н
Ти не віриш?

Р і ч а р д
Вірю, та не став мормоном.

І в а н
В що ж ти віриш?

Р і ч а р д
Тільки в себе!

І в а н
А цікаво — скільки небо
нам тих ангелів струсило?

Р і ч а р д

Гертель каже — більше сотні,
три гармати...

І в а н

Он як! Сила.
Скільки ж треба обтесати
нам стовпів?

Р і ч а р д

Стовпів? Чотири.

І в а н

Так, а тих...

Р і ч а р д

Чортів з рогами
полонили шість... чи вісім?
Двох повісять у Мостині,
менше буде клопотнечі.

І в а н

Так що завтра чи й почнеться
екзекуція?

Р і ч а р д

Надвечір.
Гертель вернеться надвечір —
буде все наготові:
тумби, шибениці, сходка.

(Виглядає за ріг).

О, нарешті, суне.

І в а н

Жінка!

Та вона летить — не суне.

Р і ч а р д

Хто б це так за нею гнався?

КАРТИНА ШОСТА

Т і ж і М а в р а з глечиком.

Р і ч а р д

Мо-ло-ко — сюди! Спасибі!
Звідки, ясочко, скотилась?

І в а н

Ще до п'ятниці далеко,
а ти, Мавро, вчула голос.

Р і ч а р д

Ми про тебе тут згадали...
(Кладе руки їй на плечі, хоче пригорнутися).

М а в р а

(захекано)

Річардику!.. в школі...

Р і ч а р д

(затуляючи їй рота)

Знаю.

(Озирається).

М а в р а

Батька...

Він силоміць відводить її за ріг, схиляє голову їй на груди.

І в а н

(їм услід)

Тут би цілувались!

Так у темряву полізли:
губи губ не знайдуть...

Як тільки Річарда й Маври не стало, він стрепенувся, вдаривши карабіном об землю.

Важко.

Бідна Мавра вість, як брилу,
на душі несла щодуху,
тут, не скинувши, збагнула —
то не брила — мильна булька:
Річард начебто не знає,
начеб не з його наказу
прип'яли до школи батька?
Я такої осоруги
не витримую — скажуся,
як той цуцик Бабашихи.

Повертаються Річард і Мавра.

Ви зігрілися — вам добре,
а до мене ніч ревнива
холоднечу пригорнула.
Побіжу накину френчик.

(Зникає).

Р і ч а р д

Ти повір, так треба, треба!
Штурмколону до Мостини

повели на диверсантів,
нас тут шестеро зосталось,
а село яке!

М а в р а

Велике.

Р і ч а р д

Ну, кого поставлю? Міг же
не противитися батько.
Все по-доброму робилось,
так уперся... Розумієш,
як це вийшло!?

М а в р а

Розумію.

Р і ч а р д

Під навалом небезпеки
честь відкинула блюзнірство
кривулянь і суперечок:
Річард вичерпав терпіння!

М а в р а

Скільки радості лихої
в цього Річарда сьогодні!

Р і ч а р д

Це того, що ти зі мною.
Знаєш, ким для мене стала
ти?.. Володаркою долі.

М а в р а

Он який ти серцезнавець!

Р і ч а р д

Ти не зрадиш нашу гаймат...

М а в р а

Що це — гаймат?

Р і ч а р д

Батьківщина,
по-німецькому так зветься.

М а в р а

А хіба твій батько зрадив?

Р і ч а р д

Він байдужий і... непевний...
А між іншим, батько добрий.

М а в р а

Знаю.

Р і ч а р д

Знаєш? Позавчора
згодився нас обручити.

М а в р а

Не перечив?

Р і ч а р д

Якось м'явся,
що, мовляв, у неї посаг...
Посаг... справді...

М а в р а

Що?

Р і ч а р д

Злидарський.

М а в р а

Розумію...

Коли вона, розмахнувшись, дала йому ляпаса, глечик виврався й покотився, тоді з лівого боку вийшов Іван, а з правого — ще один поліцай.

Ось мій посаг!

Річард на мить отетерів, але, побачивши поруч підлеглих, раптом нагнувся з удаваним реготом і схопив перекинутий глечик.

І в а н

Мо-ло-ко! Хіба так можна —
випити й розбити посуд?

Р і ч а р д

(ще регочучи)

Вислизнув... Я ненавмисне.
Вислизнув, як в'юн. Ах, жалко!
(Підставляє Маврі другу щоку).
Ще раз — буде повна плата!

М а в р а

І цієї досить.

І в а н

Мало.

М а в р а

(відібравши посуд)

Досить: глечик не розбився.

І в а н

Це прикмета непогана:
сам всевишній не волає,
щоб серця у вас розбились.

Р і ч а р д

Тут повіримо прикметі.

(До поліцая).

Коломаза, Гуньку, Шпоня
ще передсвітом розбудипи,
хай наточують сокири
і до церкви — майструвати.
Що робити,

(вказує на Івана, який перемовляється з Маврою)
він розкаже.

П о л і ц а й

Всіх сьогодні попереджу.

Р і ч а р д

Біля школи й біля складу
варту зміниш десь о постій.
Вітьку став до гамазею.
Ще — накажеш дзвонареві:
калатати до розвидна.
Сотник так розпорядився.

(До Івана).

Ще — перекажи Ількові —
я вечеряти не буду,
ночуватиму в управі.

(Щось шепче Маврі на вухо).

М а в р а

(з усміхом)

Я вночі боюся відьом.

Р і ч а р д

Відьом? Їх Іван замолитьь.

І в а н

Поки бог витає в дзвоні,
відьми спатимуть. Не бійся.

Р і ч а р д

Проведеш її додому.
Все. Рушайте.

(Коли вже всі розійшлись, крикнув услід).

На добраніч!

П о л і ц а й

(оглядається)

На добраніч, фюрер групе!

КАРТИНА СЬОМА

Місток у березі. Тільки тепер на передньому плані — стіс верболозу врозкидь, перед ним — купа землі, з якої стирчать лопати. На гілляках — старе кожушиння, ганчір'я, прихилено кілька гвинтівок. Ма в р а змотує стрічки патронів. Са п е т о н складає в сапетки цитриноподібні гранати. В його руці коли-не-коли блискає ліхтар. І в а н порпається в ямі. Осторонь стоїть кулемет. Світить місяць. Гуде дзвін. Здалека чуються вибухи, іноді стрілянина.

І в а н

(вилазячи з ями)

Ось ракетниця, ось верчик
із ракетами — штук десять.
Ільку, як — все поржавіло?

С а п е т о н

Все блищить. Іржі ні пятки.

І в а н

Знов той самий місяць бачить
все те саме, що ховалось:
арсенал.

С а п е т о н

Старий Мазепа
заслужив у нас подяку.

І в а н

Ну, а я?

С а п е т о н

Ти — нагороду.

І в а н

А нащо вона здалася?
Честь мою не заплямуєш —
то найвища наторода.

М а в р а

Де ж це наші? Треба б швидше!
Вже за північ. Гасне місяць.
Підійшов на схід Юпітер,
викликаючи Венеру.

С а п е т о н

(дивиться на годинник)

Всі планети зупинились,
пашої мети не зрадять,
служать нашому зусиллю.

І в а н

Раз планети зупинились,
буде ніч страшного суду.

Поможи мені злетіти
на якусь планету, боже.

М а в р а

Що робив би там?

І в а н

Сидів би,
доки тут війна кінчиться.

М а в р а

Краще б ти побіг до школи:
як він, бідний, там конає?

І в а н

Ти про кого? А, про свекра!

М а в р а

Треба б свекра відкувати
якнегайніше.

С а п е т о н

Ми спершу
схопимо в управі с и н а,
потім визволимо б а т ь к а.

М а в р а

*(підходячи до кулемета з настороженим
зацікавленням)*

На колесах?

І в а н

На колесах.
Можеш сісти — покатаю.

М а в р а
Покататися на смерті?

С а п е т о н
О, він смерті скрутить роги.

М а в р а
Ку-ле-мет. Як чудно зветься:
кулемет...

І в а н
Метає кулі —
тисячу смертей метає.
Клекотить або голосить,
паче править панахиду.
Чула?

М а в р а
Так. І чути хочу,
як він тьохкає, сміється
над перевертнями тими,
що, як виродки, постали
спиною до Батьківщини.

І в а н
Дуже довго й терпеливо
ми стояли на колінах.

М а в р а
Хто стояв, хто навіть повзав,
хто у пику бив.

І в а н
І гинув.
А тебе любов рятує.
Люди знають, хто на тебе

ластиться, мов кіт на мишу.
Я не в силах уявити,
як могла б ти, Мавро, стати...

М а в р а

Ким?

І в а н

Дружиною Мазепи.
Тут мені твоє грядуще
повивається безбожжям,
бо твоя душа — клянуся —
буде пристрастю грішити.
Йй одна дорога — в пекло,
там же й Річардовій бути.
Вас, людей низької долі,
каяття вже не врятує.
Вір мені, ще до сьогодні
доля вам обом служила,
а тепер вона постане
проти вашої сваволі.

М а в р а

Я давно попа не чула,
скільки в проповіді правди!..

І в а н

Я не піп, я — християнин,
через те й не уявляю...

М а в р а

Все уявиш, коли стану
я дружиною Мазепи.

І в а н

(розгублено)

Що-що, Мавро, ти сказала?

М а в р а

Що почув!.. І ти свій погляд
не спрямовуй на планети:
від землі втекти не пробуй.

І в а н

Слів нема наготові:
маю погляд боронити,
щоб твої сумнівні чари
не звели мене в могилу,
над якою ти не будеш
літію співати, Мавро.

(До Сапетона).

Чуєш, Ільку, нас купили.
Річард нас обох підчепить,
може, й тут — на цій вербині.

М а в р а

То тікай!

І в а н

А, щоб свідомо
пам'ятати, хто для мене
врятував життя нікчемне?
Річард не врятує... Ільку!
Де я зараз? Що зі мною?

С а п е т о н

Зараз, хлопче, ти гуляєш
водночас на двох бенкетах.

І в а н

І в раю, і в пеклі? Боже!
Я не знав, що бенкетую
тут з дружиною Мазепи.

Сапетон

А чого ти не подумав,
чи один Мазепа в світі?
(Умощується біля кулемета з довгою
стрічкою патронів).

Ще подумай... Ми сьогодні
завдяки тобі з могили
добули свій порятунок.
Ляж, ось тут, зі мною поряд,
стрічку будеш так тримати,
щоб набоїв не заїло.

Іван

(ставши на одне коліно)

Щоб ми разом убивали
божу паству?.. Я... не ля-жу!

Мавра

(шарпаючи його за плечі)

Відійди!

Сапетон

Ось так, Іване,
сам себе ти обмовляєш.
Ніч сьогоднішня — це кузня,
горно помсти вимагає
вищої температури.
Роздуваймо! Біля нього
кожен з нас повинен стати
молотом, а не ковадлом.

Мавра

Окупанти — божа паства.
Гертель — паства. Річард — паства.
(Дивиться на Івана, який стоїть незрушно).
Всіх пасеш. А хто від шкоди
їх повинен відганяти?

Думай! Чи стоїш ти, може,
неживий переді мною?

Пукалку — сюди!

*(Відібравши в нього карабін,
відносить до гвинтівок).*

Докупи!

Люди прийдуть — їм згодиться.

(Повернувшись, лягає біля Сапетона).

Як тримати? Ну, показуй.

КАРТИНА ВОСЬМА

Дворище Красновуса. Починає світати. Дзвін утих, зате гул стрілянини посилюється. Іван у френчі наопац, обезштаний, босий. На ганку стоїть Красновус, розчепірюючи в руках одежину. Перед ним звисають із приступок недбало кинуті штани поліцейської форми. Біля дверей — купа ганчір'я.

Красновус

Сорочина є... Знайшлася.

Іван

А штани?

Красновус

Штани — проблема.

Походи ще в цих —

(ворушить носком холошу)

німецьких,

доки Мавра щось пошіє.

Іван

Якщо вернеться живою.

Красновус

Я не думаю, щоб здуру
сновигала, де не треба.

З полотна штани пошив
або ці перелицює.
Чи вони вже нікудишні?

І в а н

То коли, коли це буде?
А мене... мене в цих штанях
ви самі, як німці підуть,
запроторите до цюпи.

К р а с н о в у с

Німці вже втекли, Іване.
Як ув'яжеш правду серця
ти з брехнею вуст?

І в а н

Не кріпко.

К р а с н о в у с

Багатьом кому пристало
цього дня міняти шкіру.
Ось і ти прийшов — міняєш.

І в а н

Знаю, зміною такою
порятунку не купити.
Все-таки відстрочу кару:
жити хочеться та й кріпко.

К р а с н о в у с

Я тебе не кину в цюпу,
юних літ не покалічу.
Я на суд, якщо він буде,
свідкою покличу правду:
буде боляче казати:
чужородець українцем
так орудував... як віхтем.

І в а н

Віхоть мав думки хоробрі,
тільки вчинки боязливі.

Б'є кулемет.

К р а с н о в у с
(*прислухається*)

Десь близенько.

І в а н

Біля школи.

Це радиста визволяють.
Сапетон із кулеметом,
вже поранений. У руку.
Спершу вивів нас до мосту,
сам поперед, з кулемета
як шарнув шеренгу німців,
ну, достоту вам — косою.
Ще й двох... наших.

К р а с н о в у с
Поліцаїв?

І в а н

Кожушенка й Буня... Страшно:
як попадали — хрест-навхрест.
А мене вже з того світу
божий перст привів до хати —
голос Маври. Наказала,
щоб до вас тікав.

К р а с н о в у с
Де ж Мавра?

І в а н

Мавра біля Сапетона.
Це вони удвох там строчать.

Красновус
(клякнучи на приступці)
Як!?

Іван

А так. Удвох тягають
ту нечисту силу смерті.

Красновус
(ледве-наледве зійшовши з ганку, зриває з пліч
Івана френч і топчеться по ньому; в страшенному
гніві)

Хто ти? Хто? Штани канючиш!
Бо твоя продажна шкура,
бач, дорожча за дитину!
(Трусить Івана).

Просторікає, судачить
казна-що й про що! Де Мавра?
Що ж ти зразу а й не писнув
про нечуване зловістя?
Як ти страхом подавився,
рот не вичавив ні слова!
Аж тепер. Так — наче Мавра
десь там плоскінь вибирає.

Іван

Плоскінь? Поночі — не вбачить.
А стріляє Мавра кріпко.

Красновус

Віхоть, віхоть — гірше баби!
Сам утік із поля бою,
дівчина за нього б'ється.
Кулемет... А чий? Німецький?
Як і де його відбили?

І в а н

Сапетон велів мовчати.

К р а с н о в у с

Ти хіба й мені не скажеш?

І в а н

Ні, не смію, хоч убийте.

Кріпко велено мовчати.

К р а с н о в у с

Як же я не міг відчути,
що твої лякливі кроки —
передвісники нещастя?
Бавимося балачками,
доки час готує помсту:
час мене дочки позбавить.
Де твоя гвинтівка? Дай-но!

І в а н

Господи, ще на леваді
Мавра зразу відібрала.

К р а с н о в у с

Хто ж тепер стріляє з неї?

І в а н

Миколай, мабуть, Гуньчишин.

К р а с н о в у с

Миколай? Він там?

І в а н

Там Савка,
Харитон, Самійло, Вітька,
встиг уже передягтися.

К р а с н о в у с

Скільки ж там людей — з десяток?

І в а н

Ого-го! Поназбігалось —
там і Вежки, там і Плужня,
селюки й парашутисти,
чоловіків, мабуть, сорок,
як не більше. Перетнули
шлях з Мостини до Зозульок.
Гертелю тікати ніяк.

К р а с п о в у с

Ми однакові з тобою,
що племінник, а що дядько:
до історії вскакали
страхоносними зайцями.

(Помовчавши).

Ось воно: дочка — проблема.

КАРТИНА ДЕВ'ЯТА

Коло містка над ямою стоять Річард з карабіном, Іван,
сяк-так одягнений, з металевою кішкою на довжелезній
кодолі.

Р і ч а р д

Що ж було тут? Прямо дивно.

І в а н

Хтось комусь копав могилу.

Р і ч а р д

Це ганчір'я, шкуратиння —
не вінки ж на домовину?
А втім, засідки для мене
просто кращої не треба.

*(Прихилив до гілля карабін і, вийнявши з кишені дві
автоматні обойми, кладе біля нього).*

В карабіні три патрони,
близько тут — не промахнуся.

Тут лише б її скосити,
перелесницю Горгону,
що фальшивим смолоскипом
лиходійного кохання
душу й розум поналила.
Сапетон і сам погине...
Кажеш, будуть о четвертій?

І в а п

О четвертій! Знаю певно:
Красновус обід готує.

Р і ч а р д

Добрий час: отим обідом
справить поминки по Маврі.
(*Подивившись на годинник*).
А вже часу небагато...
(*Підіймаючи обойми*).

Жаль, Іване, що ми зараз
автомата не піймали:
він отут усіх поклав би,
вже й могила їм готова.

І в а н

Може, ми не там ловили?

Р і ч а р д

Там!.. Аби хоч трохи мільше.
Та ще й кішка недоладна:
три зубочки — не зачепить.

І в а н

(*розвішуючи на гіллі кодолу*)
Хай — тут сонечко — просохне...
Дивовижний Вітька Шуляк!
Як тебе він обеззброїв?
Автомат пугнув у річку.

Р і ч а р д

Не догнали його хлопці.
(Вказує на вербу).

То б отут зателінався.
(Плигаючи в яму).

Замаскуй мене! Ганчір'я
дай сюди — на нього й сяду.

І в а н

(зсунувши до ями всякий мотлох, стає над Річардом)
Потягни оцю гілляку.

Р і ч а р д

(простягаючи праву руку)
Вперлася.

І в а н

Берись обіруч!

Як тільки Річард відвів назад і ліву руку, Іван, схопивши
кодолу, зашморгнув на за'ястках петлю.

Р і ч а р д

(намагається оглянутися й не може)
Божевільний! Що за фокус?

І в а н

*(прив'язуючи другий кінець кодоли до найближчої
деревини)*

Фокус помсти припинає
твій гидкий непасит крові.

Р і ч а р д

Не хихич, запекла душе!

І в а н

Не хихиче, не жартує,
хоч запекла, так правдива:
знає — часу небагато.

Р і ч а р д
(*силкується ліктем підсунути карабін*)
Ваню!..

І в а н
(*відставляє карабін убік*)
Що, не настрілявся?

Річард пробує вилізити з ями, Іван його відштовхує раз у раз назад.

Не мордуйся та начуйся
болю батька — як твій батько
ніч простояв на припоні...
Чуєш гомін? Звідти, звідси.
Мавра, Сапетон, за ними
йдуть батьки — і твій, і Маврин.
Пізнаєш? Е, глянь праворуч!
Оце гість — Арсен, твій братик!

Р і ч а р д
Волю в мене відвімаєш?

І в а н
А життя вже хтось відніме.
Річарде, твоєю смертю
руки бабрати не буду.

Р і ч а р д
В западню загнала зрада.
Вимагаю знати правду —
це безглуздий вибрик Маври?

І в а н
Правду примусом не роблять.

Р і ч а р д
Друже мій, побійся ж бога!

І в а н
Кожен з нас в біді ласкавий.
Бог мої гріхи прощає:
щоб ти знав, одю могилу
батько твій зі мною вирив.
Можемо «амінь!» сказати.

Р і ч а р д
(*задивившись на обойми*)
Кулі праці вимагають...

Гомін обабіч містка наростає. Іван оглядає свій одяг, зачесавшись, кілька хвилини стоїть у задумі.

Розв'яжи!

І в а н
Все бог розв'яже,
наостанку всіх побачиш,
ти лише сиди спокійно.
(*Стає за дерево*).

КАРТИНА ДЕСЯТА

Мавра, одягнена по-святковому, підперезана золотим поясом, Сапетон з патерицею, ліва рука на перев'язі, Красновус, Мазепа, чоловіки й жінки виходять із лівого боку. Двоє червоноармійців — Арсен і Лаврін — з правого. Коли на містку першими зустрілися Мавра й Арсен, а по хвилині почалися обійми, зітхання та сміх, підійшов до гурту Іван.

С а п е т о н
З перемогою, Іване!
Наші перейшли Савурку.

І в а н
Там пройшла й твоя відвага,
а моя тоді ще спала:
не стачає серцю фальші,
язику брехні й покори.

М а з е п а

Тільки бог єдиний може
суд вершити моментально.

І в а н

(щось прошепотів Сапетонові, який раптом кинувся)

Божий суд уже почався.

М а в р а

(знімаючи пояс, до Сапетона)
Ільку, ну скажи за мене.

С а п е т о н

Хоче наша Кобзарівка
взолотити перемогу.

Ж і н к а

Пояс?!

С а п е т о н

Так. Оцю коштовність
від усіх — візьми, Арсене,
передай на оборону.

Ж і н к а

Пояс... що за нього справиш?

К р а с н о в у с

Як?.. Америка за нього
проміняє самольота.

Ж і н к а

За пустеньку витребеньку?

С а п е т о н

Мовлю від усіх: щадити
ми не будемо ні сили,
ні добра заради щастя.

М а з е п а

Будемо себе падити,
не врятуємо Вітчизни.

(Дивиться на леваду).

Хто це там гілля розкидав?

І в а н

Все війна порозкидала.

К р а с н о в у с

(до Мазепи)

А тобі воно потрібне
саме зараз?.. Ой, проблема!

М а з е п а

Все потрібне. Преподобно.

Красновус бере під руку Арсена, Мазепа — Лавріна, повільно відходять, і весь гурт рушає за ними, крім Івана й Сапетона.

А р с е н

(розпинаючи пояс перед собою)

Дякую — від нас, від фронту.

І скажу...

М а в р а

(закриваючи обличчя долонями)

Мара!.. Страхіття!..

Г о л о с

Тату, згляньтеся на мене!

Із ями повільно висовується голова Річарда.

Всі застигають на місці.

З М І С Т

ПОЕМИ

Галька	3
Ярослава Троян	11
Сповідь	92
Багнет — у землю!	105
Поема юності	121

ДРАМИ

Весілля на війні	148
Ланцюг	281

ВАСИЛИЙ СТЕПАНОВИЧ ШВЕЦ

Избранные произведения

Том 2

ПОЭМЫ. ДРАМЫ

Київ, видавництво художественной
літератури «Дніпро», 1987

(На українському мові)

Редактор *П. Ф. Іванов*
Художнє оформлення *Я. М. Яковенка*
Художній редактор *В. С. Войтович*
Технічний редактор *Л. М. Смолянюк*
Коректори *Н. С. Глущенко, З. П. Шкода*

Інформ. бланк № 4108

Здано до набору 25.05.87.

Підписано до друку 25.09.87.

Формат 70×100^{1/32}. Папір друкарський № 1.

Гарнітура звичайна нова. Друк високий.

Умовн. друк. арк. 17,875. Умовн. фарбовідб. 17,875.

Обл.-вид. арк. 15,475.

Тираж 1700 пр. Зам. 7-158.

Ціна 2 крб. 10 к.

Видавництво
художньої літератури «Дніпро».
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

Книжкова фабрика «Жовтень».
252053, Київ, вул. Артема, 25.